

נהר-טוב הגדולה

בבקעה צרה, כ־300–400 מטר מזרחה להר גבוה, קרת, סלעי ותלול — הר המחצבות לאבני בנין — מפכה מעיין המזרים מימיו אל נהר ויסון. בחורף גואים בו המים עד לרוחב 15–20 מטר, בחורף הם קופאים ובאביב, בימי הפשרת השלגים, הוא זורם ברעש וסוחף את כל הנמצא בדרכו.

אל הגדה הדרומית של הנהר העלו את המתיישבים היהודים הראשונים מייסדי המושבה. מעברו השני של הנהר היה כפר גדול של איכרים נוצרים, שנקרא פאסד בראַזוניגובטויה. לכפר הנוצרי שעל־יד הנהר קראו דוברים, כשם המעיין, ולמושבה היהודית קראו נהר־טוב הגדולה.

המעיין היה מדרום־מערב לכפר, באדמת המושבה, ורק בני־המושבה שאבו ממנו מים. הלאה משם, על שפת הנחל, מאחרי הרחוב הראשי של המושבה, מול בית־הכנסת הגדול, זרם מעיין אחר שמימיו היו טובים לשתיה ולכביסה, אבל חופיו היו תלולים והגישה אליו בעגלה לא היתה אפשרית, ורק בני־המשפחות שגרו ברחוב הסמוך למעיין, שלא יכלו לנסוע בעגלה למעיין הגדול, היו שואבים ממנו מים בדליים שנשאו באסל על הכתפיים.

בשנות התשעים של המאה שעברה, בדור השלישי להתיישבות, היו כבר כמעט בכל חצרות האיכרים בארות שהאיכרים חפרו בעצמם, ועומקן היה 6–8 מטר, אבל מים לשתיה לא היו באף אחת מהן. כל האיכרים המשיכו להוביל מים בחביות לצרכי שתייה ולכביסה מהמעיין, ומי־הבארות בחצרות שימשו רק לצרכי המשק: להשקות את הסוסים והפרות, לרחיצת כלים, תבואה וכדומה. בסוף שנת 1904, כשעזבתי את המושבה, עוד היו כולם מובילים מים לשתיה בעגלה מהמעיין הגדול, ובאסל על הכתפיים מהמעיין השני.

המושבה נוסדה על־ידי מאה משפחות שכל אחת מהן קיבלה 40 דיסיאטינות קרקע (הדיסיאטינה — 12 דונם). המתיישבים לא היו חקלאים מבטן ומלידה, ורבים מהם אף לא שאפו להיות חקלאים. ממשלת הצאר היא שרצתה להפוך את היהודים לאלמנט פרודוקטיבי; חוק השרות בצבא וגזירת הגירושים מהערים הם שדחפו אותם מהערים והעיירות אל השממה בערבות הדרום הנידחות. שם נתנה להם ממשלת הצאר שטחי אדמה נרחבים ותמכה בהם בסכומים זעומים; לעומת זה אסרה עליהם לעסוק במסחר ובמלאכות אחרות, והתירה להם רק מלאכות הקשורות בתקלאות, כגון בנאות, נגרות או נפחות. קשה היתה הסתגלות המת־

ישיבים לעבודת-האדמה, ומצבם הכלכלי היה בכל רע. הם לא יכלו לעבד את כל שטחי האדמה שהיתה ברשותם, לא היה להם ממה להתפרנס וממה לשלם את המסים המינימאליים בעד הקרקע. הקרקע נמסרה להם מאת הממשלה לחכירה עולמית, להם ולבניהם אחריהם, בלי רשות מכירה או מסירה אפילו לקרובי משה פחה, ששם משפחתם שונה משלהם. איכר שלא היו לו בנים אלא בנות יכול היה להוריש לאחד מחתניו את נחלתו אם אימץ את חתנו זה כיוורש, בהסכמתם של השלטונות.

בדור הראשון להתיישבות, הפרישו רבע מכל אדמת המושבה, החלקה הרחוקה ביותר, וקבעו אותו כ"שטח לחכירה" (אוברוצ'נוי אוצ'אסטוק). את השטח הזה היו מחכירים, בהכרזה פומבית כחוק, לבעלי-האחוזות הגדולות שבסביבה למשך חמש שנים, ובדמי-החכירה היו מכסים את מסי הקרקע בעד האדמה הנחכרת ובעד האדמה הנעבדת בידי האיכרים המתיישבים. ב־25 השנים הראשונות עזבו עשר משפחות את בנהר-טוב, חזרו העירה ומצאו שם פרנסה, מי במסחר, מי בחייטות או בדומה לאלה. את אדמת העוזבים—עשר היחידות (300 דיסאיטונות) לא הפקיעה הממשלה לעצמה אלא השאירה למושבה כאדמה ציבורית, שנחכרה בהכרזה פומבית אחת ל־2—3 שנים עם זכות מלאה למשפחות שעזבו — או לבניהן של אותן משפחות כשיגדלו ויתבגרו — לחזור, לקבל את האדמה ולעבדה.

אני זוכר כי יום אחד, בשנת 1900—1901, הופיע בנהר-טוב אדם צעיר, כבן 25—28, נכדו של אחד האיכרים שעזב את המושבה. הוא בא מאודיסה או מניקו-לאייב, ומראהו כחייט בן חייטים; הוא תבע את האוצ'אסטוק (יחידת-הקרקע) של סבו. הפרוצידורה לא ארכה זמן רב: כעבור 3—4 חדשים כבר הביא הצעיר את משפחתו, החל לעבד את האדמה ונקלט יפה במושבה. פעם אחרת בא מחרסון יהודי כבן 45 עם אשה, עקרת-בית טובה מאד, ושתי בנות — אחת שהגיעה לפרקה והשניה בוגרת גם היא — שעסקו במלאכת התפירה בעיר. האב היה איש חסון, וכל השנים בעיר עבד בהובלת-משאות. המשפחה היתה נעימה מאד ורצתה לחזור לנחלת אבותיה. הם שכרו דירה ארעית בנהר-טוב והחלו לטפל בצד הפורמלי של התיישבותם מחדש, אך הטיפול נמשך זמן רב, ולבסוף לא השיגו את מבוקשם ובכאב לב נאלצו לחזור העירה.

בדור השני כבר קמו בין המתיישבים אחדים שיכלו לעמוד בהתחרות בהכרזה ולקבל את שטח החכירה לחמש שנים, ומאז לא יצא שטח החכירה מרשותם ומרשות יורשיהם לפי הסידור החדש בחלוקת כל האדמות במושבה, שקראנו לו "הרפורמה האגררית".

בסוף המאה שעברה ובהתחלת המאה הנוכחית, נוספו כוחות עבודה צעירים. בני הדור השלישי הסתגלו לעבודת האדמה. היו כאלה שביססו את משקיהם, ביחוד המשפחות מרובות הילדים שהיו להן כוחות עבודה רבים. אמנם למשפחות אלה לא הספיקה האדמה. באותו זמן היו מתיישבים רבים שלא הסתגלו לעבודת

האדמה וחיו בעוני ובדחקות, וביניהם כאלה שאביהם היה בן יחיד וקיבל בירושה את כל יחידת הקרקע (30 דיסיאטינות) וגם הם עצמם בנים יחידים וברשותם כל יחידת הקרקע. לאנשים אלה לא היה משק חקלאי אלא עגלה וזוג סוסים עלובים, והיו עוסקים בכל מיני עבודות עגלונות. את שדותיהם היו מוסרים בחכירה לאיכר יהודי או לאיכר גוי מהכפר השכן תמורת חלק מהיבול ($\frac{1}{3}$ או $\frac{1}{2}$ מהיבול). בגלל מצב זה החל קיטרוג מצד צוררי-ישראל שתבעו מהשלטונות לקחת את האדמה מהמושבות היהודיות, שאינה מעבדת את שדותיה ולמסור אותה לאיכרים פראבוסלביים מחוסרי אדמה. אני זוכר איך בחורף שנת 91—1890 באה משלחת של שני פקידים מטעם השלטונות לבקר בחצרות האיכרים; הם עברו מחצר לחצר לבדוק את הכלים החקלאיים ומצאו משקים מסודרים עם כלים חקלאיים יותר מאשר אצל הרבה איכרים נוצרים בכפר השכן. אמנם הם מצאו גם מעט משקים עניים, אבל הביקורת עברה בשלום. באותה שעה, כשהמשלחת עברה מחצר לחצר לבדוק את הכלים החקלאיים והסתכלה במבנה המשקים, פעלה קבוצה חרוצה של צעירים מאחרי החצרות וסיפקה את הכלים הדרושים לחצרות שבהם חסרו.

בלב האיכרים במושבה עוררה הבקורת הרהורים נוגים וחששות לגורל המושבה ועתידה. באסיפה כללית הוחלט שגם האיכרים מחוסרי האמצעים יתאמצו לעבד את שדותיהם בעצמם ואלה שאין באפשרותם לעבוד בכוחות עצמם — יותר להם להחכיר את שדותיהם רק לבני המושבה. החלטה זו העלתה את חמת האיכרים הנוצרים מהכפר השכן, שעיבדו שטחי קרקע רבים בנהר-טוב, ואחד מהם אמר: „כשאפגוש בשדה את ראש ועד נהר-טוב אוציא את מעיו בקלשון“. הדברים הגיעו לאזני ראש הוועד והוא לא חיכה הרבה והופיע אל המאיים בשדה, כאשר ערם את החיטה הקצורה בקילשון לערימות, הוא נכנס אתו בשיחה ידידותית, כידיד ומכיר מימים ימימה: „שמעתי שאתה כועס על ההחלטה בענין החכרת האדמה בנהר-טוב, ואני רוצה לשוחח אתך בעניין זה, אולי תשנה את דעתך. אתה הלא חקלאי החי על עבודת-האדמה, ואין לך אדמה, ואתה זקוק ורשאי לחכור אדמה בכסף. אנו חקלאים כמוך, החיים על עבודת האדמה וגם בינינו יש מחוסרי קרקע, אלא כיהודים אוסר עלינו החוק לחכור אדמות מחוץ למושבתנו. אסור לנו אפילו לחכור מהאדמה הציבורית שבמושבות יהודיות אחרות, כמ שדה-מנוחה, בוברובייקוט או יפה-נהר. לך מותר גם שם לקבל אדמה בחכירה ולנו אסור. מה דעתך על זה? למי זכות ראשונה לקבל אדמה בחכירה בנהר-טוב, לך או לנו?“ הגוי שוכנע, ושמר את הדבר בלבו. במאי-יוני של שנת 1899, כשפרצו הפוגרומים ביהודים בא אותו גוי ליושב ראש הוועד ואמר לו: „בביתך לא יגעו לרעה, אני אבוא לשמור“.

בשבוע הראשון של חודש יוני 1899 נפוצו שמועות כי יערכו פוגרומים על היהודים בפאסאד ברזניגובטו, שבו התחרו הסוחרים היהודים בסוחרים הנוצרים.

הללו הסיוח בגלוי לפרעות ביהודים של ברזניגובטו ונהר-טוב, וכרגיל, לא היה למי לפנות לעזרה. שר המשטרה (פריסטאב) נעלם, וביום הששי, יום השוק בברזניגובטו, כשעברו איכרי כל הסביבה בעגלות וברגל לאורך הרחוב הראשי של המושבה בדרך לשוק, הסתכלו אל הבתים והחצרות כאומרים: „היום נבקר אצלכם“. כבר לפני הצהריים היו מדי פעם 4—5 איכרים מהכפר מתפרצים דרך הגשר אל המושבה, עושים עצמם כשיכורים ומבקשים שיתנו להם יי"ש. ראש-הועד שלח אותם כל פעם חזרה אל הכפר, שידל אותם והטיף להם שיחנהגו כשכנים טובים.

אחר הצהריים החל ההר התלול מעבר לנהר מול המושבה להתכסות בהמונים מבני הכפר, לבושים בגד-חג כמו ביום הראשון. מן ההר רואים את כל הנעשה ברחוב ובחצרות של המושבה כעל כף היד. בני המושבה ראו שלא יוכלו לעמוד בפני ההמון הפרוע ללא עזרת השלטון החליטו — „ונשמרתם לנפשותיכם“: כל בני המושבה נהרו אל החצר הגדולה של ה„פופוציסלסטבו“ (משרד האדמיניסטרציה של המושבות) שעל יד גן עצי-הפרי, שם מצאו חסות. לפנות ערב התרו קנה המושבה כולה. משפחות רבוסניקוב וסמואילוב ברחו אל החווה המרוחקת כשנים-עשר קילומטר מהמושבה, מקום שם היתה בקתה בה מצאו להם מחסה בליל שבת ובשבת. רק יושב-ראש הועד נשאר יחיד על משמרתו ברחוב שעל-יד חצרו. עם שקיעת החמה החלו ההמונים לגלוש בהסתערות מן ההר כמו נמלים. ראש-הועד ירד לקצה מגרשו וירה מאקדחו אל מול ההמון שהיה מזוין בכלי פריצה פרימיטיביים. לשמע היריה נסוג ההמון אל הכפר. ראש-הועד רק יצא מתצרו אל הרחוב ומייד הופיע לפניו כומר הכפר במרכבה, ושאל בהתרגשות: „מי ירה? זה מרגיז את הקהל“. אך ראש-הועד לא היה חייב להתוודות בפני הכומר... הם חזרו איש למקומו: הכומר אל קהל המאמינים שלו וראש-הועד אל עדתו.

עם חשכה החלו בכפר פרעות בבתי-המסחר היהודיים למאנופאקטורה ומכולת. הפורעים שברו את דלתות הברזל ואת החלונות, שדדו מאנופאקטורה ודברי מכולת, העמיסו סחורות על עגלות בשקים ובחבילות. מה שלא לקחו רמסו ברגליים ושרפו בתוך בתי-המסחר וברחוב, ואת הסחורה השדודה הטמינו במקומות נסתרים בכפר, במחצבות שמחוצה לו ובכפרי-הסביבה. רעש ההמון ותנועת העגלות נשמע למרחקים עד שעה מאוחרת בלילה. אחר-כך התפרצו אל המושבה לא ברעש כי אם בזהירות, אבל עשו את המלאכה בנאמנות. שברו את החלונות, פרצו את הדלתות בכל הבתים, קרעו כרים וכסתות ושדדו דברים שמצאו בהם עניין, אולם רכוש רב לא הוציאו מבתי-האיכרים ובבית יושב-ראש הועד לא שברו אף שימשה אחת.

בחצות הלילה כשהשתרר שקט, יצאו כמה איכרים יהודים לבקר בחצרות

ובבתים. בשבת בבוקר, התאספו איכרי הכפרים מהסביבה, שיכוריינצחון מהצלחתם בלילה, מאחר שראו שיד השלטון אינה מפריעה, ועלו על המושבה רומאנובקה, שהיתה מרוחקת כ־15 קילומטר מנהר־טוב ומבודדת בתוך סביבה של כפרים נוצרים. אחרי שבוע של חרדות היו יהודי רומאנובקה מכונסים כולם בבית הכנסת ומוכנים לפורענות. כשהרגישו בהמונים המתקרבים יצאו כולם, בנעוריהם ובזקניהם, אל מחוץ למושבה לקבל את פני הבאים. הם לא חששו לחילול־שבת — „עת לעשות לה' הפרו תורתך" — יצאו במקלות, קלשונים, כלי מכבי־אש וכל כלי־חבלה, והראו לגויים את נחת זרועם. הכפריים נסוגו בבושת פנים מפני ה„יהודונים" וחזרו אל כפריהם בידים ריקות ורגלים שבורות, ראשים פצועים ופרצופים, שיהודי־רומאנובקה נתנו בהם סימנים מובהקים. אחר השבת התעוררה הממשלה לראות מה עשו הכפריים ליהודי הסביבה, ואנשיה עברו מכפר לכפר, אספו אסיפות והטיפו מוסר לפורעים. המשטרה רשמה פרוטוקולים, ובוה נגמר העניין.

אחר הפוגרומים התארגנו היהודים בברזניגובטו ונהר־טוב, העמידו שני עורכי־דין יהודים מהמפורסמים ביותר ברוסיה (אחד מהם היה העורך־דין הידוע גרוזנברג) ותבעו למשפט את הסוחרים הנוצריים, שהסיתו לפרעות ביהודים ואת הפורעים. המשפט התקיים בעיר ניקולאיב והדיו נשמעו בעתונות היהודית והרוסית. המסיתים נשפטו למאסר ועבודת פרך לשנה אחת ושמונה חדשים כל אחד, והיהודים זכו לראותם כלואים וחצי־ראשם מגולת. את הפורעים שפטו למאסר עם עבודת פרך, לשנה אחת כל אחד.

במושבה היה ועד, שנבחר על־ידי האספה הכללית, ומשרדו נקרא רשמית „פריקאז". שם ישב בקביעות מזכיר־המושבה, ועל ידו שמש־הועד, מוכן לכל מיני שליחויות: למסור לאיכרים הודעות, הכרזות והזהרות, לקרוא לאסיפות או לעבודה ציבורית וכדומה. ה„שולץ" (יושב־ראש הועד), ישב גם הוא יום־יום במשרד, אם לא היה עסוק בעבודה ציבורית מחוץ לאסיפה הכללית, בה היו חברי הועד מסבירים לקהל את העניין, ולעתים מביאים גם הצעה. אחרי דיון באסיפה היו מצביעים בהרמת ידיים, המזכיר מקריא את הפרוטוקול ואת תוצאות ההצבעה בפני האסיפה, והקהל היה צריך לאשר את ההחלטה בחתימת יד כל המצביעים בלי יוצא מהכלל — גם אלה שהצביעו נגד ההחלטה שנתקבלה. לבסוף היה ה„שולץ" מאשר את ההחלטה בחתימת ידו ובחתימת הועד.

מטעם ההנהלה המרכזית של המושבות היו ממונים פקידים מחוזיים, פקיד כל 4—5 מושבות. תפקידם היה דומה לזה של מדריך־חברתי. הפקיד הממונה על האזור שלנו היה קסלר, אדם גבה־קומה, בעל הדרת פנים, כבן ארבעים. הוא היה מדבר תמיד במתינות, והכל רחשו לו כבוד. מקום מגוריו הקבוע היה

במושבה יפה-נהר. כמה פעמים בשנה היה מופיע בכל מושבה באזור הנתון לפיקוחו, לראות אם העניינים מתנהלים כשורה, בודק את הפרוטוקולים של ישיבות-הועד ושל האסיפות הכלליות וחוקר אם ההחלטות הוצאו לפועל.

*

חברת יק"א התחילה אז להתעניין במושבות היהודיות שבפלכי חרסון ויקאטרינוסלאב ונתנה הלוואות בריבית נמוכה למחוסרי-האמצעים לשנתיים או לשלוש שנים. אגרונומים ופקידים מטעם יק"א החלו לבקר במושבות. מהם אני זוכר את שמותיים של הלפרין, מירקין, לורסקי, (לורסקי היה אחרי-כך מנהל בית-הספר החקלאי שנוסד במושבה נובופולטאבקה). ביזמת יק"א ובעזרתה נקבעו שדות נסיון לגידולים חדשים, כמו תירס לגרעינים וסויה, שבמשך שנתיים נתנו יבולים טובים, והאיכרים התחילו לזרוע אותם בשדותיהם. אחרי-כך הכניסה יק"א למושבות גידולי-מטע שונים, עצי-פרי וכרמי גפנים. אולם בעיית חוסר הקרקע עדיין לא נפתרה.

אחר דיונים רבים באסיפות מקומיות במושבות ובפניסונים מחוזיים באו כל המושבות לידי החלטה שיש לדרוש מהממשלה שתחזיר לרשות המושבות את כל "שטחי החכירה" ואת כל האדמות הציבוריות, שנחשבו "שטחי חכירה" זמניים, להפקיע את הבעלות של האיכרים על שדותיהם שעיבדו עד עתה (שלושה דורות) ולחלק את האדמה בין האיכרים לפי כל הנפשות (גברים). אנשי המושבות פנו להנהלה הראשית של המושבות בנהר-טוב ולגנרל סימוב שהיה פטרונו של המושבות היהודיות מטעם הממשלה, ועמד על משמר האינטרסים שלהן. קראו לו "האב הנאמן והמסור של המושבות". לפי החוק היו המושבות שייכות למיניסטריון הפנים, והגנרל סימוב המליץ בפני מיניסטריון זה לקבל משלחת מהמושבות היהודיות, המבקשת לשנות את חלוקת הקרקעות בין האיכרים. התשובה החיובית ממניסטריון-הפנים לא איחרה לבוא, ומייד נבחרה משלחת של שלושה חברים, שניים מהם היו תושבי נהר-טוב, ואחד ממושבת נובופולטאבקה.

המשלחת יצאה לפטרבורג ועשתה שם 8—10 ימים, מצאה אוזן קשבת במיניסטריון-הפנים וחזרה הביתה כשבשורה טובה בפיה שהתכנית נתאשרה במלואה במיניסטריון. עוד באותו קיץ (1902) יצאה קבוצה בת 9 — 11 חברים עם מודד קרקעות בראשה לכל המושבות, ובמשך 10 — 12 ימים גמרו את החלוקה (פארצלאציה) החדשה לפי המפות שהוכנו מראש. בנהר-טוב זכיתי אני להימנות

עם חברי קבוצה זו. הייתי הצעיר שבחבורה: כולם היו בני 30—35 ואני בן 18. אפשר לומר שהיתה זו קבוצת חלוץ, שבישרה תקופה חדשה בחיי המושבה. אחריה באה ועדה שחבריה היו מנכבדי העדה, שהכירו היטב כל שעל אדמה. ועדה זו שישבה הרבה ישיבות, סיירה ובדקה הרבה בגושים (הבלוקים) החדשים והתאימה את החלוקה לפי הטיב, המצב הטופוגרפי, המרחק מהבית ולפי הדרכים העוברות לאורך שדות, וכדומה.

המושבה נשמה לרווחה: היא קבלה 25% אדמה נוספת, ועל שם כל בן זכר, אפילו בן יומו, נרשמה חלקה פרטית, של שלוש—שלוש ורבע או שלוש וחצי דיסאיטונות לחכירה עולמית, לו ולזרעו אחריו.

לא בכל המושבות היתה החלוקה שווה, מפני שלא בכל המושבות היה מספר האוכלוסייה הגברית שווה לשטח הקרקע. משקים רבים, בייחוד משפחות מרובות בנים, התפתחו יפה אחר החלוקה החדשה, ובעליהם היו שמחים בחלקם. אולם פתרון ראדיקאלי למחוסרי־הקרקע באוכלוסייה החקלאית של המושבות היה־דיות, לא היה בזה. איכרים יהודים רבים נאלצו לחפש פרנסה נוספת. בכל זאת לא היתה נהירה מן הכפר אל העיר: תמיד זכרו שכל אלה שעזבו את המושבות במשך 60—70 השנה מאז יסוד המושבות, לא מצאו אושר רב בעיר ולא התעשרו. רובם נשכחו מלב, מלבד שנים, שהדור השני והשלישי זכר אותם היטב, אף כי לא זכה לראותם בחיים: אלה היו שמעון פרוג מהמושבה בוברובנה, והמשורר מ. צ. מאנה מנהר־טוב הגדולה ששר בזמנו:

אֵיד, אֵיד אדמת קודש

רוחי לך הומיה

לו גם את, גם אני יחדיו

נשוב עוד לתחיה.

*

בסוף שנת 1904, כשפרצה מלחמת רוסיה־יפאן וכל הכוחות הצעירים גויסו לחזית פורט־ארטור, החלה ההגירה מהמושבות היהודיות לארגנטינה. לפי ההסכם בין חברת יק"א והממשלה הרוסית ניתנה רשות למשפחות יהודיות להגר לארגנטינה, כדי להתיישב על אדמת יק"א, וגם למשפחות שבניהם חייבים להתגייס לצבא מותר היה להגר אם הודיעו על רצונם זה בחודש מאי של אותה שנה כלומר: חצי שנה לפני מועד התייצבותם. הם הורשו לעזוב את רוסיה עם משפחתם לצמיתות, ללא זכות לחזור אליה. באותה שנה יצאו כמה משפחות מהמושבות נהר־טוב הגדולה, רומאנובקה, דוברובנה, ונובפולטאבקה לארגנטינה כדי להתיישב שם על אדמת יק"א. היתה זו הקבוצה הראשונה. בשנים הבאות (7—1905) יצאו עוד משפחות רבות מהמושבות להתיישבות בארגנטינה.

בשנים 1953 — 1954 ביקרתי בארגנטינה לראות את בני משפחתי ואת בני המושבות, שהגרו לשם לפני 48—49 שנים. מצאתי כי מהוקנים נשארו בחיים מתימספר, בניהם ונכדיהם רובם עזבו את המושבות ועברו לערים ולעיירות, שם הם עוסקים במסחר, במלאכה, בבתי-חרושת לטכסטיל, בבתי-דפוס, בחומרי-בנין ובמקצועות חופשיים. העסקנים הציוניים רובם יוצאי המושבות של יק"א. רבים מנכדי המתיישבים הראשונים בארגנטינה נמצאים עתה בישראל בהתיישבות העובדת, בישובי-הספר ובצה"ל.

לא עבר זמן רב והחלו המהומות ברוסיה: המהפכה, מלחמת האזרחים, השוד והרצח על-ידי דניקין ופטלורה ואחר כך הסדרים החדשים שהכניסו השלטונות החדשים. במושבות היהודיות נקבע משטר חדש וחלוקה אחרת בין האיכרים המבוססים יותר (קולאקים) ובין הבלתי-מבוססים. הנהלת העניינים וכל השלטון נמסרו לידי העניים. אז החל הרס המושבות, ומלחמת-העולם השניה והיטלר חיסלו אותן כליל. המושבות אמנם לא נמחקו מעל פני האדמה, רק תושביהן היהודים נשמדו.

בזמן האחרון הגיעו אלי ידיעות מפי אנשים שעלו לישראל מרוסיה. הם היו פעם תושבים (לא איכרים) במושבה בבורובייקוט, וכשנערך ההרג ביהודים בידי הנאצים הצליחו להימלט מהמושבה ועברו את כל שבעת מדורי-גיהנום ברוסיה הגדולה. הם סיפרו, כי ביקרו לפני שלוש שנים בבורובייקוט, המיושבת עתה נוצרים ויש בה יהודים בודדים, „אודים עשנים“, שחזרו אליה. על המושבות האחרות ויהודיהן אין הם יודעים כלום.

ישראל בצר (נהלל)

בדומה לרוב המושבות היהודיות ברוסיה הקטנה, היתה גם נהר־טוב, המושבה בה נולדתי, כעין שרשרת מושבות: נהר־טוב הישנה, הגדולה והחדשה — כולן נקראו בשם אחד, שלא כשדה־מנוחה, שהיתה שרשרת מושבות בשמות שונים. מחוץ למושבה, כהמשך לשרשרת, היה הכפר הרוסי בערעזנעגובטויה, שאוכלוסייתו מעורבת ורובה רוסים. היו גם כפרים רוסיים אחרים, במרחק מעט, מסביב לנהר ויסון. בשכנות זו עם האוכלוסייה הרוסית הכפרית היה גורם חיובי: הממשלה בנתה מול מרכז נהר־טוב בית־חולים מחוזי מסודר, אשר שירת את כל האוכלוסייה בסביבה; ירידים גדולים נערכו שלוש או ארבע פעמים בשנה, ושווקים גדולים — שלוש פעמים בשבוע; בכפר הרוסי השכן היו בתי־מסחר גדולים מכל הסוגים. אך היה גם חסרון בשכנות זו, שכן עם כל משב־רוח במדינה פרצה ממנה האנטישמיות. זאת הרגשתי היטב, כמעט מערסיתי. בשנת 1905 התקהלו הפורעים לפוגרום ופוזרו אחרי שהספיקו לשדוד מעט.

הקרובים והמכרים מהמושבות הסמוכות שבאו לירידים, לבית־החולים ולבתי־המסחר היו אורחינו, ומהשיחות שהתנהלו איתם ידעתי על שלילת קרקע חכורה מיהודים אמידים, רציחות, הצתת גרנות וגנבות. הרבה דובר אז על הגנה עצמית. לילה־לילה, היה שומר מתהלך במושבה ועל ערנותו היה מכריז בדפיקות בפטיש. השומרים התחלפו לפי תור. זכורים לי ערבים אחרים, בהם מתאספים החברים של אחי ואחיותי המבוגרים, ואחד מהם קורא בטוב־טעם, ביידיש, משלום־עליכם או ממנדלי, וכל הילדים והמבוגרים, ואפילו סבתא, היו מקשיבים בהנאה רבה ובפה פעור עד חצות הלילה.

היו מתלחשים על מהפכנים: זוכרת אני בחור צעיר, בן גילו של אחי, שעבד כעוזר אצל חייט בעיר והיו מצביעים עליו שהוא „מהפכן“. המשטרה שבאה לחפשו, הקיפה בית של אחד מאנשי־המושבה, איש דל ומגמגם, גם הוא חייט, ורחוק מענייני מהפכה. הוא נאסר ונשפט לארבע שנות עבודת פרך, ובניתיים נמלט החשוד ועיקבותיו נעלמו.

במושבה היה בית־ספר יסודי ובו ארבע כיתות. המורים והתלמידים כולם יהודים ושפת הלימוד רוסית. ידיעת לימודי התורה לילדים ולנערים היתה

קודמת להשכלה הכללית: ילדי המושבה למדו ברובם ב"חדר". בכפר הסמוך היה גם בית-ספר עירוני של ארבע כיתות המשך, והתלמידים בו היו רובם רוסים. בתקופה מאוחרת יותר הוקם בו גם בית-ספר תיכון של ערב, וכשלמדתי שם והייתי חוזרת לבית בערב, מרחק של כחמישה קילמטר, הרגשתי את הסביבה העויינת, כאשר ילדים קטנים היו מיידים בי אבנים ומלווים אותי בקריאות "זידובקה". עם פרוץ המהפכה גברה במושבה התנועה הציונית והצטרפתי אליה.

ענף החקלאות העיקרי במושבה היה גידול-תבואות. חלק מהתבואה הוקדש לכלכלת-הבית במשך כל השנה ולהזנת בעלי-החיים שבמשק. השאר היה נמכר בתחנת הרכבת לסוחרים. כענפי-עזר גידלו סוסי-עבודה, בקר, אווזים ותרנגולות. כלי העבודה היו מחרשות, מכונת-זריעה, מקצרות ומשדדות, שנחשבו בימים ההם ובתנאים ההם למשוכללים. להנעתם השתמשו בסוסים. זריעת השדות הקיציים התחילה אחרי פורים. בעבודות החריש והזריעה בשדות הרחוקים עבדו הגברים. גם לאלה שנשארו במשק היתה עבודה רבה בהכנת תומר-הסקה, תיקון מבנים, חידוש הטיח החיצוני של הבית וסידור. באביב היינו זורעים חיטה קייצית, שיפון, שבלת-שועל, תירס, פשתן וחמניות, ובסוף עונת הזריעה — אבטיחים, מלונים ומלפפונים. לפני איסוף תבואת-הקיץ והחורף סילקנו מהגורן את חומר ההסקה היבש ואת הגורן ניקינו והכנו לדייש. העונה הקשה ביותר היתה עונת-הקציר לה נדרשו הרבה כוחות וידים עובדות. הכל יצאו לשדה, וגם פועלים שכירים צעירים מהכפרים הסמוכים יצאו איתנו.

במשקנו היו שתי מקצרות, כל אחת רתומה לסוסים. בכל מקצרה עבדו שני אנשים: אחד נהג בסוסים, והשני אוסף את הקציר בערימות קטנות. אחרי המקצרה הלכו שלושה-ארבעה אנשים נוספים וערמו ערמות או אלומות, לפי גובה גבעולי התבואה. היינו יוצאים לשדה לכל השבוע וחוזרים הביתה לשבת. אדם אחד עם עגלה וזוג סוסים היה מביא יום יום חבית מים מהמעין ומזונות לעובדים. היינו ישנים בבגדים על הקש הקצור מסביב לעגלה, כשאוהל פרימיטיבי משמש לנו גג. בעבודת הקציר היינו מתחילים יום-יום לפני זריחת השמש וגומרים לאחר השקיעה; ארוחת-הערב היו מבשלים בתוך דלי גדול, שהיה תלוי על קצה יצול-העגלה. לפעמים היתה הרוח מפריעה וזמן הבישול מתארך, ואני הייתי נרדמת מעייפות, בלי לאכול.

הקציר היה נמשך כשלושה שבועות, ומייד עם סיומו היו מרכיבים את העגלות הגדולות ומתחילים בהובלת התבואה ובדייש. להובלות היו מעירים אותנו בשתים וחצי או שלוש בלילה; השדה, רחוק ועד ארוחת-הבוקר היה צריך לחזור עם עגלה עמוסה, כדי שהעבודה תימשך בקצב מהיר. החלק הקשה בעבודת הדייש היה ניקוי הגרעינים מהתבן; גלגל מכונת הניקוי היה מונע ביד

והאבק היה רב. משנגמר הדייש, שוב היה צורך להכין את השדות לזריעת הסתיו.

מחזור העבודות החקלאיות העונתיות נמשך כסידרו, עד שפרצה מלחמת העולם הראשונה. הגברים גויסו לצבא, עומס העבודה וצער הפרידה הכבידו מאוד; המשק הלך ונידלדל. עם פרוץ המהפכה הוחרמו כל היבולים על ידי הכנופיות או על ידי השלטונות. אני התחלתי לחשוב אז על עלייה ארצה. נסיונותי הראשונים לא הצליחו; נאסרתי פעמיים. עבדתי בהכשרות קיבוציות ומקצועיות בתל-חי שבקרים ובלנינגרד, והגעתי ארצה בשנת 1929.

ארבע אחיות עלינו, אך לא באותן דרכים ולא באותו זמן. כולנו פנינו להתיישבות העובדת, מי לקיבוץ ומי למושב. השתתפתי בהגנה, בניתי בית ומשפחה קטנה. יש לי בן מוסמך הפקולטה לחקלאות ברחובות. ארבעת אחי שנשארו ברוסיה ניספו במלחמה ובשואה.

יהודית גוזמן (כפר אביחיל)

על מושבת מולדתי נהר-טוב שבפלך חרסון אפשר לספר הרבה, אולם בדעתי להצביע הפעם על אחת התרומות אשר תרמה מושבתי לישראל. משפחתי הגדולה — אב ואם ותשעה בנים ובנות — כולה נעקרה מאדמת מכורתה, אשר ארבעה דורות עבדוה ואהבוה, ונשתלו מחדש באדמת המולדת. וגאותנו על כך שכולנו ממשיכים כעובדי-אדמה גם בארץ: בנהלל, בכפרי-הושע, בכפר-יתקין ובעין-חרוד. אין בהם עירוני אחד; ובני דור ההמשך אף הם במושבים ובקיבוצים אחרים. תשעה בנים ובנות של בית אבא מונים כיום יכול של 31 נכדים ו-36 נינים וכולם יחד כמספר בית-יעקב אשר ירדו מצרימה.

בראשית המאה העשרים, בשנות ילדותי הרחוקה, היה מצבנו קשה, כמצב כל האיכרים במושבות היהודיות; אולם במשך השנים, עם התקדמות החקלאות בכלל ועם התבגרותם של בני הבית, הלך המשק והתפתח. ברפת היו לנו שמונה פרות חולבות; לעיבוד הפלחה היו ברשותנו ארבעה סוסים. בחודשי החורף — העונה המתה בשדות — היו אבא ואחי המתבגרים יוצאים לעבוד מחוץ למושבה. עם גידול המשפחה הרחבנו את הבית, אולם הוא נשאר כפרי: גגו היה מכוסה קש, והרצפות מכוסות חימר; ואחת לשבוע, בערבי שבתות, היינו מורחים ומטיחים אותה בחומר דביק.

בחודשי הקיץ רתחה העבודה: קציר ועירום, הובלה ודייש, הפרדת

הגרעינים מהמוץ והאבק במיזרה, מילוי השקים ומשלוחם למכירה בעיר הקרובה וכן טחינת קמח. אבא והבנים היו העובדים העיקריים בעבודות השדה, אולם גם אנו, האחיות, היינו להם לעזר: מערמות את התבואה לערמות, ומסובכות את ידית המיזרה. אותי, הבת הבכירה, נהגו ההורים לפנק קצת. כשהייתי נערה רכה בשנים אהבתי פינוק זה, אך עם התבגרותי נטלתי חלק בכל העבודות. כאלה היו חיי הקיץ: השכמה, אכילה בחפזון, תנועה בחצר, צהלת-סוסים בצאתם מהחצר ובחזורם, אבק, וזיעה. עונת החורף הביאה הפוגה בעבודה ושלוות נפש, שינה עמוקה וארוכה, נועם שבקריאה בספר אגב השתרעות על המיטה והתכנסויות של נערות ונערים על סף ההתבגרות תוך בילוי של צחוק ובדיחות, סיפורים ולפעמים קריאת ספר בקול על-ידי אחד מהחבורה. אין להבין מדברי אלה, שבחורף לא טעמנו טעם עבודה. גם בחורף היו הפרות נחלבות ומקבלות מנת-מזון. גם בשלג ובכפור היו אופים לחם, כובסים, מתקנים את הבגדים, תופרים ועושים בכל עבודה; אולם שעות היום היו קצרות, והלילות הארוכים העניקו לנו שינה ומנוחה, קריאת ספרים ובידור בצוותא. לפעמים היינו יוצאים גם אל השלג הצח המבהיק, החורק מתחת לרגלים ומשתובבים. להנאתנו.

השכלתנו היסודית היתה בית-ספר של ארבע שנות לימוד. היה בנו רצון עז לדעת, ללמוד ולהרחיב את האופקים, אך שערי הגימנאסיות היו סגורים בפנינו בגלל ה"נומרוס קלאוזוס". — הגבלת מספר הלומדים היהודיים. רק בני העשירים ובנותיהם הצליחו איכשהו להתקבל לגימנאסיות. בני הנוער במושבות ששאפו להשכלה היו לומדים כִּאֲפִסְטֶאָרְנִים. רק עם פרוץ המהפכה בשנת 1917 הוסרו ההגבלות, ורבים מבני הנוער במושבות התכוננו להיכנס לבתי-ספר שונים. גם בדעתי היה להמשיך בלימודים, ושאיפתי היתה — להיות רופאה. אולם המאורעות שהתחוללו שיבשו תוכניות רבות, וגם את שלי בתוכן. סערת המהפכה התחוללה בכוחות איתנים, מחתה את הקיים כדי לבנות עולם חדש.

חבר בחורים בעלי-שארירות, התארגן לעלות ארצה לבנות בה חיים חדשים. הם הופיעו אצלנו כדי לקבל הכשרה חקלאית, התפזרו בבתי האיכרים וכל אחד מהם מתלווה אל האיכר או אל בנו ומאמן ידיו בחרישה, זריעה וקציר. בחורים אלה הכניסו חיים חדשים במושבה. אחדים מהם דיברו עברית ולימדו אותנו לדבר עברית, ולשיר שירי תחייה עבריים. הם הדביקו אותנו בהתלהבותם, ורבים מבני הנוער המקומי החלו חשים גם כן שמקומנו בארץ וכחקלאים מילדות יקל עלינו להמשיך בחיי-כפר ועבודה בארץ. חלמנו על כך שנוכה להקים ולייסד ישובים עבריים חדשים.

הנערות במושבות לא היו עוסקות בטיפוח חיצוניותן. מלבד סרט זול לצמות לא היה לי שום קישוט ותכשיט. נעלי השבת שלי לא היו גבוהות-עקב, לא מחודדות חרטום ואף לא היו עשויות מעור טוב. שמלתי היתה מבד פשוט.

פרחים אדמדמים על רקע כחלחל וכל גאותי היתה על חולצה שרקמתיה בעצם ידי בלילות החורף.

יום אחד בקיץ, עבדתי בשדה בעירום חציר, ואיתי עבד חלוץ, מאלה שבאו להכשרה. השמש להטה, פני השזופים נטפו זיעה. מחלפותי היו מכונסות במטפחת. שמלתי, שמלת-עבודה דהויה, בשוליה טלאי גדול ובשרוולה השמאלי טלאי זעיר. רגלי נתונות בסנדלים פתוחים. הבחור עבד במרץ, ולפתע תקע קלשונו בערמת החציר, לגם מים מהכד, ניגב את זיעתו בשרוולה, התייצב מולי, סקר אותי, תוך חיוך רחב, והפטיר לעומתי בהתפעלות: "א שיינע שיקסה!" לבי הלם מהתרגשות. היתה זו מחמאה שנגעה ללבי, ובטחוני שגם אני נערה יפה, גבר.

סטיתי מן הסיפור וזוהי, כידוע, חולשת נשים קשישות: לזכור בהנאה וגאווה מחמאות אשר שמעו אוזניהן בנעוריהן.

אסיים במה שהתחלתי: משפחתנו חיתה ועבדה במושבה החרסונית במשך ארבעה או חמישה דורות; כל אחי ואחיותי ממשיכים גם בארץ בחיי-כפר ועבודת אדמה. אני גאה על כך שבני הבכור הוא חבר בנהלל, בני הצעיר במושב ניר-בנים ובתי במושב גני-יהודה.

נסיה אבידוב (נהלל)

נולדתי במושבה חקלאית בדרום רוסיה, אשר נשאה את השם העברי "נהר-טוב". מילדותי ספגתי את החיים היהודיים השלווים של הכפר. אך בשחר נעורי עזבתי את כפרי ועברתי לחרסון, העיר הקרובה. לא בקלות התרגלתי לחיים הסואנים בעיר; התגעגעתי אל הכפר, רציתי לנשום את ריח-השדות, להירתם שוב בעול החיים שעליהם חלמתי יומם ולילה.

כאשר חזרתי לכפר נפגשתי שם עם בני נוער תוסס, שביום עבדו במשקיהם ובערב עסקו בתנועה הציונית ואירגנו שעורי-ערב לעברית. בכוחות משותפים התמסרנו להצגות בתיאטרון החדש שהכנסתם היתה קודש לקרן הקיימת לישראל. סידרנו נשפים שבהם מכרו את ספרי "הקופיא ביבליוטק", מכרנו בולי קרן-קיימת והפצנו שקלים לקונגרס הציוני. את כל ההכנסה העברנו לד"ר בודנהיימר בקאלין. אפילו בחתונות לא חסרה הקופסה: בחצר הכלה היו מקימים אוהל גדול.

„הכליזמרים“ רבי יהודה־לייב ובניו, כל אחד עם כלי הזמר שלו, ואתם „מוטל“ דעד כליזמר“ עם כינורו, היו משמחים את הקהל וקופסת הקרן הקיימת היתה המחזות העיקרי.

ביוני 1914 התגשם חלומה של משפחתנו: עלינו לארץ־ישראל. אולם רק חלק מאותו הנוער העיו ועלה. רבים התמהמהו, משום שאיש לא פילל כי תפרוץ מלחמת־עולם ותשים לאל את כל החלומות. והיום מי יודע מה נשאר מהמושבה שהיתה יקרה לכולנו.

חיה ברקין (ת"א)

חוויה ראשונה שהיה בה מהמקשר לארץ עברה עלינו בגיל 7–8. ישבנו בכיתה והנה נראו דרך החלון שתי עגלות, עמוסות חפצי־בית, אנשים וילדים, הנוסעים בדרך לתחנת־הרכבת. אמרו לנו שבני ברקין עולים לארץ ישראל, נוסעים לפלשתינה. הפעולה הציונית בימים ההם של ראשית הציונות התבטאה במכירת שקלים ואקציות של הבאנק הקולוניאלי, וברכישת ספרות ועתונות ציונית, אבל עם בוא אביב 1917 וההתעוררות הכללית, התארגנו חלק מהנוער וכמה אנשים קשישים יותר לאגודה ציונית שנקראה „התחיה“. בשנה ההיא באו בפעם הראשונה אלינו חלוצים מערי אוקראינה, קרמנצ'ג, סביבות קיוב וממקומות אחרים להכשרה חקלאית, ויחד עם בני המקום הציונים היוו גרעין של סניף „החלוץ“. ביניהם היה פעיל מיכאל כפרי ז"ל, שהיה מטפל בבאים ודואג לסידורם בעבודה אצל האיכרים, שלא כולם ששו לקבל „חלוצניק“, בחור שבא מספסל הלימודים ולא ידע עבודה מהי. עם החלוצים באו גם בנות עדינות, שגמרו גימנסיה או התחילו לבקר באוניברסיטה, ובמסירות רבה השתדלו לחדור לכל עבודה קשה. בערבים היו מתאספים, שרים שירי־ציון, ורוקמים חלומם על הארץ ובניינה. משפחות היו יוצאות לשדה לדלל את התירס או לעשב את החמניות, והילדים היו מצליחים בעבודה בגלל זריזותם; גם בעבודת הקציר שנעשה במקצרות מכניות רתומות לשלישיות של סוסים, היתה יד הנוער בכל, וכשהזדמנו אלינו גם עובדים מהכפר הגויי היו משבחים אותנו: „כמה היהודים הצעירים האלה עובדים יפה, כאילו משלנו“. ב־2–3 לפנות בוקר היינו מטלטלים עצמנו בעגלות לשדות הרחוקים, בעוד קורי השינה על עינינו, ולקול טרטור הגלגלים וסולמות העגלות המקפצות היינו חוטפים עוד קצת תנומה, עד שהגענו

למקום ערימות התבואה. אז היתה עולה השמש; הטל פקח את ריסינו המנומנמים והעבודה החלה. בוגר היה מעמיס את התבואה ונער או נערה מסדרים אותה במרומי העגלה. היינו יוצאים לשדה לכל השבוע, ובאים הביתה רק כדי להביא לשהים בשדה תוספת מזון, ומים בחביות. רק לשבת היינו חוזרים הביתה, להחליף כוח לקראת שבוע עמל חדש.

הקציר היה נמשך כמה שבועות. בקיץ 1919 או 1920, כאשר סביב המושבה שוטטו „באנדות“, נשלחתי להביא מזון לאחי ולאחי הקוצרים בשדה שהיה מרוחק כ־10 קילומטרים מהבית, ואני אז ילדה כבת 13 או 14. בין השמשות כשהמקצרות הפסיקו טרטורן, ישבנו ליד העגלות. אחי ז"ל נסע להביא משהו מהבית וטרם חזר. מעל מדורה קטנה היה תלוי על יצול של עגלה, בשר שניצלה לארוחת הערב. אחי חיים טיפל בבישול ואנו עזרנו על ידו. פתאום נשמעו צעקות, ויריות פלחו את האויר. ליסטים מתנפלים עלינו. כהרף-עין שפכנו את המרק על האש, ואחי פקד עלינו להתחבא בערמות התבואה שמסביב. נשק לא היה לנו ואחי מראל ז"ל שהבין מיד כי השודדים מתכונים לשדוד את הסוס הגוצי היפה שלו, קפץ על הסוס, פרץ לו דרך ונעלם בדהרה בדרך למושבה להזעיק עזרה, ולהזהיר את יתר מחנות הקוצרים מפני השודדים. אחי חיים הספיק לכבול את רגלי יתר הסוסים כדי שלא יקחום הבאנדיטים, ואנו כולנו התפזרנו אל בין הערמות. בחצות הלילה הגיעו אנשים רבים מהמושבה עם המשטרה וגם הורי באו מלאי חרדה לגורלנו. לא בנקל מצאונו ואספנו, כי למרות הפחד וההתרגשות נרדמנו מרוב עיפות בתוך ערימות החיטה, כשלטאות וחרקים וזוחלים על גופינו.

בשנת 1922 התחילו הרדיפות על התנועה הציונית, שנאלצה לרדת למחתרת. עד אז באו למושבה כל קיץ קבוצות גדולות של חלוצים להכשרה, והנוער הציוני המקומי התארגן בסניף „החלוץ“. ב־1920 יצא הדור הראשון של החלוצים לדרך, לעבור את הגבול כדי לעלות ארצה. בשנת 1917, בתקופה הקצרה של החרות, ארגנו הציונים חגיגת ל"ג בעומר במושבה. היה זה חג נהדר, מקהלת ילדי בית-הספר וכל הנוער ואנשי המושבה הבוגרים על דגלי הלאום יצאו ברגל וברכב בתהלוכה ושרו משירי ציון, שירה עליזה שנתמסכה לאורך הדרך לשדות. ליד האגם המלאכותי, כ־2 קילומטרים מהמושבה, סידרו פיקניק. החג סימל את ההתרפקות על עבר העם ואת הכמיהה לעתיד לאומי עצמאי, ואת החלום הציוני. תקופה קצרה זו האירה שנים את חיי המחתרת של התנועה, עם כל הסבל והגבורה שהיו בה, עם טלטולי הדרכים וגניבת הגבולות, המאסרים והגירוש.

לאחר שיצא הדור הראשון של החלוצים, נתארגן סניף „החלוץ“ וסניף הנוער צ"ס על-ידי דור שני, אחים ואחיות של היוצאים, ורבים שהצטרפו לקומסומול עקבו אחר החשודים בציונות ושמרו את צעדינו.

היה זה בשנת 1925. היינו אוספים בין אוהדי התנועה כספים לקרן לאסירים ולגולים ציונים. נודע לי, שמאסרי מתקרב, ונסעתי לתקופה מסוימת למושב אחרת. באחד הימים חזרתי הביתה והייתי כשבוע ימים בבית בהיחבא. והנה באחד הערבים, לא חזרה הביתה אחותי הצעירה, שהלכה לפעולת הסניף. נודע שאסרו את כל משתתפי הפעולה, והיה חשש לחיפושים בבתי הנאסרים. הסתלקתי בדרך שוממת לכפר קרוב, כביכול, לביקור בבית איכר אוקראיני, ידיד המשפחה. אי אפשר היה לי לשהות שם זמן רב, וחזרתי באותה הדרך הביתה, אך לא נכנסתי. נשארתי בחצר וישבתי באסם. אבי היה בשדה; היתה זו תקופת חרישה וזריעת תירס וחמניות. בנו של שותף אבי בא מהשדה כדי לקחת חבית מים לשדה. שכבתי בעגלה ליד החבית, והתכסיתי בחלק מהברונט שכיסה את החבית הפתוחה מלמעלה והתיזה עלי מים מדי פעם. וכך נסעתי למקום החרישה.

באותו יום השתתפתי בעבודת החריש, והיתה זו הפעם האחרונה שחרשתי את אדמת הנכר. אבי הביא לי מהבית מעט חפצים ואחר לינת לילה תחת שמי אוקראינה הובאתי על ידי אבי לתחנת הרכבת הקרובה, ומשם נסעתי לעיר החוף הגדולה, בה חכיתי חודשים אחדים עד שהסתרתי הניירות, ובינתיים המשכנו בפעולה ציונית במחתרת. בסתיו של אותה שנה עליתי בשלום באניה „לכון" שהובילה כ-500 נוסעים לארץ-ישראל, וכעבור שבועיים התחלתי לחרוש בשדות עמק יזרעאל שבעין-חרוד.

עטרה ונחמן פרג (עין-חרוד)

מפי זקני המושבה סופר לי כי המושבה נוסדה כ־100 שנה לפני הולדתי. בימים ההם היתה אדמת הערבה מכוסה עשבים גבוהים וסבוכים מעל לקומת אדם, ובתוך השטח הפראי התהלכו להקות זאבים, שלפצמים היו מתנפלים על בני־אדם. האנשים לא העזו להיכנס ליער העשבים מפחד הזאבים. תנאי־החיים היו קשים והאנשים חיו בעוני. הלחם היה עשוי משיפון, והיו אופים אותו לעיתים רחוקות. על־כן היה מתקשה ונעשה חסר־טעם. שום סכין לא יכלה לו, לפיכך היו מנפצים אותו בגרזן, ואת השבבים שורים במים ואוכלים. את העבודה בשדה עשו ראשוני המתיישבים בכלי־עבודה פרימיטיביים, וסוסייהם ניוונו ממר־עה טבעי ביער העשבים. המתיישבים היו נשארים ערים בלילות לשמור על הסוסים, אך דבר זה הועיל רק במעט, והגניבות היו רבות. בקיץ היו הכל הולכים יחפים; אך בחורף, כשנאלצו לנעול נעליים כדי לצאת החוצה, יכול היה רק אחד מכל משפחה להיות בחוץ פי לכל המשפחה היה רק זוג נעלים אחד. הבתים היו רעועים ובלתי נוחים, ובחורף היו כל בני המשפחה מתכנסים במטבח כי רק הוא היה מוסק ומחומם. שאר חדרי הבית היו קרים ושוממים, משום שחומרי־ההסקה היו בצמצום. צפיפות רבה שררה במטבחי חים בחורף כי המשפחות היו מרובות ילדים.

בזמננו כבר היתה המושבה מאורגנת היטב: היתה מחלבה לכל המושבה, בה היתה תעשיית־גבינות מפותחת מאוד והתוצרת היתה נשלחת לערים הגדולות. בכסף התמורה היו קונים בזול כלי־עבודה ואספקה. אדמת־בור כבר לא היתה קיימת, ולא עוד אלא שהאדמה היתה יקרה מאד, והיה אפילו מחסור בקרקע.

כדאי לציין שאף בתקופות הקשות ביותר בחיי המושבה המשיכו הילדים ללמוד ב"חדרים" ובישיבות; במושב־תנונו היו למדנים רבים. כששאלתי מהיכן קיבלו את השכלתם התלמודית הרחבה, סופר לי כי בתקופה ההיא היו הילדים

מתחתנים בגיל 13—14 וכמובן שהבעלים והנשים שהיו עדיין ילדים לא יכלו להסתדר ביניהם; ואז, אם הבעל — הילד היה בעל כשרונות, היה בורח מהבית ונוסע לוויילנה, עיר הישיבות, ולומד כ-10—15 שנה. כעבור תקופת זמן זו היו שליחים יוצאים להחזירה, כדי שהאשה לא תישאר עגונה. היתה גם תופעה הפוכה, שאנשי-ליטא בתנאים דומים ברחו אל המושבה.

בהגיעי לגיל הצבא גוייסתי. היה זה בתקופת מלחמת-העולם הראשונה. צבא הצאר נסוג עשרות קילומטרים ביום. ומפקד הצבא הוציא פקודה להשאיר אדמה חרוכה. לבצע פקודה זו מונתה פלוגת קומאנדו של קוזאקים, שמילאה את תפקידה בנאמנות. הקוזאקים היו מושחים את קורות העץ של הבתים בנפט, ומציתים עיירות וכפרים שלמים, התושבים היו נסים לכל עבר והקוזאקים היו מנצלים את המהומה לשוד ולרצח.

אחרי שנתיים וחצי חזרתי הביתה. אז פרצה המהפכה ושוב לא חזרתי לחזית. מהשלטונות הגיעה הוראה לחלק את האדמה לפי מספר הנפשות. בעלי-הקרקעות הגדולים לא הסכימו לכך ופרצו מריבות ופילוגים. בינתיים גברה המהפכה, והמלחמות בין הלבנים והבולשביקים נמשכו גם הן. השלטון התחלף בלי הרף, ושטחים נרחבים עברו מיד ליד. בסביבת המושבה פעלו האוקראינים ששאפו לעצמאות ולשיחורור מעול השלטון הרוסי. הגדודים האוקראינים היו צבא סדיר, שנוסף למלחמות עסק בשוד. לאחר כמה תבוסות הפסיקו האוקראינים את המלחמה ועברו לשוד מאורגן בכל הסביבה.

מפאת הפילוגים והויכוחים במושבה, לא הוקמה בה כל הגנה. התוקפים היו צבא סדיר בעל כלי-נשק מודרניים לפי מושגי התקופה ההיא, ולבני-המושבה היה רק נשק קר ועלוב. פעם נכנסו השודדים למושבה, לקחו עשרה איש כבני ערובה והודיעו אם עד מחר ב-11 בבוקר לא יביאו 65.000 רובל יוציאו את העשרה להורג ואחר-כך יהרסו את המושבה עד היסוד. מייד יצאו שליחים, שלקחו הלוואות עם התחייבות ממקומות רבים והצליחו לאסוף 40.000 רובל. היה זה פחות מהדרוש. אך שני חיילים מהכנופיה שבאו לקחת את האנשים למחנה הודיעו שהכסף יספיק. בדרך שדדו המלווים את נושאי הכסף וברחו. השליחים חזרו אל המושבה והודיעו שעל היהודים להסתתר היטב, כי הכנופיה תבוא מייד. האנשים רק הספיקו להתחבא והחיילים הופיעו. הרכוש נשדד, האנשים שנתגלו — נרצחו. בתים רבים נהרסו עד היסוד. שלושה ימים רצופים השתוללו הפורעים ולבסוף עזבו את המושבה. לאחר שיצאה הכנופיה את המושבה יצאו כמה צעירים, ואני בתוכם, אל אנשי-המושבה שהתחבאו בשדות להודיע להם כי הפורעים הסתלקו, אולם צעקותינו לא נענו בגלל מעשה שאירע בנהר-טוב הגדולה; גם לשם יצאו רוכבים להודיע על עזיבת הכנופיות, אולם אנשי המושבה חשבו את המר

דיעים שרכבו על סוסים לפורעים, נשאו רגליהם וברחו. המנוסה גרפה גם את אנשי נהר־טוב הקטנה. ורק לאחר שכולם חזרו למושב הובררה הטעות. אחרי שכנופיית הפורעים האוקראינים עזבה את המושבה בא לשם גדר מהצבא הסדיר של הבולשביקים, שהיה ידוע בפרעות האיומות שביצע בפולין. חששות כבדים העיקו על לב התושבים. אנשי הגדוד נעשו חצופים משעה לשעה, והכל חיכו באימה לפוגרום. אולם המקרה שינה את פני הדברים תכלית שינוי: במרחק קילומטר מן המושבה נערכה ועידה של מנהיגי הבולשביקים, שם הופיע קאמינייב, שהיה בתקופה ההיא מגדולי המנהיגים הבולשביקים. קאמינייב נאם בוועידה ואחר־כך ניתנה לקהל אפשרות לשאול שאלות. כמה מאנשי המושבה, ואני בתוכם, הסתננו לוועידה, והיא זכורה לי לפרטי פרטי: קאמינייב הודיע שאפשר גם למסור שאלות בכתב. בין השאלות בכתב היתה השאלה: מה לעשות ביהודונים? שאלה זו נדחתה לבסוף, ומשהגיע תורה, קם המנהיג הקומוניסטי והודיע בתוקף שכל מי שיעז לנגוע ביהודי לרעה — דמו בראשו, ואפילו יהיה קצין. למחרת בבוקר השתנה יחסם של אנשי הכנופייה מן הקצה אל הקצה; הם נעשו אדיבים וידידותיים ומשיצאו את המושבה לא גולו דבר.

יהושע דוכין (אפיקים)

איך בדיוק התחילה התנחלות המושבות — לא ידע כמדומה לי אף אחד מאיכרי נהר־טוב. מסיפורי הזקנים, שגם הם שמעו מפי זקנים, אפשר היה להוציא רק מעט מאד. סופר כי בראשית ההתנחלות היתה כל הסביבה שוממה; היו סיפרו על פגישות עם זאבים, ועל דובים שעשו שמות בעדרי הצאן. יחד עם המתישבים היהודים התנחלו בכל מושבה גם כמה גרמנים. סיפרו שהשלטונות הושיבו אותם עם אבותינו כדי שהיהודים ילמדו מהם, או כדי לא ליצור כפרים המורכבים מיהודים בלבד (למושבות קראו ברוסית — „מושבות של יהודים וגרמנים“). אבל, עד כמה שאני זוכר, אנשינו עלו על הגרמנים בחריצותם, ולא־כל־שכן על האיכרים הרוסים. היהודים הצטיינו בסידורים שנועדו לייעל את העבודה, ורכשו כל מכונה חקלאית חדשה. בזמן שהאיכרים הרוסים עוד קצרו בחרמש ובמגל קצרו היהודים במקצרות בלבד. החיים תרבותיים כמעט ולא היו, מלבד ספרייה ציבורית אחת בשביל כל המושבה, שהמבקרים בה היו מעטים. בשנות המהפכה, היה כל מי שביקר בספרייה חשוד על מהפכנות, ויחס האיכרים היה עויין לכל מי שהיה נגד המלוכה. גם כלפי הציונים התייחס חלק

מהאיכרים באיבה. בזמני לא היתה תנועה ציונית במושבה שלי, וגם לא במושבה אחרת לפי מיטב ידיעתי. רק בשנה שלפני המלחמה התארגן בנהר-טוב חוג ציוני קטן, וכל הפעולה הציונית התבטאה בכך שהיינו מתאספים וקוראים איזו חוברת ציונית וחולמים על ארץ-ישראל. רק בערב יום כיפור האחרון העזתי להעמיד קערה בבית-הכנסת, להתרמה לקרן-הקיימת. עשיתי זאת תחת חסות דודי שהיה הגבאי בבית-הכנסת. לא רבים העיזו לחשוב על נסיעה לארץ. הנוער היה כל כך קשור למשק ולמשפחה שאפילו לחשוב על עזיבה נדמה היה דבר בלתי אפשרי. רק בודדים מאנשי-המושבות באו ארצה בתקופת העלייה השנייה.

לפני נסיעתי לארץ, בשנת 1913, ביקרתי במושבה סמוכה לשם פרידה מקרובים. שם נפגשתי עם הנוער ונסיתי לשוחח על ציונות, אך אף אחד לא גילה עניין. רק בשנות המהפכה כשהכל התחיל להתערער, נוצרו גם תנועות ציוניות בכל המושבות וחלק מהנוער בא ארצה.

א. גורביץ (כפר מל"ל)

ציון נפש לאבי אלתר פאלקוב שנרצח על קדושת יהדותו והשבת ולא זכה לקבר ישראל.

אחד מתפקידי בילדות הרחוקה, היה לפגוש את העדר. כשהיתה השמש נוטה לערוב, הייתי ממהרת עם בני גילי, ילדים בני 6-8, לקצה המושבה לפגוש את עדר הפרות. הצטיידתי בפרוסת לחם-דגן עבה, מרוחה בשום חריף ומלה, באבני משחק (צכין) ובמקל ארוך. מחוץ לתחום המושבה, בצידי הדרך, היינו מתיישבות, ותוך כדי לעיסת הלחם בתיאבון — משחקות באבני המשחק. לפתע התרומם ענן אבק: העדר! בבת-אחת היינו קופצות על רגלינו ופורצות לתוך האבק.

בדרך כלל ידעה כל פרה את חצרה ואת אבוסי-בעליה, ובהתקרבה לחצר מגוריה — היתה נוטה מאליה ופוסעת לחצר בביטחון. אולם, כמו בין בני האדם יש גם בין הפרות סוג יוצאות-דופן העושות מעשים, להכעיס, ואחת כזאת היתה ברפתנו. אחיותיה היו ממושמות פחות או יותר, והיו עושות את דרכן לחצר, בקצת כיוון והדרכה מצדי; אולם, זו הסוררת לא הסתפקה במרעה ובמנת-הקש והסובין המחכה לה בחצר, וכשהיה העדר מגיע סמוך למושבה — היתה פורצת מתוכו ודוהרת ישר אל גני-הירקות של הכפר הרוסי הסמוך. יותר

משפיה הספיק לזלול — היו רגליה דורסות, רומסות ומשחיתות, ומתפקדי היה למנוע אותה ממעשה קלוקל זה. הייתי קופצת לתוך העדר, עיני תרות למצוא אותה בתוך ענן האבק הסמיך, ובמקלי הארוך, בצריחותי עד כדי צרי דות, הייתי נאבקת איתה כלוחם איצטדיון ביריבו הפר. היא פונה ימינה — ואני מולה, מכה במקלי בראשה וצווחת: „מנוולת, סוררת, מטומטמת!“ כמנוסה בטכסיסים היא עושה תפנית שמאלה; אולם גם אני הצטיינתי בזריזות, והייתי קופצת מולה, ומכה בפניה. שאר הפרות היו הולכות ומתרחקות, ואני מקפצת ימינה ושמאלה בשארית כוחותי. בדרך כלל היתה ידי על העליונה, ולאחר שהייתי מצליחה להפנותה אל הרחוב של המושבה, היתה כבר פוסעת כתמימה וישרת־דרך כשאני נגררת אחריה, ומקלי מזכיר לה מדי פעם שיש דין ודיין וכי עליה להיות ממושמעת. לאחר שנכנסה לתוך החצר הפנימית הייתי סוגרת את השער ונאנחת אנחת־רווחה. חבל שלא נשאר לי תצלום של פרצופי וחיי צוניותי בשעה ההיא, הייתי דומה לחזרת מדרך רחוקה במדבר; רגלי היחפות, שמלתי המהוהה, פני ושערותי טבולים בשכבה של אבק וזיעה, אבל לבי רחב משמחה. מי עוד כמוני מאושר ניצחון? ויש יחזם האציק סימפוז סלא

אך היה קורה גם שנוצחתי. למרות זריזותי, מקלי הארוך, וצריחותי הנוֹאֹת. הסוררת נקטה לפתע בטכסיס ערמומי, והיתה מתפתלת כה וכה כדי לה־תעוני, מרימה רגלים, בורחת, דוהרת ופורצת ישר לַגִּן־הירקות, בו גדל כרוב עסיסי. היא דוהרת ואני בשארית כוחותי דוהרת אחריה. בהגיעי לגן — חשכר עיני למראה ההרס שהספיקה לגרום. באימה הייתי מביטה באיכר הרוסי הרץ לקראתה, ומגרש אותה במהלומות אכזריות בקילשוננו, כשפיו שופך קללות על הפרה ועל היהודים. למחרת היה האיכר מקבל מאבי שלושה רור בלים כפיצוי על הנזק. הפרה, מושפלת ראש ונכנעת, היתה פוסעת ברחוב, ואני נושמת ונושפת מלאה מרירות בגלל קללותיו של האיכר, מושפלת, עלובה, טבולה בשכבת אבק וזיעה, גוררת את רגלי הכבדות כבול־יעץ, עיני דומעות ובלבי חשכת אפלה כאפלת בין־הערביים שירדה על המושבה. וכשנכנסה הפרה אל החצר הייתי צונחת על האבן שעליד השער, גונחת ונושפת. יבשו הדמעות; יובש מריר בפה ויובש בלבי.

שנים חלפן. חוויות־הילדות כוסו אפר. אולם יש ובראותי עדר פרות חוזר מהמרעה — לבי מתחיל רוטט. האם רטט זה הינו זכר חוויות־הילדות הוזהרות של שעת פגישת העדר ואכילת לחם מרוח־שום בתיאבון, המשחקים באבני המשחק בצדי הדרך, וצהלת השמחה בה קפצנו לתוך ענן האבק העוטף את העדר? או שמא זהו תוצאה מתחושת המגע בצלקת שהפרה הסוררת שרטה או בנפשי?

משפחתנו לא זכתה לבנים. אחיותי ואני עסקנו בעבודות השונות. כבת זקנים הוטלו עלי תפקידים של מה בכך: לפגוש את העדר, לגרש כמה פעמים

ביום את החזירים מהכפר הרוסי, שערימות הקש או גינת תפוחי-האדמה קסמו להם. מדי פעם הגיע לאזני קריאתה של אמא או של אחת מאחיותי:

— לאה, הודרני, החזירים כבר גוברים! רוצי!

— לאה, החזירים כבר החריבו את הגינה! איך?

עשרות התרנגולות שגידלנו הטילו את ביציהן באחת הפינות בדיר, אולם כאותה פרה סוררת, נמצאו בהן אחדות שאהבו את הבדידות, והטילו את ביציהן בעליית הבית. לעלות לשם אפשר היה רק דרך אשנב צר שבשיפולי הגג, ורק גופי הקט היה יכול לעבור בו. אחת ליומיים-שלושה היה תפקידי לטפס אל-על, להגיע לאשנב, לחדור פנימה, ולאסוף כמה ביצים. מלבד התפקידים האמורים לעיל היו מטילים עלי שליחויות לחנות ושכנים. לבי נמשך למשחק, אך כמעט כל שעות היום עברו עלי בעיסוקים שונים.

בשכונתנו גר סנדלר. גם הוא היה מבורך בבנות כמונו. אחת מהן היתה בת גילי. קנאתי בחברתי ובאחותיה, שהן בנות של בעל-מלאכה ובאין עליהן צול משק היו חופשיות להתרוצץ ולשחק, לבושן נקי, והיו סרוקות תמיד. אולם לפעמים מקנאה חברתי בי; כשהיו דשים במורג (מכשיר דומה למורג הערבי, עשוי עץ ומתחתיו משובצים אבני-צור, והוא רתום, לצמד סוסים ומסתובב על פני הקש לקצו, למעכו ולרככו עד שיהיה ראוי לשיני בהמות החצר) היינו אנו הילדים מתיישבים להנאתנו על גבי המורג; לפעמים עשינו זאת כדי להוסיף על משקלו, כי ככל שהיה המורג כבד היה יעיל יותר. אינני יודעת אם הילדים המתנועעים על פני סוס-עץ, מרכבות ורכבות בלונה-פארק כיום נהנים יותר ממני אז. הסוסים סובבים — דוהרים כמטורפים על פני הקש. במעגל. ענני-אבק סמיך ומוץ דק אופפים אותי, חודרים לעיניים, לאוזניים ולאף, וכולי מתמוגגת מעונג, כל איברי אומרים שירה — ממש בת-מלכה. אותה שעה היתה חברתי, בת הסנדלר, עומדת מן הצד, פניה מביעות קנאה ועיניה מתחננות שאושיב גם אותה על הלוח. כמה מתוק הוא הפיצוי לקנאה! ושמחתי גוברת. אך לאחר שקיבלתי סיפוק מלא התעורר בי לפתע רגש הנדיבות, והייתי מרשה לה לעלות אל מושבי, שתינו אחוזות וחבוקות זו בזו, טסות, צוהלות, צוחות ושרות.

לכאורה אפשר לומר שהיתה ילדוטי די קודרת: לא גן ילדים, ולא צעצור-עים; לא שמלה פירחונית, ואפילו לא סרט אדום למחלפות היה בה משום אירוע. על שוקולדה וסוכריה מהמין המשובח אין לדבר כלל ונוסף לכל אלה — עול החובות: פגישות העדרים, גירוש החזירים, איסוף הביצים והשליחויות. ולא היא. וכי לא חשתי חווית-אושר כאשר הסתחררתי על המקצה? וכי לא נהניתי מהלחם השחור מרוח-שום כאותו ילד הנהנה משוקר לד? וכי לא הייתי מלאת שמחה ותחושת-נצחון כשהצלחתי להכניס את הפרה הסוררת ללא תקלה לחצר? אבא היה יוצא ביום ראשון אל השדה הרחוק

וחרור ביום שישי, ולפעמים היתה אמא מבשלת מהמאכלים החביבים על אבא, סורקת שערה ולובשת שמלה נקייה, נושאת את הסל בידה האחת וידה השניה אותות ביד, ושתינו יוצאות אל השדה הרחוק. המרחק היה למעלה מעשרה ק"מ, ההליכה למעלה משעתיים ובדרך היינו עוברות עלייד האגם למי־הגשמים ששימש להשקאת העדרים. אני זוכרת את מראה הקמה היפה משני העברים ואת בית־הקברות שסביבו גדר גבוהה אפופת מיסתורין. וכשהיה אבא רואה אותנו מרחוק, היה מנופף בידיו, ומפנה את הסוסים אל העגלה; כשהגיע אלינו היה מניח מעט חציר לפני הסוסים ושלשתינו מתיישבים בצל העגלה. אבא אוכל בתיאבון את החמיצה ואת הכיסנים, מחלק מחמאה לאמא, והיא מספרת לו בסבר פנים ובחיוך על דא והא. ואני מתרוצצת אז כעו פזיזה הנה והנה ולבי גדוש עליזות וחדוות־חיים.

כשהייתי בת עשר, בעונת הקציר, היה אבי מעיר אותי בשתים בלילה, כדי לנסוע איתו לשדה המרוחק 20—15 ק"מ מהכפר. כולי אפופה שינה, הייתי מצטנפת בעגלה הנוקשה, וכל עצמותי דואבות מטילטולים. כשהגענו לשדה, היה אבי מגיש לי אלומות ואני עומדת על העגלה ומסדרת אותן. טוב היה בדרך חזרה להתפרק על גבי האלומות ולתת מנוחה לגוף הלאה. הנה עולה השמש לאט לאט, ואני מוציאה מהילקוט את ספרי ושוקעת בקריאה. אבא היה גאה על זריזותנו כאשר היינו פוגשים בדרך יהודים שאחרו לצאת לעבודה. כשהייתה הקמה הולכת ומבשילה היה אבא רותם את הסוסים ויוצא לפקוד את השדות. אני יושבת על הספסל הקפיצי של העגלה, בין אבא ואמא. הקמה יפה וגבוהה והורי שמחים. כשהיה אבא קוצר שחת, הייתי מתרוצצת בשדה לקטוף פרחים: אפונה אדומה ודגניות כחולות.

השנים חלפו ואני אז כבר נערה, המושכת בעול עבודה. האחיות הגדולות נשואות, והעונה עונת־הקציר. העבודה בקלשון איננה קלה אף לגבר. השמש לוחטת, הזיעה ניגרת, הגב כואב, הרגליים דורכות על השלף הקצור. העינים מתרוממות מעלה: העוד רחוקה השמש מהאופק המערבי? אך סוף סוף נלאתה גם היא, וזוחלת מטה מטה ונעלמת. אבא מתיר את הסוסים וכופת את רגליהם; מהלכים הם על פני השלף הקצור ופיהם מחפש אחר שבולת מלאה עזובה. על יצול העגלה אני תולה את הסיר לבשל בו מרק־גריסים ועורכת מתחתיו מדורת אש. במרחק מה מהעגלה, בחסות אפלולית־הערב אני שופכת דלי מים על גופי המאובק והמיוזע, לובשת חלוק נקי, עושה את שערותי. אבא ואני מתיישבים על הקרקע ועורכים סעודה של מלפפונים ירוקים, בצל, ביצה ומרק־גריסים, ואחר משתרע אבא על ערימת התבואה סמוך לעגלה ושוקע בבת־אחת בשינה עמוקה ואני משתרעת על הקש הרך בתוך העגלה. גם אני עייפה מעבודת היום, עיני נעצמות למחצה, חושי ניצורים, ועיני ננעצות במרומי הכוכבים. הדומיה משתלטת בחלל העולם, ואני חשה עצמי קלה, אביק.

בחלל האינסוף. עיני נעצמות ואני מרחפת בחלומות של נערה מתבגרת בכמיהה לעתיד.

השעה מאוחרת. כל היקום שקוע בתרדמה עזה. גם הסוסים. כוכבים בודדים, קשישים ופחות רומנטיים, מסתלקים מתפאורת הרקיעים. ולפתע פורץ מגרונני שיר של השתפכות הנפש. עיני נעצמות, מתיקות של תנומה אופפת אותי ואני שוקעת בעולם השיכחה. והנה תחושת צריבה בעינים; קרן שמש צעירה מדגדגת בריסי. העינים נפקחות בעצלתיים; יום חדש, שמש לוחטת חדשה, קלשון, זיעה ועייפות. הסוסים כבר רתומים למקצרה, פני אבא מיוזעים. זבובוני-בוקר התלקטו סביב שיירי האוכל מאמש. בחפזה הנני קופצת מהעגלה, מצטרפת לפועלות ותופסת קלשון; חבל להפסיד שעת בוקר נוחה לעבודה. אני עובדת במרץ, נהנית ממהירות עבודתי. השמש עודנה רכה ומלטפת. והעבודה בשעות אלה נעימה. תוך תנופות בקילשון יש ובת חיוך תחלוף בוויית השפתים. לזכרו של אחד מחזיונות הלילה, אשר פשפוני.

מאז עבר כיובל שנים. זכיתי, וגם כאן בארץ הנני חקלאית. אולם מה רב המרחק בין החקלאות ההיא, הקשה, הפרימיטיבית, הקמצנית לבין חיי הרווחה של החקלאים כיום. היום פרה, ולו גם הסוררת ביותר, לא תברח מהעדר. התרגולות לא תתבודדנה להטיל ביציהן בעליית-גג. לשדה ולפרדס אין יוצאים לשבועיים אף לא ליום תמים. בשעות הצהריים נחים בבית, ובבית רהיטים נאים, מקרר חשמלי, מכבסה חשמלית, תנור חשמל או גז. בימים ההם לא כך בישלנו ואפינו מכיוון שהאיזור שלנו לא היה מבורך כל כך בעצים. היתה ההסקה בלבנים מזבל פרות. המרחק בין התקופה בה השתמשנו בלבני הובל לתקופת הכיריים של גז. הוא דור אחד בלבד.

בימי המהפכה הרוסית, באו למושבה להכשרה חקלאית עשרות בחורים מ"החלוץ" ויצרו אווירה ציונית. הנוער שלנו אף הוא הצטרף לתנועה. למדנו עברית, שמענו שיחות — עד שבאו המאסרים. דנו אותנו לגלות סיביר. ימים וחודשים עברנו ברגל ברחבי רוסיה: חרקוב, סאמארה, צ'ליאבינסק עד טומסק וסמיפאלאטינסק. חיכינו לעזרת חברינו בארץ, ואמנם, עזרה זו באה כעבור שנה, מטעם הוועדה לאסירי-ציון. חזרתי מסיביר ברכבת. באודיסה התלקטה החבורה המאושרת של העולים ארצה. שמחת העולים היתה מהולה ביגון הפרידה מהחברים. מי יודע מתי נתראה? על סיפון האונייה הטילו עלי החברים להחביא את התעודות האי-ליגליות, שתשמשנה עדות למאבק "החלוץ" על קיומו. החבאתין היטב-היטב בחגורת שמלתי, ולפתע עלו שוטרים על הסיפון והבדילו ביני לבין חברי לנסיעה. התחילה בדיקה קפדנית, מכף רגל עד קדקוד. לבי הלם מחרדה, אך אוצרי לא ניתגלה. בשמחה עצורה הצטרפתי שוב לעולים ארצה... וסוף סוף זכינו ליום, בו ירדנו בחוף המולדת.

לאה פאלקוב-לב (כפר בילו)

אבי ירש את הנחלה מהוריו. היה זה רכוש של 25 דיסיאטינות אדמת-פלחה משובחת. בילדותי היו לנו כלים פרימיטיביים מאד בשביל לעבד את האדמה. ביקתה למגורים שנשקפת מתוך האדמה וצריך היה לרדת כמה מדרגות כדי להכנס לתוכה ובה שני חלונות לצד הרחוב, ושני חלונות לחצר; דלת עם ידית של עץ, וחבל קשור לידית למשוך בו כדי שהדלת תיפתח ותיסגר. הגג היה מכוסה קש. במושבה היו כששים משפחות יהודיות של עובדי-אדמה. צורת הבתים היתה אחידה, וגם אורח החיים של החקלאים היה דומה. גבולות המושבה היו: ממזרח הנהר ויסון וחורשה גדולה ויפה, ממערב שדות התבואה והמרעה מצפון ומדרום כפרים של הגויים.

בנהר-טוב היה בית-כנסת יפה מאד מול הבית שלנו, והיה בו חדר גדול לחתונות. מאד אהבתי פינה זו. בית-הספר היסודי שלנו והמורים היו יהודיים, אך כל הפיקוח עליו היה בידי השלטונות הרוסיים. מורים רוסיים היו משתתפים בבחינות-הגמר שלנו, ותוכנית הלימודים התנהלה ברוסית. בית-הספר היה יקר לי, ואהבתיו מאד. החינוך בבית-הספר ניתן לנו ללא תשלום, כי היינו אזרחים חוקיים ושילמנו מס למדינה כמו כל אזרחי רוסיה עובדי-האדמה. בחורי המושבה היו משרתים בצבא הרוסי מגיל עשרים עד עשרים-ושלוש.

זכיתי לראות את מושבתי בנויה בסגנון חדש; בתים יפים, אבזורים חדשים ומשוכללים לעיבוד האדמה, עדרים גדולים של פרות חולבות, ועדרים לפיטום. במשקנו היו שני זוגות סוסים לעבודה ולטיול, עגלות להובלת התבואה מן השדה ועגלת-שלג. לביסוסנו קיבלנו הלוואות מיק"א בתשלומים נוחים.

בשנת 1917 באו למושבתנו חלוצי נוער יהודי מכל רחבי-רוסיה, כדי ללמוד אצלנו עבודה חקלאית ולקבל הכשרה. מאד אהבתי את מושבתי, וגם בחירי לבי היה בן נהר-טוב. יחד בנינו לנו משק חדש, בצוותא עבדנו וחיינו היו מלאים חדווה ויצירה.

אך חיש מהר חלפה כל האידיליה; בשנות המהפכה אחרי מלחמת העולם הראשונה נהרסה המושבה שלנו וכל ההווי היהודי נהרס איתה. ואני, כבר בלי חבר נעורי, עם שלושת ילדי הרכים עזבתי את רוסיה ועליתי לארץ-ישראל. זה היה בשנת 1925.

איטה הורביץ (מכמורת)

העיר ניקולאיב — עיר הומיה ועשירה, בה מספנה גדולה ובתי-חרושת גדולים, שעשרות אלפי-פועלים קבועים עובדים בהם. הרחובות והשווקים תמיד מלאים אדם. בין עשירי-העיר היו הרבה יהודים וגם קראים רבים. סבורני שהמסחר הגדול היה כולו בידי יהודים. היו כמה בתי-כנסת בעיר. גיליתי בית-כנסת של חב"ד עם שלט יפה, אבל מלבד השלט לא היה בו הרבה. העיר ניקולאיב לא מצאה חן בעיני. לא הרגשתי בה חיים יהודים, כי היהודים היו בטלים פששים. בשבת היו הפועלים מקבלים שכר עבודת השבוע ואז היו עושים קניות, ומשלמים חובות; משום כך רק הסיטונאים הגדולים מבין היהודים יכלו להרשות לעצמם לסגור את חנויותיהם בשבת אולם כמעט כל חנויות היהודים היו פתוחות. שוק הירקות היה מלא יהודיות; בשוק הסוסים — סוחרים-סוסים יהודים. הכל המה ורעש כמו ביום חול.

ביקרתי בבתי-כנסת שונים וכן במקומות אחרים, כדי להכיר יהודים. פעם נכנסתי בשיחה עם זקן ופעם עם צעיר. הכרתי גם מורים ו"מלמדים". פעם פגשתי יהודי בעלי זקן, וכובע "קאסקט" לראשו. היסקתי שזה בוודאי אינו יהודי עירוני. התחלתי לחקור אותו מי הוא, ומניין הוא — עד שאמר לי שהוא מ"דוברינקע".

— ואיפה היא דוברינקע זו? — שאלתי.
 — זאת היא קולוניה של יהודים מהלך חמישים ורסטאות מניקולאיב.
 — ואתה עובד אדמה? — שאלתיו.
 — ומה אני עושה? כותב תפילין? — השיב הוא בשאלה לשאלתי.
 — לא, אני פשוט שואל — אמרתי, — עוד לא ראיתי יהודי שעובד את האדמה ממש.
 — אם כן, בוא אלינו ותראה הרבה יהודים עובדי-אדמה ממש, — התגרד בי.
 כשאמרתי למר שווארץ שראיתי יהודי מקולוניה יהודית, סיפר לי על היהודים עובדי-אדמה, כגויים ממש. עניין זה, אמרתי לו, נכנס לראשי וללבי. אני מוכרח להיות שם.
 אמר לי מר שווארץ: מה חידוש חידשת? אני רואה את היהודים האלה בכל יום. הם מביאים תבואה למכירה וגם משמשים כעגלונים לסוחרים

המקומיים. מה יש לראות שם? מוטב שתיסע לאודיסה, לחרסון, שם תראה משהו!

— בוודאי שיש באודיסה העיר יותר מה לראות מאשר בקולוניה —
עניתי — אבל אני רוצה לראות איך יהודים עובדים את האדמה.

אותה שנה הייתי פנוי במשך כל חודש תשרי וטיילתי. ביקרתי בחרסון, בוזניסנסק, באוצ'אקוב ובאודיסה. ערים אלו היו יותר יהודיות מניקולאיב. חיבבתי בייחוד את חרסון, שהיתה המרכז האדמיניסטרטיבי של הפלך, ובה פגשתי רבים מבני המושבות — מרומנובקה, נהר-טוב, שדה-מנוחה, בופרובי-קוט ועוד. מצאתי אותם באכסניה בעלת חצר גדולה, ששימשה לחניית הסוסים והעגלות. כמעט כולם התאוננו על עניות. ניכר היה בפניהם שאנשי-עבודה הם; שופי-שמש, שרירים. לוחץ אתה את ידם, והיא מיובלת ומחוספסת. הרגשתי בלבי אהבה ליהודים אלה.

החלטתי לגמור את "הזמן" עם ילדי מר שווארץ ולצאת למושבה עברית. גליתי את כוונתי למר שווארץ. גם הוא וגם מכרים אחרים שלי צחקו לי, ואמרו שאני מחקה את אנשי ה"נארודניה ווליה" הרוסים העוזבים את העיר והולכים לכפר. "אין דבר", אמרתי להם — "הלוואי, והיו בני עשירים יהודים עושים כמעשיהם של אחדים מבני בעלי-האחוזות והאינטלגנציה אצל הגויים. גם פה וגם בריאסנה ראיתי יהודים התלויים בגויים: עני הגוי — עני היהודי, עשיר הגוי — עשיר היהודי; ואני רוצה לראות יהודים שאינם תלויים בגוי, שהם עצמם עושים את מלאכת הגוי; זורעים וקוצרים ואוכלים את לחמם".

בחרתי ללכת למושבה נהר-טוב, שנקראה גם ברונויבאטה, בגלל שכנותה לפאסאד הנושא שם זה. בשם "פאסאד" מכונה ברוסיה מקום שיצא מכלל כפר, ועדיין אינו עיר. משום קירבתה לפאסאד נחשבה המושבה נהר-טוב למפותחת יותר וסברתי ששם אוכל למצוא עבודה.

— מתחנת הרכבת נסעתי בעגלה מרחק של שלושים קילומטר. הגענו למושבה. רחוב רחב, ומשני עבריו בתים לא גדולים, אך כולם בנויים אבן, מצופים גגות רעפים. המושבה נראתה יפה יותר מכפר איכרים ברוסיה הלבנה. ביקשתי את העגלון שיביאני לאכסניה.

— אין אכסניה במושבה — השיב — אבל אני אביא אותך לבית טוב. הוא עצר את הסוסים ליד חצר חסרת-שער וקרא בקול גדול: שרה, הבאתי לך אורח!

אשה כבת שלושים וחמש יצאה לקראתנו, והכניסה אותי לבית. הרגשתי

ברית חריף של זבל בהמות. מה כאן, רפת? חושב אני. מכיון שאין רצפה בבית, אלא אדמה, מרבדים אותה בטיט מעורב בזבל. זכרתי שגם בכפרים שבסביבתנו ראיתי רצפות כאלו.

האשה הכניסתנו לאולם — חדר מרווח — ובו אותו ריח, כי כבר הכינו את הבית לחג הפסח. באולם — שולחן גדול, שלושה כסאות סביבו וספה עלובה, בעלת שלוש רגליים, ובמקום הרגל הרביעית — ארגז קטן. רהיטים כאלה מוכרים לי היטב מילדותי — אמרתי לנפשי — כאן מקומך האמיתי, משה. שם בניקולייב בבית העשירים היית נטע זר.

האשה עמדה לפני כנאשמת: לפי לבושי סברה שאני פקיד חשוב או משהו בדומה לזה. היא החלה להצטדק: — אינני יודעת מפני מה הביאו אותך אלינו, יש בתים טובים יותר במושבה. הרגעתי את רוחה: רק מורה עברי הנני, ורוצה אני לראות את המושבה. הבית שלה טוב למדי בשבילי. עד כה וכה בא בעל-הבית, גם הוא איש צעיר, בעל זקן צהוב, ועמד כמבוייש. נתן לי שלום וכמובן רצה לדעת מייד מאין אני, ולשם מה באתי למושבה. הופיעו גם הילדים. שלושה לומדים ב„חדרים“, אחד בחיתולים וגם ילדה בת שלוש, כולם לבושי סתבות.

יש לי חוש ריח לעניות. הבינותי שאין להם במה לקבלני ולעניים כאלה אין נותנים בחנות בהקפה. שיכנעתי אותם שיקבלו ממני מפרעה, כי יש בדעתי לשהות אצלם לחג הפסח. מייד נעלמה שרה מהבית ויצאה לחנות עם חמשת הרובלים ביד.

באותו ערב הוברר לי מצב משפחת סמזילוב. בעל-הבית לא העלים את עניותו, אבל התבייש בה מאוד. הבית והמבנים בחצר — רפת, אסם ומרתף — העידו שהוא לא היה מבני העניים. אלה היו ירושת אביו, שהיה איכר אמיד במושבה וגם סוחר. אך בשנות חייו האחרונות חלה הרבה, והיתה גם בצורת; אחר מות האב נגנבו הסוסים. מאז לא הצליח סמזילוב להתאושש. יש לו עשרה דיסיאטינות אדמה, אבל בגלל חוסר הסוסים אין הוא יכול לעבד אותם והוא מוסר את אדמתו לאחרים ומקבל רק חלק מהיבול. ואין זה מספיק כדי לקיים משפחה גדולה. אמו הזקנה היא המיילדת במושבה. היא עצמה ילדה 17 ילדים, אך בחיים נשארו רק שניים — בן ובת. וברוך השם, לא חסרות לידות במושבה והזקנה היא המביאה לבית מעט אוכל ומעט כסף.

האנשים מצאו חן בעיני בפשטותם ובגילוי לבם. חקרתי מפיהם על המושבה ונודע לי שנהר-טוב מתחלקת לשלוש: נהר-טוב ישנה, נהר-טוב חדשה ונהר-טוב בינונית. אני נמצא בנהר-טוב הבינונית; מול בית האכסניה שלי עומד גם בית-הכנסת הגדול והיחיד בנהר-טוב הגדולה והבינונית; רוב האיכרים הם „חסידים“, כלומר, נחשבים על חסידי-חב"ד. בכל שנה מבקר כאן „משולח“

מטעם הרבי והוא מקבל תרומות ושומר שלא יתנו לילדים להתפקר. בכל המושבה יש כעשרה משקים אמידים, אולם רוב האיכרים עניים מרודים. יש בית-ספר יסודי ממשלתי, ובו מלמדים רק בשפה הרוסית. בקיץ סגור בית-הספר בגלל החופשה ובחורף שוב אין לומדים בבית הספר כי קר ולילדים אין מה ללבוש, ועל כן אין הם יכולים לצאת מהבית. ספריה אין; לשם מה היא נחוצה, בעצם?

בבוקר בשעה שמונה הלכתי לבית-הכנסת להתפלל. הימים ימי-אביב והאיכרים בשדה. באולם הרחב מצאתי אנשים מעטים, לרוב מ"כלי-הקודש" הבטלים מעבודה: הרב, שוחטים, "מלמדים" — כולם בעלי-זקן ופאות, והמביטים בי, הצעיר מגולח, בזרות עויינת. אמרתי לעצמי: מכל ששמעתי וראיתי יוצא שבמושבה אין לי מה לעשות. לא יהיה להם אמון בי ולא ירצו למסור לי את ילדיהם. אך אולי להיפך; יש לי הרבה מה לעשות, אך טרם אדע כיצד, איך נגשים לעבודה הזאת? הדבר דורש עיון.

כעבור ימים אחדים הלכתי לטייל בפאסאד, הנמצא במרחק של כ-300 מטרים מהמושבה ומפריד ביניהם נהר. אותו נהר שלכבודו נקראה המושבה בשם נהר-טוב נראה בעונה זו כתעלת מים להשקאה; בקיץ הוא מתייבש. סברתי שבפאסאד הגדול יש כבישים, או לפחות מדרכות להולכי-רגל, אך לכל אלה לא היה זכר. בצידי הרחוב היו שבילים ששימשו מדרכות ובאמצע, במקום דרך סלולה, פזורות אבנים בלתי מסותתות שכאילו נזרקו אל הבוץ במקרה. אי אפשר ללכת על גביהן וקשה מאוד לנסוע. נוכחתי כי אמנם ישוב זה לא יצא מכלל כפר.

הגעתי לכיכר-השוק. כיכר רחבה, מלאה אשפה וזבל בהמות, המזכירה לי את כיכר השוק בעיירת, ריאסנה. את פני הבאים מקדמת כנסיה נוצרית רחבת מידות, גבוהה ומבריקה בגגה לאור השמש. גם זה זכור לי היטב, כי ביתנו בריאסנה עמד בדיוק מול הכנסיה. בצידי הכיכר חנויות גדולות בבניני אבן, וצריפי-עץ המשמשים לסוחרים קטנים יותר. לא היה זה יום שוק, אבל החנויות היו מלאות קונים, כי הימים ימי-ערב-פסח של יהודים ושל נוצרים. בין היהודים הגרים בפאסאד יש סוחרים ובעלי-מלאכה. לא רבים העשירים, נאמר לי, אבל בהתנהגותם הם מספקים חומר לשנאת הגויים: היהודים מחזיקים סוסים טובים, גרים בבתים יפים, נשותיהם נוהגות להתקשט; היהודים אוהבים להתבלט ושוכחים את הקנאה והשנאה שהדבר מעורר אצל הגויים. גם סיפור זה לא היה חדש בשבילי; הכרתי בפאסאד כמה אנשים, אחדים מהמבקרים בבית הכנסת אך לא מהקנאים, וידם משגת להחזיק מורה

ולשלם שכרו. שמע היותי מורה בבית שווארץ העשיר בניקולאייב הגיע אל אחד הסוחרים והוא היה מוכן להעסיקני כמורה לילדיו. אמנם לא לזאת שאפתי בבואי למושבה; אף על-פי כן, זקוק הייתי לעבודה וטוב לי כאן מאשר בעיר.

ליל פסח ראשון שלי במושבה. בית-הכנסת מלא אור ואנשים. רוב האיכרים לבושים יפה למדי. יש קפוטות שחורות: אלה הם "כלי-הקדוש", אבל רואים גם הרבה מגבעות. הצעירים והאנשים בגיל העמידה לבושים קצרות. החזן עודנו צעיר, והוא מתפלל בקול צלול ונעים. הרעש גדול, אבל הרי אלה הם יהודים מתפללים, אין הם עומדים כגלמים שאינם מבינים דבר בתפילה. אין מה להתבייש באיכרים שלנו. באותו ערב יצאתי מבית הכנסת מרוצה מאוד. ראיתי יהודים בריאים וזקופי קומה. ראיתי הרבה נוער שמח, טבעי, בלי חשבונות רבים, אולי פחות מלומד מהבחורים שבעיירתי, אולי פחות מחודד בשכלו, אבל בריא יותר בגופו ובטוח בעתידו. תן לו רק אדמה, זוג סוסים לרתום במחרשה — את היתר כבר ידע לעשות בעצמו. את כל פגעי-חייהם של האיכרים זאת כל פגמי-המושבה טרם ידעתי אז, ומה שראיתי — מצא חן בעיני ושמחתי מאוד על כך.

הצדדיים גרים כנהוג עניי המושבה — אלה החסרים אדמה, או כלים וכוח-עבודה. האיכרים עובדים קשה מאוד, אולם מצבם עלוב. המשק בעיקרו פלחה. לחלק מהאיכרים גם פרה או שתיים. האיכרים שנשארו ללא סוסי עבודה, כמו סמוילוב, היו נתונים במצב חמור. בתקופה ההיא לא היתה קיימת שום עזרה ממשלתית או ציבורית לאיכרים, ואם נכשל האיכר — היו אשר עסקו מלבד בעיבוד שדותיהם ובמסחר, גם במתן הלוואות ברבית קצוצה, וכמשכנתא לקחו את האדמה. לרוב לא היה ביכולתו של האיכר לשלם את החוב ונשארה האדמה לבעל-הכסף לשנה או לשנתיים. איכר שהזדקק לפני הגורן לשק קמח או לגרעינים לבהמות — היה משיג אותם אצל סוחר בפאסאד ומשלם שני רובלים ריבית, בו בזמן ששק הקמח עצמו עלה ששה או שבעה רובל. מי שהחכיר את שדהו — קיבל אך חלק קטן מהיבול.

כל זאת נודע לי מפי סמוילוב. הוא עצמו נהרס בגלל חוסר האפשרות לרכוש סוסים. הנה עכשיו, בעצם האביב, בעונת הזריעה הבושרת יושב הוא בטל בביתו וגם לבנו שיכול היה לעזור לו בעבודה — אין עתיד במשק. באתי למושבה כי רציתי לעזור במשהו לקולוניסטים. והנה רואה אני מה רבים צרכיהם. כיצד אקנה את אימונם, ובמה אוכל להועיל? ואני רק איש אחד וכל כך זר להם.

— — — — — הסתדרתי כמורה פרטי ללימודים עבריים וכלליים במשפחה עשירה בפאסאד. היתה לי קבוצת ילדים קטנה העושים חייל בלימודים. שכרי מכובד וגם מעוני ומזונותי כמעט ואינם נופלים מאלה שהיו לי בביתו של מר שווארץ. התיידדתי עם מורה אחד, דוידובסקי שמו, המלמד בבית-הספר הממשלתי. אני גם מלמד אותו עברית. שנינו חשים בדלות החיים הרוחניים, והחלטנו לעשות משהו; החלטנו שאני חותם על „הצפירה“ והוא על השבועון היהודי בשפה הרוסית — „ווסחוד“.

היינו משתדלים להפיץ במושבה את הידיעות מהעולם היהודי. סייע לנו איכר אחד, יואל ברכמן שמו. כשראיתי בפעם הראשונה את האיש הזה — השתוממתי. מימי לא ראיתי איש גוף ועבה כזה. הוא נראה בעיני ממש כמפלצת, עם זקנו וגבותיו העבות. ברבות הימים נקשרו בינינו קשרי ידידות עמוקים וחיצוניותו לא הפריעה לי כלל. הוא היה העשיר במושבה, חקר מהממשלה עשרות אלפי-דונמים אדמה, החזיק פועלים גויים רבים, אבל המשיגה עליהם היה יהודי. על יד ביתו הגדול היתה מונחת קורה ארוכה, עליה היה יושב כשמסביבו מעגל של צעירים וזקנים, והוא היה מספר להם חדשות מהעולם או סתם סיפורי-בדים; כי אהב האיש לשמוע, ועוד יותר לדבר. ברכמן שימש לנו לפה. בערב היינו מספרים לו את החדשות שקראנו, ולמחרת בבוקר היה מתחיל למסור אותן לכל עובר ושב. והאנשים מקשיבים, כי הכל ידעו שלא דברים של סתם ידבר ברכמן הפעם, אלא „דברי אמת“ השאובים מן העתונים המתקבלים מהעולם הגדול. אותו קיץ הוכתר הצאר ניקולאי השני, האחרון למלכי-רוסיה. היהודים תלו תקוות גדולות בצאר זה. אינני יודע על מה התבססו התקוות, אבל הן היו בלב הכל; הורגשה תסיסה וצפייה — והמעגל סביב ברכמן גדל והלך: האנשים היו ערים ומשתוקקים לשמוע. „כבר אין אנו פה שרויים בחושך — אמר לי ברכמן פעם — כבר המושבה נעשתה אחרת...“

— — — — — עלה במוחי הרעיון: למה לא אלווה כסף לסמוילוב? הם נראים לי אנשים טובים וישרים ורק משום שחסר להם סכום כסף קטן לקנות סוסים אין הם יכולים לשנות את מצבם העלוב, ואני — עוד אתי חסכוניותי מניקולאייב וגם עכשיו שכרי טוב. חשבתי ועשיתי. תחילה הם לא הבינו את דברי ולא האמינו למשמע אוזניהם. אבל כשהנחתי את שטרות הכסף על השולחן לפני סמוילוב — הבין שכוונתי רצינית. עכשיו ידע שעליו יהיה להוכיח שאמנם ידע להשתמש בהזדמנות שניתנה לו. עבר רק זמן קצר והשינוי שחל במשפחה נראה לכל עיין. סמוילוב קנה זוג סוסים צעירים, כמעט סייחים, טיפל בהם כל הקיץ, העבידם מעט. גדלו הסייחים ונעשו סוסים יפים. ואותה שנה ברוכה היתה. הוא קיבל את חלקו ביבול השדה, עשה גורן בחצר ודש את התבואה באבן בעלת שש הכנפיים. כזאת לא

ראיתי עד אז, כי בפלך מוהילב הגורן נמצאת בבנין מיוחד ואת התבואה דשים כל החורף, קימעה קימעה. כאן במושבה היו דשים בחוץ, תחת כיפת השמים ובזמן קצר. החצר מלאה ערמות והבית נתמלא שמחה. משווה אני את המצב עם מה שמצאתי כאן לפני חצי שנה, ואינני יכול להאמין למראה עיני: ההבדל הוא כמו בין יום לבין לילה, וכל הברכה שבאה להם — משום שהיה להם במה לעבוד את האדמה.

זקני המושבה סיפרו מפני אבותיהם שלפני מאה שנה יכלו היהודים, לו רק רצו, ליישב את כל פלך חרסון, שהיה כולו ריק ושומם. אז נתנו ליהודים הנחות שונות אך הם לא באו להתאכר. עכשיו היו בפלך חרסון יותר מארבעה מיליון תושבים והוא נחשב על העשירים ברוסיה. האדמה כאן אינה זקוקה לזיבול, תן לה רק גשמים ואין גבול לכושר ספיגתה; היא סופגת וגומלת. ברבות הימים הכרתי היטב את סגולות האדמה הזאת ומאוד אהבתי. עתה נאסר על יהודים להיעשות איכרים; ויהודי שלא היה איכר, אסור היה לו גם לחכור אדמה מאיכר יהודי. איסור קניית האדמה וחכירתה יצא בשנות השמונים עם יתר הגזרות של איגנאטיב, עם האיסור לגור בכפרים ליהודים שלא ישבו בכפר עד שנות השמונים. הרבה צרות גרמו גזרות אלו ליהודים ולא מעטים נתקפחו חייהם בגללן.

*

————— במושבה קיבל חג הסוכות את תוכנו האמיתי: חג האסיף. גמרו כבר לדוש ואספו את התבואה — מי לאסם ומי לבית. רוב האיכרים מכרו את התבואה ישר מהגורן: הם חיו כל השנה מראש על חשבון היבול הבא. בעונה זו היתה תנועה ערה במושבה: סוחר־התבואה היו מתרוצצים מחצר לחצר, קונים, שוקלים, שולחים לניקולאייב העיר. בדרך כלל, מייד אחר הגורן היו המחירים ירודים, ואיכרים אמיצים היו משאירים את היבול ברשותם ומוכרים אותו יותר מאוחר. האיכר הוא גם העגלון ומרוויח את דמי ההזבלה. זהו הזמן שהפרוטה מצוייה בכיס וכל קולוניסט חוגג את חג הסוכות ברוח עליזה. בכל חצר יש סוכה. ומהיכן לוקחים סכך? הרי בכל הסביבה אין יער בנמצא? "קורא הדורות מראש" הבטיח גם סכך. השלטון המנהל את כל המושבות בפלך חרסון — 22 במספר — ישב בנהר־טוב, ועלה בדעתו לנטוע גן במושבה. כל איכר שסרח במשהו נגד השלטון — היה נענש בכמה ימי־עבודה בגן. כך ניטע גן גדול בשטח של יותר מ־100 דונם לפני הרבה שנים, ועכשיו יש סכך לסוכות. מזג האוויר בתקופה זו בפלך חרסון הוא יפה, ותענוג לשבת בסוכה. זכרתי את חג הסוכות בריאסנה הקרה: שם לא יכולנו להנות מהסופה אפילו יום אחד. חול־המועד במושבה הוא עונת הזיווגים. במושבה למושבה מתרוצצים בחורים ובחורות להתארח, כביכול, אצל דודים ודודות.

הכוונה האמיתית היא — לראות ולהיראות. הדודים והדודות עוזרים, ויוצא "שידוך", לא אחד ולא שניים.

————— היתה אז תקופה גדולה ברוסיה וגם עולמנו היהודי סער. הסעירה אותו "מדינת היהודים" לד"ר הרצל. גם במושבה וגם בפאסאד לא ידעו ולא שמעו על העניינים שעמדו אז ברומו של העולם היהודי; רק אנחנו, קבוצת מורים צעירים, השמענו את שמו של הרצל ברבים וסיפרנו על ספרו ועל רעיונותיו ותוכניותיו.

אי-אפשר לומר שמצאנו אזניים כרויות: הביטו בנו כבמספרי בדוות והווי-הזיות. אי-אפשר גם לומר שאנו בעצמנו תפסנו את כל גודלו של רעיון הציונות המדינית, אבל הוא שבה את לבנו ואת דמיונו. רגזנו מאוד על כל מאמר שביקר את ספרו של ד"ר הרצל ב"הצפירה" וב"השילוח". החלטנו אף להחליף את "הצפירה" ב"המליץ" שהיה נוטה יותר לארץ-ישראל. אבל על "השילוח" לא ויתרנו: "נאמנים פצעי אוהב".

יואל ברכמן שיתף אתנו פעולה. מה ששמע מפינו — עבר חיש לכל הלהוט אחר "חדשות". הדברים הגיעו לידי-כך שבשבת לפנות ערב נמצא על יד ביתו של יואל ברכמן קהל רב יותר מהקהל הבא לבית-הכנסת לאמירת תהילים. רבים המקשיבים לדבר הציונות ויש ביניהם גם מאמינים ואוהדים. ברכמן אמר לי שהוא מאמין לדברי כחסיד לדברי רבו. לקרוא ידע רק ברוסית קלה. אבל אין בכך כלום: אני מוסר לו במלים פשוטות בידיש תוכן כל מאמר טוב בעתון העברי ובדרך זו הוא באמת מכיר ומבין את כל העניינים. בשנת 1897 היתה החבורה שלנו — מורים וצעירים מהמושבה ומהפאסאד — 10 איש. מכיון שהגענו ל"מנין" החלטנו שעל כל אחד להרים 10 רובל כדי שנוכל לחתום על עתונות וירחונים ברוסית, עברית ויידיש. 100 רובל היה בזמן ההוא סכום גדול; לפתע כאילו נקשר מקומנו הנידח עם העולם הגדול — עולם של ערי הבירה, של פובליציסטים, אנשי-עט והגות. כל מי שהיה מעונין ומסוגל לקרוא יכול היה לקבל חומר לקריאה, וכל אחד קרא לפי יכולתו והבין לפי הבנתו.

————— בחורף שנת 1898 — 1899 שהיתי בעיר אודיסה. רציתי להתקדם בלימודים הכלליים. היו לי אמצעים שחסכתי מעבודתי ויכולתי להרשות לעצמי לשקוע ברכישת דעת נוספת. באודיסה התרכזו אז טובי הכוחות הרוחניים של יהדות רוסיה "ציונים מדיניים" ו"ציונים רוחניים"; בבית כנסת "יבנה" היו חוצבים להבות ונאמנים נאומים. איך אפשר שלא להיסחף לתוך המערבולת? נאבקתי קשות עם עצמי, כדי להמשיך בביצוע תוכניתי

ולא להתמסר כולי לפעילות ציונית. ידעתי שצריך אני להתכונן לחיים עד שאבוא לארץ-ישראל, וגם בארץ טוב שיהיו אנשים בעל-מקצוע שיוכלו לתרום לבנין החיים החדשים.

באותו זמן עברני גל מחשבות חדשות: רציתי להיות מורה טוב לילדי-יהודים. מדברים על החייאת הלשון העברית בפי הילדים, ויש כבר בית-ספר או "חדר" ציוני ויש מורים העושים נסיונות, ומחפשים דרכים חדשות כיצד לדובב את התינוקות. שיטת הוראה זאת נקראה "עברית בעברית". התקשרתי עם מורים, ביקרתי בבית ספרו של ש. בן-ציון. נוכחתי בכיתות בזמן השיעורים, ובלבי גמלה ההחלטה: אני חוזר למושבה ולפאסאד, שם אפתח בית-ספר ואלמד עברית בעברית.

באתי למושבה וסרתי אל סמוילוב שהיה כבר אחד האיכרים האמידים במושבה. כיצד קיבלוני בני-משפחה זו לא אוכל לתאר. מיד נתפשטה השמועה שהמורה יבזריחין בא, והוא רוצה ללמד ילדים בשיטת עברית בעברית. מהו הדבר — לא ידעו; אך ידעו שזה משהו חדש. ומלבד זאת כבר עשיתי לי שם במקום הזה לפני-כן והאנשים ידעו שהילדים אוהבים ללמוד אצלי. התחלתי להתכונן לפתיחת בית-ספר. בעזרת ידידים הותאמו שני חדרים בבית חדש לצורך כיתות והותקן ריהוט מתאים. עד שהוכן המקום, היו גם התלמידים. אני לא חיפשתי אותם; באו אבות והציעו לי לקבל את בניהם. קיבלתי עשרה תלמידים מהפאסאד ושמונה מהמושבה; ביניהם שנים-עשר מתחילים וששה שלמדו כבר שנה. לא רציתי לקבל יותר גדולים, שכבר רכשו הרגלי לימוד אצל אחרים. רציתי להתחיל בשיטה החדשה.

כל ההתחלות קשות, ולדבר עברית עם תינוקות שלא שמעו לשון זו בוודאי לא קל. מה היתה מהות הלימודים? תנועות, רמזים, דיבורים חוזרים ונישנים. הגדולים תופסים יותר מהר, והקטנים אחריהם. חודש ומחצית-החודש רק דברתי אליהם והילדים רכשו הרבה מלים. עכשיו קניתי את ספרו של דוד ילין והתחלנו ללמוד קריאה וכתיבה. גם לוח-קיר היה לנו וכל מילה שלמדנו רשמנו על הלוח. ההורים היו באים יום-יום לראות כיצד אני מלמד, ולשמוע איך הילדים מדברים עברית. בבתיהם של הילדים לא היה אף אחד שהבין את הלשון, ודבר זה היה לרעת הלימוד: כשרק חזרו הילדים הביתה שכחו את צו המורה לדבר עברית. עם מי ידברו? מכל מקום, הילדים למדו יפה ונוכחתי לדעת שהשיטה טובה. אף אלה שקיטרגו עליה תחילה, נשתתקו; הם ראו שכל הילדים יודעים קרוא וכתוב. אם כן, מה יפסידו אם ידעו גם קצת לדבר? בית-ספרי התרחב וגדל ועם רבוי מספר התלמידים נצטרף אלי עוד מורה. היו בין התלמידים ילדים מצויינים, ובית-הספר היה לפינת אור וידידות.

----- מורשה של טיומקין ביקר במושבה ובפאסאד ונשא דרשות ציוניות. הוא הלהיב את שומעיו ויהודים קנו שקלים. ובכן, במושבה יש עכשיו ציונים. וכשיש ציונים צריך שתהיה אגודה ציונית. החלטנו לייסד אגודה וקראנו אותה בשם "אהבת ציון". הצטרפו אליה כמה מאיכרי המושבה, כמה מיושבי הפאסאד וכמה צעירים שאיתם הייתי קשור גם קודם לכן. בחרנו ביושב ראש האגודה — הוא יואל ברכמן, ואני נאלצתי לקבל את תפקיד המזכיר. התחלנו להתאסף בכל מוצאי־שבת. האסיפות היו בחזקת "טרפה". הציונות ברוסיה לא היתה כשרה עדיין ואספות ציוניות — לא־כל־שכן. מתאספים היינו כל פעם בבית אחר, יותר מכל — בבית־הספר שלי. מלבד החברים הקבועים היו באים גם סתם איכרים שרצו לשמוע מה אומרים הציונים. בא גם הנוער של המושבה, שנמשך למלה חיה.

נעשיתי נואם ותעמלן וכל מה ששנאה נפשי. אהבתי לקרוא לפניהם. קורא אני מתוך העתונים ורואה שהאנשים צמאים לחדשות ולדעת. החלטתי שעלינו לייסד ספרייה. על יד הספרייה נפתח חדר־קריאה וכל הרוצה יבוא ויקרא בעתונים ללא תשלום.

השגנו דוגמא של תקנון ועיבדנו אותו בהתאם לתנאי מקומנו. קבענו שבאגודת הספרייה יהיו שני סוגי חברים — חברי־כבוד שישלמו חמישה רובלים לשנה וחברים מן המניין שישלמו רק רובל אחד ויקבלו ספרים לקריאה כרצונם. בקלות אספנו עשרה חברי־כבוד, כולם מהפאסאד, שהכניסו את התשלום הנדרש. והנה ישנה גם דירה טובה לספרייה: יואל ברכמן נתן לנו חניג, אולם גדול שתפס כמעט מחצית מביתו רבי־המידות, וכבר קיבלנו גם מאת שר־הפלך רשיון לפתיחת הספרייה.

ישבנו איפוא, להכין את רשימת הספרים שרצינו לרכוש. היתה זו שמחה גדולה להוסיף ספר אחר ספר לרשימה, ממיטב הספרות בשלוש השפות — רוסית, יידיש ועברית. בעיקר שמתי לב לספרות הילדים בעברית שהחלה להופיע אז בחוברות קטנות. כן התמנו על עתון הילדים שנקרא "עולם קטן". בסכום הכסף שעמד לרשותנו — 120 רובל — עשינו התחלה יפה. נוסף לקוראים היהודים — מבוגרים, נוער וילדים — הופיעו גם חותמים לא־יהודים מבין האינטליגנציה שבפאסאד ומבין הפרנסונאל של בית־החולים הממשלתי־האזורי, שנמצא בקירבת המושבה. פעמיים בשנה היינו מקיימים נשף ספרותי שהכנסותיו היו קודש לספרייה. הספרייה נעשתה גורם בחיים התרבותיים של המקום: צעירים וצעירות קוראים ספר, מתווכחים עליו, עוקבים אחר יצירות חדשות הנדפסות בהמשכים בירחונים החשובים של התקופה.

*

----- עומדים אנו בשנת 1900. באסיפות שלנו במוצאי־שבת משתתפים כעשרים וחמישה איש, קשישים וצעירים. הם רואים את עצמם

כחברים לתנועה הציונית: שוקלים שקלים, תורמים תרומות ואף רכשו מניות ל"קולוניאל בנק" בתשלומים. קויתי שגרעין ציוני זה יתרחב, אך לא כן היה הדבר. כזכור נימנו איכרי המושבה על חסידי הרבי מליובאביץ'. הרבי עצמו לא היה מגיע לבקר את חסידיו, אך משולח שלו היה מופיע לאוסף פדיונות כדי סכום של שלוש מאות רובל בשנה. והנה, אירע ואחד מאיכרי המושבה קם ונסע אל הרבי לדרוש בעצתו ולקבל את ברכתו, ותוך כדי שיחה על הנעשה במושבה סיפר האיכר לרבי גם על האסיפות הציוניות המזקיימות כל מוצאי־שבת, על השקלים שיהודים קנו ועל מניות הבנק. קל לשער מה הודעו הרבי החסידי לשמע חדשות אלה. מיד הריץ אגרת לצאון מרעיתו בנהר־טוב להזהירם והודיע להם שהציונות פסולה ליהודים כשרים ואסור להם לבוא במגע עם תנועה אפיקורסית ומזיקה זו. המכתב הפחיד את האנשים וחלק מהמשתתפים באסיפות הסתלקו מכל מגע עמנו. נסיגה זו העציבה אותי מאוד, אבל למעשה לא כולם עזבו אותי; נשארו נאמנים אחדים מבין איכרי המושבה ומספר רב יותר מבין יהודי הפאסאד. ביחוד דבקו ברעיון הציוני אחדים מבני־הנוער, שבפיהם היתה שגורה השפה העברית ושידעו את השירים הציוניים. מדי שבת היו מתאספים ומתווכחים, ואחדים אף החלו מתכננים תוכניות לעלות לארץ־ישראל כדי להתיישב בה. אחרים שאפו להמשיך בלימודים כלליים. לחומת הקנאות כבר לא היתה שליטה עליהם, כי ניבעו בה פרצים בהשפעת הזמן.

*

————— באותה תקופה חלה תמורה גם במצבם החומרי של האיכרים. חברת יק"א התחילה להחדיר שיפורים ושיכלולים במשקים ופעולה זו נשאה פרי במהרה. הוקם בית־ספר חקלאי אזורי לבני־האיכרים שבו למדו שיטות מתקדמות של גיהול המשק וגם לימודים כלליים; נוסדה אגודה קואופרטיבית להלוואה וחסכון ובאמצעותה ניתן לאיכרים להשתחרר מנטל הנשך; בשנת 1901 נוסדה צרכנייה משותפת למכירת קמח והספקה לבהמות; מעתה, אם היה האיכר זקוק לקמח למשפחתו או למזון לאורוות ולרפת יכול היה לקבלם בהקפה עד הגורן החדשה תמורת ריבית רגילה. המוסדות המשותפים היו זקוקים להנהלה, ולא היה מי שידריך את האיכרים בגיהול ענייניהם: השלטונות הסתפקו במתן רשיון לאגודות. האיכרים היו מתאספים לבחור בהנהלה ומקימים מהומה שאין לתארה. מספר ההצעות היה כמניין המשתתפים באסיפה; כולם דיברו בבת אחת ובקולות רמים, הרגילים להתגבר על מרחבי שדה, בידיש המתובלת ניבים רוסיים לרוב. כאובדים בצעקותיהם היו והתכלית מהם והלאה.

מכיוון שהייתי אדם מהצר, ולא היתה לי הנאה אישית מהמוסדות שלהם,

ראו אותי האיפרים כאיש ללא פניות ושמעו בקולי. אין לבי הולך אחר העסקנות, אך נאלץ הייתי ליטול חלק בחיים הציבוריים. רואה אני כמה השתנו פני הדברים במשך שנים מספר, מאז בואי למושבה. צדק יואל ברכמן שאמר: אין זו אותה המושבה. גם מעמדי השתנה והיהודים האלה נותנים אמונם בי.

משה יבזורי-יבזריחין (משמרהעמק)

ממבואותיה הצפוניים-מזרחיים של המושבה נהר-טוב נשקף מרחב השדה הפתוח. בצד הזה היו צצים לפרקים הבתים החדשים של האיכרים הנוספים על חצרותיהם. כאן היה גם בית-החולים הממשלתי האזורי הגדול, כעין יישוב נבדל מסביבתו. היו בו מיבנים רבים — כולם מכוסים גגות-פח ירוקים, מוקפים גינות פרחים ססגוניים וחורשות מצלות: בתים שבהם אושפזו חולים, בתי מגורים לכל חברי-העובדים ומרפאות לשירות חולים הבאים מבחוץ לשאול בעצת רופאים ולקבל תרופות. בימי הקבלה המתה סביבת בית-החולים, כמו בימי יריד.

השדה הפתוח בצד המושבה רמז במרחביו ובשיפולי קמטיו. באביב היינו יוצאים להתחקות על חידושי הצמיחה; בקיץ תרנו אחר פרחי-שדה שונים. אפילו לבית הקברות הנידח של המושבה העזנו להציץ אז, ושיממונו כאילו פג בזוהר השמש השופעת. בסתיו היו השדות והערוצים משלחים רוחות שורקות, מתדפקות על החלונות הרועדים של הבתים המכווצים. בימות החורף נראו מרחבי-השדה גדולים עוד יותר במעטה השלג.

בצידה הדרומי והמערבי של המושבה התפתל נהר רדוד — הוויסון. שמה של המושבה, האפיקים הרחבים והגשר הגדול העידו על כך שאז בראשית בואם של המתיישבים, היה הוויסון נהר שופע מים. אך אני הכרתיו כנהר דל, והגשר נראה לי ככובע רם שחבשוהו על גוף מצומק. רק בחורפים היה הוויסון ממלא את אפיקיו; בעת ההפשרה נישאו גושי-קרח בעוצמה על מימיו הסוערים ובלילות נשמע קול רעש התנגשותם. אז בירכנו על האפיקים הרחבים ועל הגשר הגבוה והיציב המשרה ביטחון בפני הטבע. הגשר הזה חיבר את המושבה נהר-טוב ואת הכפר — העיירה הגדולה ברזניגובאטווייה. הורי לא נמנו על איכרי המושבה. אבי הגיע אליה בשנות התשעים של

המאה שעברה. בתחילה התפרנס כמורה עברי, אחר כך עבר למסחר. משפחתנו גרה לסרוגין במושבה ובכפר ובשנות ילדותי ונעורי הייתי חוצה את הגשר אלפי פעמים. לשני המקומות הייתי קשורה, בשניהם ישבו חברותי וחברי הטובים שבבתיהם הייתי מבקרת. כף-המאזניים של הקשרים האלה היתה עולה ויורדת: פעם נוטה לצד המושבה, ופעם לצד הכפר הגויי, עד אשר הוכרעה סופית ונצמדה למושבה. בכוח האהבה והצעד הוכרעה.

גם משפחתי עברה לבסוף והתנחלה בין איכרי המושבה, אך זה היה בשנות המהפכה לאחר שאני כבר עליתי לארץ.

משני עברי הוויסון ישבו איכרים — מכאן יהודים ומכאן הגויים. בלשון אחת דיברו אליהם עונות השנה: הוריעה, הקציר, איסוף התבואה והפרי, תכונת האדם והבהמה לקראת החורף הארוך. משני עברי הנהר נסעו האיכרים בעגלות עמוסות חביות לשאוב מים מן המעיינות שליד הנהר. משני העברים כיבסו נשים את כביסתן וקול חבטות הכבסים התערב בקולות שירה וצווחות ילדים. בחורף היתמר העשן מארובות הבתים — מהם ביקתות-חמר מכוסות גגות קש, ומהם בתי-אבן חבושים גגות-פח או רעפים עליונים. כאשר כוסה הנהר קרח יציב היו נערים משני העברים מחליקים עליו ונפגשים בהמולה. בכפר התרכזו בתי-המסחר וקבעו מושבם אנשי-השלטון. יושבי המושבה עברו על פני הגשר ברכב וברגל בימי השוק של הכפר ונהרו אל ירידיו. הגשר חיבר את המושבה והכפר, אך הוא גם הפריד ביניהם. שונה היתה אוירת החיים, שונה היה נוף האדם. עברת את הגשר וכאילו נקלעת לעולם אחר, שונה ומרתיע. סימטה צרה הובילה מהגשר לכפר, ובקצה מפנה חד. לעולם לא יכולת לדעת מה אורב לך מבעד לפינה. מצידה האחד של הסימטה היו חצרות האיכרים הגויים ומצידה השני — אחוזתו של עשיר יהודי, בעל-אדמות וסוחר בעצי בניין, שהיה לו בית-תלפיות עם חדרים גבוהים, משרתים ופועלים לרוב. גינת-פרחים ועצים הצלו לפני חלונותיו וחצר עצומה היתה לו, בה היו גם גורנו ואורוותיו ומחסנים של עצי-בנין מסודרים בדיוקנות מרשימה.

כדי להגן על רכושו הרב הקים האיש חומת אבנים גבוהה, שנתמשכה לאורך כל הסימטה ושברי-זכוכית בקצה. גדר אטומה זו הוסיפה מסתורין לסימטה הצרה שהתהלכו עליה סיפורים שונים. היה מי שראה בליל-ירח סהרורית מהלכת יחפה על שברי הזכוכית שבשפת החומה, ורק כותנתה לבשרה. היה מי שזכר מעשה בשודדים ששמו מארב לעוברי-אורח בצל החומה... בשנות המהפכה, בימי השתוללות הכנופיות נשדד הבית העשיר וכל יושביו היהודים נרצחו. הבית היה מנותק ואיש לא בא לעזרתם. אחר הרצח הזה נתעמקה עוד יותר הרגשת הפחדים שהישרתה הסימטה ונשארה בזכרון כחויה קובעת.

מעבר לסימטה, משמאל לדרך, התנוססה גבעה גבוהה ששימשה לבני-הנוער מקום פגישות ובילויים. בערבים נישאה משם שירה רמה, שירים אוקראיניים בשני קולות, בהרמוניה נוגה, רוויה עממיות ועדנה וגם כוח רב. בהתעטף הגבעה שלג — עלו עליה במזחלות. מלמעלה למטה דהרו המזחלות כשיושביהן מתחבקים, משמיעים צווחות אימה עליזות, מתחרים ומתהפכים. הגבעה היתה נחלת הגויים. אנחנו היהודים השתדלנו לחמוק מהר כשעברנו למרגלותיה. פחדנו מאבן שתזרק, ממילת-גנאי שתישמע כלפינו וגם מיד טרדנית חובקת ומזמינה להצטרף לבילויים.

הסימטה המחרישה והגבעה ההומה בין המושבה והכפר — סמל חיצוני היו לשני העולמות השונים ששכנו משני עברי הנהר בשכונות קרובה כל כך. פסענו על פניהם בדרכנו יום-יום, וספגנו את השוני, עמוק בנשמתנו. קיומם של איכרים יהודים בלב ערבות דרום-רוסיה, עבודתם את האדמה והיותם קשורים בה — לא עוררו בלבי פליאה. נולדתי וגדלתי ביניהם ונוף החיים החקלאיים היה לי לטבע. דווקא ייחודם היהודי הוא שנחתם בזכרוני. היה זה כאילו פרשו את היהדות על פני כל השעות וכל הימים של המושבה, והיא מבצבצת מהכל, למרות הדמיון בין חיי האיכרים היהודים והגויים; דווקא משום קירבתה הגיאוגרפית של המושבה לכפר ומשום היות איכרי המושבה אנשים פשוטים, חשוכי-דעת והשכלה.

המושבה היתה גשמית, מאוכלסת אנשי-עבודה שרית זיעה חריף נודף מהם וממלבושיהם; משפחות מרובות ילדים, שריות בדאגת-פרנסה קשה, נאבקות עם פגעי-הטבע, ושמחות על הפרייה ורבייה ברפת ובאורוות. לפני עלות השחר רותמים הגברים את הבהמות ויוצאים לעבודה, הנשים מזדרזות לחלוב את הפרות כדי להספיק אחר הרועה העובר לקול צליפת-שטו גדולה בדרכו עם העדר לשדה. הנשים נטלו חלק בכל עבודה בחצר; ואם הספיקו, יצאו גם לשדה בעונה הבוערת. הן הסיקו את התנורים בככרות מיובשים, עשויים תערובת זבל בהמות וקש, בישלו ואפו, החמיצו מלפפונים ועגבניות, כרוב ואבטיחים לחורף, טיחו את הבתים, תפרו והטליאו בגד למבוגרים ולטף. בלילות החורף הארוכים ישבו בצוותא ומרטו נוצות של העופות השחוטים, הכינו כרים וכסתות לצרכי המשפחה ולנדוניה של הבנות. הן היו איכרות טרודות, שפניהן חרושים קמטי-עמל, ידיהן מחוספסות, ראשן חבוש מטפחת צבעונית שקצותיה קשורים תחת הסנטר ומותניהן חגורות סיגר, שאחריו נגרר לרוב ילד. אמהות יהודיות אלו לא חסכו עמל כדי לשמור על המסורת; לכל חג ומועד ניתנה אווירה משלו, מאכל וטעם משלו. כאילו מגוי וגמור היה עם איכרי המושבה שלא לתת לעיסוקם החקלאי לנתקם מאורח-החיים הקולקטיבי, שאיחד את כל משכנות ישראל ברחבי מזרח-אירופה.

בגשמיות חייהם של האיכרים היהודים נשמרה באורח פלא הנשמה היהודית היתרה. בנייהמושבה היו ברובם חסידים, וחוטם סמויים וגלויים קשרו ביניהם לבין חצרות הרבנים המפורסמים. אם הזדמן לפרקים למושבה „מגיד“, למדן יהודי חשוב או אחד ההידוע לומר ניגון — הכירו לו תודה עמוקה על שעת התעלות הנפש שהנחיל לציבור.

אנו הילדים מציצים היינו בפחד ובסקרנות בחלונו של ר' איצ'ילה, יהודי חסיד אשר היה מכלה את ימיו ולילותיו על לימוד תורה ומדיר את עצמו מחיי גשמיות. מוזר היה האיש מאוד, ומפחיד בפני השעווה הסגפניים שלו. אבל הוא היה מכובד ונערץ כאילו אמר הציבור החומרני בלבו: מי יודע, אולי לו נתגלה סוד האושר.

בשבת נחה המושבה, האנשים שתו ציקוריה עם חלב שהעלה קרום עבה וזהוב לאחר שרתח שעות רבות בתנור הסגור, והלכו בצעדים מדודים לבית הכנסת. אחר מנוחת-צהריים טיילו ברחוב הראשי, בין בתי-האמידים ולאורך הגן הממשלתי הגדול, נכבדי המושבה; צעירים וצעירות צעדו בנחת; וילדים התרוצצו והתערבו בענני האבק של העדר החזיר מהשדה. היתה זו משפחה גדולה אחת, הנפרדת בין הערביים ממלכת המנוחה.

*

שונות היו החצרות במושבה — מהן מסודרות ומבוססות, מהן דלות ומרושלות. אם לערוך השוואה בין חצרות האיכרים הרוסים העשירים וחצרות היהודים העשירים — היו חצרות הגויים מטופחות יותר משל היהודים. שרר בהן יותר סדר, והגויים גידלו לא רק צמחים שתועלת בצידם, אלא גם צמחי גוי רבים — בבית ובחוף. אך היה משהו אחר אצל היהודים — הילכות חיים ששמרו על האדם. עזרו לזאת בוודאי כללי-הכשרות שציוו על דרכי שימוש בכלים וסידרי אוכל; תרמו לכך קדושת-השבת והחג שכל אביון רואה חובה להיטהר לקראתם על ידי רחיצה יסודית בבית-המרחץ והחלפת כותנת ובגד. בערות המזלזלת בכללי נקיון ובריאות המקילה בערך חיי-האדם — לא היתה במושבה. תוצאות הגישה הזאת נראו בימים הקשים של המגפות, ביחוד בימי החולירע בדרום רוסיה. האיכרים היהודים העניים, עם מזונם הזעום ודירם הדל, החזיקו מעמד במגפה יותר מאשר הגויים העשירים.

בכפר היו שותים לשכרה; מסביב לגדר הכניסה הרמה ובסימטה המובילה לחנות הממשלתית למכירת י"ש („קאזיונקה“) התגלגלו השתויים בימי השוק כפגרים. גם האיכרים היהודים היו לוגמים כוסית מרה. הם עשו זאת כדי להתחמם בלילות החורף הארוכים, במסעותיהם לשם פרנסה. הם טעמו כוסית עם סיום עיסקת מכירה או קניה. ליקקו שפתייהם בעת שתיית כוסית של

מצווה — ב"קידוש", בשמחת-תורה, בחתונה ובבר-מצוה; מי יותר ומי פחות — אך כולם סברו שלש-שלוש עד אבדן צורה וכבוד — אין זה דרכו של יהודי. אולי משום השקפה מוצקה זו נחרת בזכרוני סיפור האימה על שיכרותה של הרבנית הזקנה. היא היתה בת-יחידה ל"שובניק" עשיר, תינוקת חלושה שהוריה היו חרדים לשלומה; נתפתו ההורים לעצת הכפריים, לרחצה באמבטיות יין-שרף למען חיזוקה. כך, סיפרו במושבה, הרגילו את גופה לאלכוהול. בבוא העת השיאוה, ברוב פאר, לאברך מלומד שקיבל אחר-כך את משרת הרב במושבה. בני הזוג בנו בית והולידו בנים, אך הרבנית לא נרפאה ממחלת השיכרות. לא הועילו כל המאמצים להסתיר ממנה את המשקה: היא היתה משיגה אותו בכל דרך. בין הילדים סיפרו שהרב, כדי לכפר על הבזיון שאשתו גורמת לעדה, פסק שיתנו לה עונש פומבי: קשרוה לעץ ליד בית-הכנסת והלקו אותה. מה היה סופה של האשה האומללה ומהי האמת בכל הסיפור שסיפרו עליה לא אוכל לאמר גם כיום. אבל ברור, שנחרתה בזכרוני האימה בה במסר מפה לאוזן על הרבנית, והסלידה העמוקה מעוון השיכרות.

*

איכרי המושבה, אם גם למדנים גדולים לא היו, היו דבקים בדת ובמסורת. "בעלי הבתים" שמרו מכל משמר שרוח האפיקורסות לא תחדור למושבה; שמרו ולא הצליחו. רוחות הזמן חדרו מקצות המחנה שהיה לו מגע עם האנטליגנציה בבית-החולים ובכפר, עם קרובים ומכירים בערים ועצירות של רוסיה. בין גורמי התמורה היתה הספרייה, שהורי היו בין הוגיה ומייסדיה. הספרייה נקבעה בביתו של אחד מאיכרי המושבה האמידים. היא היתה נקיה ומוסקת יפה בימות-החורף, ומשכה את הנוער בארונותיה שהכילו את מיטב הספרות הרוסית והעברית המקורית והמתורגמת. על השולחן הרחב והארוך היה פרוש מבחר העתונים והירחונים שיצאו לאור בערי רוסיה. הספרייה ליכדה את האנטליגנציה המועטת במושבה, ואת הדור הצעיר, הצמא למגע עם עולם הרוח. בחצרו של אותו איכר היה אסם גדול, בו נתקיימו הצגות-תיאטרון של חובבים מקומיים ושל להקות נודדות, נשפי קריאה וזמרה; אחר-כך הורחבו הפעולות והועברו לאולם גדול יותר בכפר. יש להניח שרמתן של כל אותן הפעולות היתה דלה, אבל החווייה שיצרו בנפש הצמאה היתה עמוקה. לכל אספה, הרצאה או הצגה התכוננו כאל מאורע גדול, וזמן רב הוזכרו אותן. למעשה היו הספרים, העתונים, השיחות וההרצאות כולם בתחום המותר, והעיין החדה של שומרי המשטר הצארי היתה פקוחה עליהם היטב; אבל מתחת לשטח הם ריכזו את התסיסה והערגה למשהו חדש ושונה. זו היתה תערוכת של רוח ההשכלה שנגעה בנוער, של געגועים לתחייה לאומית ושל תסיסה סוציאלית עמוקה. האוויר היה רווי אי-שקט, והנוער החל מבקש

מרחבים. אני זוכרת בנים מתלמידי אבי, שיצאו מהמושבה, אך התמורה בלטה בעיקר בין הבנות. ביתנו שימש בית-ועד לכל אלה, וזכורות לי כמה מהצעירות שהכרתי אישית או מסיפורי הורי, שיצאו לקורסים לחובשות-מיילדות, או למדו בקורסים של הוראה. הן חיו בערים נוכריות, שהשיבה ליהודים אסורה בהן. זכור לי מקרה של נערה שנישאה נישואים פיקטיביים, כדי להשתחרר ממורא ההורים. נחרתה בזכרוני נערה בת מושבה שנעשתה זמרת-אופרה ואף למדה בחוץ-לארץ. ראיתה על הבמה בקונצרט שנתנה לרגל בואה לבקר את משפחתה במושבה. היא היתה יפה, גבוהה ורחבת-גרם מאד (כאות לסופרן), מפוארת בלבושה ובעדייה המבריקים. היא הביאה איתה את ברק העיר הגדולה. כסמל לעלייתה והצלחתה היתה הנשיקה שהעניק הפריסטאב לידה עם תום הקונצרט. אך יותר מכל אזכור את בתו של יהודי עשיר ורב-נכסים. היה זה בית של בעל-אחוזה לכל דבר; בתו למדה בגימנסיה ממשלתית בעיר הפלך ובימי הפגרה היתה באה הביתה אל הוריה. הערצתי אותה מאד. היא היתה יפה ואצילה. עודני זוכרת את צבע פניה החכלילי ושערה החום, המושפע והגלי, הקשור על ערפה בחץ עירוני. אני זוכרת את הרושם שעשה עלי חדרה הבתולי, וילנותיו, אפיריון מטתה, השולחן שלידו עשתה את שערותיה ותלבושתה — הכל היה מצופה בד שקוף על רקע תכלת רווי אורירות אביבית. כמו נסיכה נראתה לי.

לימים נודע שנקשרו קשרים בינה לבין צעיר מהכפר, גם הוא מבין באי הספרייה. הצעיר נאה היה, עונד עניבה כתומה, בן לאיכרה אלמנה. התלחשו עליו שהשתייך לחוגי המהפכנים האוקראינים. לא הועילו תחנוני ההורים האומללים, לא הועילו טכסיסיו של האב ששלח אותה אל אחותה לעיר הגדולה, כדי להשכיח מליבה את אהבתה. היא עזבה את חדרה התכול ועברה אל הצעיר לכפר. עד עכשיו לא אדע אם גם התנצרה או התקשרה אתו בנשואים אורחיים, כי בינתיים פרצה המהפכה הרוסית ודיקדוקי הדתיות נדחו הצידה. פעם קראה אותי אל ביתה החדש. הבית היה בשכונה ליד הנהר, הנודעת ביושביה עזי-הפנים ושונאי-היהודים, בית נוצרי אמיד ומטופח, התריסים מוגפים, תמונות כהות של קדושים על הקירות, עששית שמן בוערת לפני האיקוניק, ריח לבונה נודף מהכלי, וגויה קשישה מתהלכת בשקט וחומקת מהחדר מבלי שישמעו צעדיה. לא הרבינו שיחה. וכשנפרדנו לחשה לי בלאט את שאלתה: „האם שלום להם שם?”

בלילות הוועה שירדו אחר-כך על היהודים כשהפורעים השתוללו בכל מקום, לא אחת חשבתי עליה וזכרתי אותה. פרח יהודי ענוג, ציפור כלואה בכלוב התמונות הקדושות — מה עלתה לה? כיצד נשאה את בטחונה בבית הנוצרי כאשר המושבה — כור מחצבתה — עצרה את נשימתה בעווית יסורים ופחדים?

הצעיר המהפכן שנלהב לתחיית הלאומיות האוקראינית לא היה יחיד. בלב הנוער שיצא לעיר ללמוד נזרעו רעיונות התחיה האוקראינית; כאשר חזרו לכפר הפיצו אותם. היו מעתיקים על פיסות נייר את שיר הצוואה של המשורר האוקראיני הנודע שבצ'נקו ומעבירים אותן מיד-ליד. בשיר זה מפאר המשורר את מולדתו אוקראינה וקורא לאחיו לקום אחר מותו ולמרוד במרד דמים נגד המשטר הצארי המשעבד. ידענו את השיר בעל-פה ושרנו אותו בדבקות רבה.

עם פרוץ המהפכה בשנת 1917 גלשה התסיסה הלאומית האוקראינית ממעמקי המחתרת על פני השטח; הושמעה הקריאה לתחיית אוקראינה עצמאית והורם הדגל התכול-הצהוב; נשמע הדיבור בלשון האוקראינית, ניתן מקום כבוד לריקוד, הלבוש והשיר הלאומי. בין האוקראיניסטים היו אנשים ששיחרורה הלאומי של ארצם עלה בקנה אחד עם שאיפות המהפכה הגדולה. את הגשמת החופש, הצדק והשוויון ראו כרוכה בתחייה לאומית של העמים. אך היו גם שראו את המהפכה כשעת כושר לנתק את אוקראינה מהגוף הגדול, שאותו עיינו, ולחזור לימי הגדולה של הקוזאקים וההטמאנים.

בשביל אלה מאתנו שחיו בכפיפה קרובה עם הנוער בכפר היתה ההתעוררות הלאומית מבחינות רבות מקור של השראה. ראינו כיצד צומחת תנועה, כיצד מתלכדת אחדות לאומית, בלתי נודעת עד כה. אך לא רק השראה היתה בתנועה — היתה בה גם אזהרה של גלות חדשה. אותותיה לא אחרו לבוא בדמות כנופיות הבריונים הלאומניים של פטליוורה והטמאנים אחרים.

משירי ביאליק ופרוג (ברוסית) שקראנום בנשפים, מתמונותיהם הנודעות של הרצל ונורדאו, מזכרונות עמומים על נערים בודדים שהעזו והעפילו לארץ, מן השמועה המעורפלת על הצהרת-בלפור — החלה זורמת חיות חדשה ומלכדת. למדנו להבין אז, שהננו בני עם המצפה לגאולתו ושבאה העת לנוער היהודי לעשות לביתו הוא. בימים הנסערים של המהפכה ושל הזעזוע הלאומי שעבר עלינו הוארו לפתע באור חדש המושבות היהודיות על הנגלה שבהן ועל תוכנן הכמוס; ראינו ראייה חדשה את אנשי המושבה — אנשי-העמל המפרך, העובדים את האדמה, במדינה שהרימה על גס את הפועל ואת האיכר יכלו לעמוד ללא חשש שמא תשיט המהפכה הסוציאלית מידיהם את מטה לחמם. בעצם חייהם שימשו הוכחה שהיהודים מוכשרים לעבוד את האדמה, לאהבה, לטפחה ולהעלות את פריונה, תססה בהם עממיות יהודית פשוטה ועמוקת-חן שאליה נצמדנו כשחיפשנו דרכים לשוב ולהתקשר עם העם. המושבה נתגלתה לנו כבית-יוצר וכסדן עליו ניתן לחשל כוח יהודי טבעי. היא גם הוכיחה שהאיכרים היהודים בהווייתם הלאומית, לעולם לא נתקבלו ולא יתקבלו על שכניהם כשוויים, כזכאים לשבת על האדמה ולעבדה. לא עברו ימים רבים והמושבות המו בני-נוער (ביניהם רק נערות מעטות)

אשר נתלקט ממרחבי רוסיה הסעורה בקבוצות חלוצים. שמע המושבות היהודיות בדרום נודע להם והם חרפו נפשם כדי להגיע אליהן בתקופה שכל נסיעה על פני רוסיה היתה ליהודי בחזקת סכנה. הם קיוו שבעזרת יהודי המושבות, משקיהם, נסיונם, שדותיהם וגניהם יוכלו לקבל הכשרה לחקלאות. בין איכרי המושבה היו ספקנים רבים שלא האמינו כי בחורים עירוניים אלה יסכימו לעבודה. היו יודעי-חשבון ערמומיים שהבינו שאין הסתכנות רבה בקבלת ידיים כה זולות ונלהבות, והיו ציונים, שבתום לב התחברו עם החלוצים והשתדלו לעזור להם. כל אחד לפי דרכו ונימוקיו — אך עובדה היא שדלתות הבתים נפתחו לפני האברכים העירוניים ואיכרים יהודים לימדום עבודה, הדריכות להיות חקלאים ואימצום כבני משפחה. במושבה נשמעה שירה חדשה, דיבור עברי. לנוער נוצרו מרכזי והתלכדות חדשים. היינו לחבורה אחת — אנו שהמושבה היתה היתנו והם שבאו להתחמם לאורה. יחד הקימונו את תנועת "החלוץ במושבות" יחד חלמנו את חלומותינו על הגשמה בארץ-ישראל.

רק עשרות מבני-המושבות הגיעו למחוז חפצם והשתלבו בבניין המולדת. הרבים — דבקים בקרקע חייהם, נלהבים לסיכויי החיים החדשים בארץ המהפכה — נשארו. נשארו ואבדו.

יהודית שמחוני (גבע)

ילדות שלושה בפנינה נידחת של רוסיה הענקית. בית אמיד שאוירתו, "לא על הלחם בלבד"; ובא-הבית — מבוגרים וצעירים, מי מהמושבה היהודית ומי מיהודי-הכפר, מתדיינים ביחד על המתרחש בעולם הרחב. ועל המאורעות בארץ. תמונתו הגדולה של ד"ר הרצל על הקיר, והוא, כאילו מאציל מרוחו על כל המדובר כאן בשאלת-היהודים ובכל השאר.

כמה נעים היה להסתובב בין הגדולים ולהאזין לדבריהם, ספק מובנים ספק מעורפלים. והכל כה שלוו ובטוח עד שגם הידיעה על פרוץ המלחמה בקיץ 1914 לא היה בה כדי זעזוע.

המלחמה התמשכה. בשורות-איוב מגיעות מהחזית למשפחות השכולות; כבר החלו לגייס אנשים בגילים מבוגרים ביותר. מופיעים הסימנים הראשונים של מורת-רוח בעם. קוראים בהתלהבות את נאומי הביקורת שמשמיע קרנסקי ואחרים ב"דומה" (הפארלאמנט בתקופת הצאר) והם חוצבים להבות על המשטר הרקוב. הדברים מתפרסמים גם בעתונות ומרמזים בגלוי "שכך זה לא יכול להמשך"... יש גם מעיזים להגדיר את הצאר — כ"אפס" ומפה לאוזן במסרים בלחשה סיפורים מזוהים על תעלולי ראספוטין והצארינה הנחשדת בבגידה... סמלים מקודשים

מאבדים זוהרם ואפילו שפמו המגודל, השרוכים הצבעוניים וחרבו הכבדה של ראש המשטרה המקומית, אינם מפחידים יותר את הילדים.

פברואר 1917...

פרצה מההפכה. הקץ לצאריזם. חופש, שוויון ואחווה. אנשים מתנשקים ברחובות. מתוך סליקים הופיעו חוברות ושירונים. מהפכניים. גם אצלנו אספות ותהלוכות-ענק, מהן משותפות לכפר ולמושבה כשדגלי תכלת-לבן מתנוססים ליד הדגלים האדומים ודגלי תכלת-צהוב של אוקראינים. אבא הוא בין הנואמים בכל מקום. תור האביב הגיע. הפעולה הציונית פורחת. באולם התיאטרון שבכפר (האולם הגדול היחיד) מארגנים נשפים מפוארים לטובת הקרן-הקיימת-לישראל. אספות הסברה לתעמולה בבתי-הכנסת במושבה. הצגות חובבים, המחזות שירי היגיון והכמיהה של פרוג ודורשי-ציון אחרים. באים שלוחים מהערים הגדולות, ואנו, הילדים, שומעים ורואים הכל. בחופש-הקיץ חוזרים סטודנטים הלומדים בעיר וגם הם מלאי-רשמים וסיפורים על הגאות הגדולה בחיים היהודיים שם, בערים הגדולות.

עומדים לבחור את האסיפה המכוננת הראשונה של הרפובליקה. המפלגות השונות מתחרות על הקולות; אסיפות, פלקטים. כרוזים מכל הגוונים — מהבול-שביקים ועד למונארכיסטים, וביניהן, כמובן, המפלגות היהודיות והציוניות. ואנו, הילדים, בכל מקום. נדמה כאילו המבוגרים משחקים באיזה משחק חדש שאינם רגילים לו, משחקים בהזארד עד כלות הנשמה. וגם אנו במשחקינו מנסים לנאום נאומים מעל גדרות, ספסלים, אבן גדולה, בחזרנו על הסיסמאות השונות הנפוצות, בעירבוב מוחלט.

בינתיים הלך וגבר המחסור במצרכים, הכסף ירד בערכו כי לא היה מה לקנות בו. המצב בחזית היה קשה והתברר שהשלטונות הזמניים דרשו מאמץ מלחמתי נוסף — בזמן שנפש ההמונים כבר קצה במלחמה. העשירים נשארו עשירים ובעלי האחוזה ישבו על קרקעותיהם ועל ריפורמה אגרארית טרם שמעו... לא ייפלא שלדעות קיצוניות על שלום מייד, חלוקת כל הקרקעות לאיכרים וכל השלטון לעמלים, היו כל פעם יותר אוזניים קשובות. עצבנות וחוסר בטחון השתלטו בכול. עתה נוסף לכך מינהג חדש: ליד הכנסייה הגדולה שבכפר היה פעמון אזעקה מיוחד למקרה שרפות ואסונות בהם דרושה עזרה. קול אדיר ועגום היה לפעמון זה הנשמע למרחקים, כולם הכירוהו, גם עם פרוץ שריפה במושבה היהודית השתמשו לא פעם בפעמון זה. והנה התחילו להשתמש בפעמון האזעקה לקריאה למיטינגים. כל שליח מפלגה ודעה, ורבים כאלה הסתובבו אז, היה בא ומפעיל את הפעמון. צליליו הזוועתיים היו ממלאים את החלל כמבשר אסון, והמונים היו עוזבים כל עבודה בכפר ובמושבה ורצים אל הכיכר המרכזית בכפר לשמוע מה קרה. כך, כמעט יום-יום. לפעמים, נדמה לי עד היום שאני שומע את יללת-הפעמון. בדברי נואמים רבים התחילה לבצבץ האנטישמיות:

„היהודים מוכרים את המולדת“. התחילו היהודים לנהוג ביתר זהירות, להסתגר יותר. מהמושבה חדלו לבוא למיטינגים בכפר. אך אנו הרי גרנו בכפר והילדים אינם מוותרים על שום אטרקציה, וכך נודע גם על המהפכה האוקטוברית. הפעמון מזעיק וההמונים נוהרים. במרכז הכיכר עמדה מכונית משוריינת (הראשונה שראיתי בחיי) וסביבה קבוצת רוכבים מזוינים. מעל המכונית מכריז הנואם שמהיום והלאה השלטון הוא בידי הפועלים והאיכרים העמלים שבחרו בסובייט מנציגיהם שינהל את ענייני המקום. „היש כאן בורגנים?“ שאל מתוך הקהל הגדול נשמע קול אישה: — „כן, יש, בעל טחנת־הקמח — הפושט את העור, הנה הוא!“ „לקחת אותו“, — פוקד הנואם. שני רוכבים חוצים את הקהל ולוקחים את האיש (רוסי, בעל דעות מתקדמות) ומובילים אותו מחוץ לקהל. איש אינו מבין מה מתרחש. אנו הילדים רצים אחריהם ובינינו גם שני בניו שהיו מפרינו ופתאום — יורים בו. פלצות אחותנו. האיש שרק עתה חיך ולא הבין מה רוצים ממנו מוטל על אם הדרך בשלולית דם סמך. אחוזו בבניו ולווינום לביתם. רצח אדם — הרצח הראשון שראיתי — הרצח הראשון בסביבתנו השקטה זה שנים רבות. רבות. כמה התרגלנו בשנים הבאות לרצח!

באותם הימים עצמם התבשרנו על הצהרת־בלפור. קטע עתון הגיע מאור דיסה ובו הנוסח המלא של ההצהרה. מתאספים בביתנו אנשים רבים וכל פעם מקריאים מחדש, ובקול רם, את ההצהרה. אנשים בוכים משמחה; קריאות למען נצחונה של אנגליה, למען השלום ואפשרות להצטרף לבוני הבית־הלאומי. אבא כבר מבטיח לנו שאנו נלמד בגימנסיה „היפואית“. בתוך התוהו ובוהו ממשיכים לטוות את החלום.

מדהים עד כמה חסר היה כל קשר עם מרכזים יהודיים אחרים. לא היה גם כל קשר עם מושבות יהודיות אחרות. את הפעולה הציונית פירנסו שמועות ואינטואיציה. בערים הגדולות היתה התקדמות גדולה אך אצלנו לא ידעו על כך. ביום בהיר אחד, ללא סידור מוקדם, הגיעו כ־20 צעירים וצעירות מהעיר קרמנצ'וג. בפעם הראשונה שמענו על „החלוץ העובר לפני המחנה“. הם באו להכשיר את עצמם לעבודה חקלאית בארץ־ישראל. בהגיעם מתחנת הרכבת בעגלה שכורה תורידם העגלון בבנין הציבורי היחידי שהיה במושבה — בספריה. כשהודיעו על כך בביתנו, אספו, קודם כל, מה שהיה בבית מצורכי־אוכל והביאו להם. אחר־כך התגייסו, אבא ועוד כמה מהציונים המושבעים, לשכנע את ה„בעלי־בתים“ האמידים מאיכרי המושבה לקבלם, אחד־אחד, לעבודה. לא בנקל הצליחו לעשות זאת. פרט לכמה משפחות הקרובות לרעיון הציוני — שקיבלו על עצמן את העול ברצון, פחדו היתר שה„בילורוצ'קי“ (בעלי־הידים הלבנות) לא ירוויחו את לחמם. יותר מאשר איחסון ומזון תמורת העבודה — הלא לא ידרשו לתת. בוודאי, יימצא מי מהנחשונים ההם שיספר מה עבר עליהם במשך אותם

חודשי הכשרה. פער גדול הפריד בין הרגלי חייהם לבין המציאות של חי האיכרים במושבה. כשלא היה למישהו מהחלוצים מקום עבודה, היה מתאכסן אצלנו. בשבתות היה מתאספים כולם — ותוך שיחות וויכוחים סוערים היו משמידים כל דבר אוכל שנמצא בבית ובמרתף. באותו זמן היו זרובבל ויהודית בבית לחופש הקיץ. הם ומספר ה"צעירי-ציונים" במושבה התלכדו עם הבאים כגוף אחד, ומי מהמבוגרים שם אז לב לילד המסתובב כיניהם ומטה אוזן? אולם, אני, הקשבתי והקשבתי. טרומפלדור — שם מקסים. להעמיד את עצמי לשלוש שנים לרשות העם, בציון, לעבודה ולשמירה. גבורת השומרים, ספר יזכור של "השומר". הופכים בו והופכים בו. והשירה! איזו שירה! "אין ארץ-ישראל צו אונזערע ברידער", "לאז די זון אונז ברענען, בראטען", "שם בארץ חמדת אבות" ועוד ועוד...

בין החלוצים מקרמנצ'יג היה אחד שהיה כבר בארץ ישראל וגורש על ידי התורכים עם פרוץ המלחמה, כנתין רוסי. הוא היה המבוגר שבחבורה. סיפוריו על הארץ ועל הקשיים העומדים בפני החלוצים רק הלהיבו את כולם וכשהיה שר את "יד ענוגה" או שירי ארץ-ישראל אחרים וביניהם גם ערביים — היה הלב עומד מדפוק.

נכס יקר היה בנהר-טוב — "הגן של הרשות" קראו לו. משרד-רשות-הפיקוח על התיישבות היהודים בדרום רוסיה היו בנהר-טוב, ובשנים שהיה עוד בידי המפקחים להטיל עונשים על המתישבים וביניהם — עבודת כפייה, נטעו בעבודת כפייה, גן בוטאני נהדר על שטח של 100 דיס' (כ-1000 דונם). בזמננו היה כבר פארק לתפארת שהשתרע לאורך הנהר, פתוח למבלים ומ-טיילים, בעיקר בשבתות. נדמה לי שאף פעם לא זכה הגן, לא לפני זה ולא אחרי זה, להכיל שמחה ושירה כזאת בתוכו. כבזמן שהותם של החלוצים במושבה וצעירי המושבה הציוניים — אתם. הוויכוחים נמשכו. התברר שגם במושבות אחרות הגיעו חלוצים מערים שונות להכשרה וסחפו איתם מטובי הצעירים שבמושבות, אך האם לבנייה-מושבות החקלאיים דרושה הכשרה? והלא בפעולה הציונית במושבות אין מקום לתעמולה לפרודוקטיביזציה של העם היהודי או להעלאת ערכה של עבודת כפיים ישרה לעומת הפרנסות היהודיות המקובלות. צריך להתעץ. מתחילים להופיע בביתנו נציגים מהמושבות השכנות — שדה-מנוחה, רומנובקה, דוברויה, יפה-נהר; הבית פתוח, אך כבר לא באים לאבא, באים אל זרובבל ויהודית, מדברים על "החלוץ הקולוניאלי" — "החלוץ" של בני המושבות, ומייסדים אותו. זרובבל ויהודית מרגישים את עצמם יוצאי-דופן בין בנייה-מושבות ומדיעים בבית על הפסקת לימודיהם והצטרפותם ל"החלוץ". מכיון שאין הם חקלאים הם מחליטים להכשיר את עצמם. אין להם אפשרות לעשות זאת בנהר-טוב; וכי איזה איכר יסכים לקבל לעבודה מפרכת בן או בת של ר' משה יבוריחין? והם יוצאים, זרובבל לשדה-מנוחה הקטנה ויהודית —

לרומנובקה. הדרך ברורה. הורע שנורע הניב פרי. שתי עונות קיץ בהן הגיעו חלוצים מהערים להכשרה במושבות הניחו את היסוד לציונות חדשה. ציונות של שאיפה להגשמה, של חיפוש־דרך לעלייה. הניחו היסוד לקשר בין המושבות; נתגלו אנשים בעלי שעות־קומה בין בני־המושבות, שרכושם העיקרי היה שלמותם הנפשית והמוסרית, אמונה בלתי מעורערת ביושר דרכם, במטרה הנִגְבָה — שלמענה צריך להיות מוכן לכל מאמץ וקרבן. הלהבה שהוצתה לא יכלו לה סערות הזמן. גם אם שפלה לעיתים — כבה לא כיבוה. ואמנם לא חסרו סערות וזעזועים.

סופרים רבים תארו מה שעבר על דרום רוסיה בשנים ההן, מראשית המהפכה ועד להתבססות המשטר הסובייטי ב־1919. השואה הנוראה שהביא שלטונו של היטלר על יהדות־אירופה במלחמת־העולם השנייה — דחתה מהזכרון את כל מה שעבר על יהדות אוקראינה בשנות מלחמת־האזרחים ברוסיה. אנו היינו חלק מיהדות זאת, אולי החלק שסבל פחות, במידה מסוימת — עקב צורת חייו השונה מהעיריה היהודית. היה עוד גורם: המושבות שהיו רחוקות ממסילת הברזל ודרכים־ראשיות סבלו פחות מאלו שהיו על אֶס־הדרך, עליהן עברה הפורענות במלואה.

עם בריחתם של האוסטרים והגרמנים, אחר שנוצחו במערב והמהפכות פרצו בארצותיהם — נשארה הארץ ללא שלטון. מאות אלפי חיילים שחזרו מהחזית על נשקם, אחרי ניתוק של 4—5 שנים מהחיים האזרחיים התחילו לבנות את קיומם על הנשק. קמו עשרות הטמאנים, כל אחד עם ה־"באנדה" (הכנופיה) שלו, והתימרו להיות שליטים ולו רק ליום. הם שוטטו בערבה הגדולה, חיו על שוד ובזיה וביישובים היהודיים גם היו אונסים ורוצחים. כל אלה, לרבות הגדולים שבהם, מאכנו, גריגורייב, פטלורה ולבסוף דניקין, המכנה המשותף שלהם שנאת היהודים. הודות להגנה העצמית שבמושבה, שבעולה נשאו חזוֹר־יִי הצבא בעיקר והציונים שהצטרפו אליהם, סבלה נהר־טוב, יחסית, לא הרבה, פרס למקרה אחד, שעוד אספר עליו. גרוע בהרבה היה מצבם של משפחות היהודים בכפר. הכפר הענקי שהיה גם מרכזו של השלטון האיזורי — היווה כוח משיכה לכנופיות שונות ובו עצמו היה גם כן לא מעט אלמנטים מפוקפקים מזוינים, שהיו יוצאים בלילות, "לשחר לטרף". חודשים על חודשים רעמו היריות בלילות. ירו מתקיפים, ירו כדי להפחיד את בעל הכוונות הרעות, וירו סתם לשם "פאנטאזיה".

נולדה אז המלה "נאליוט" (פשיטה). עם בוקר, לא היו אנשי המושבה יודעים בידי מי השלטון היום? מי חי ומי נרצח? כמה משפחות מיהודי הכפר נרצחו כליל. במקרה אחד נשארו רק שני ילדים קטנים שראו בעיניהם איך רוצחים את הוריהם ואחיהם. לא פעם באו אלינו מכירים גויים והציעו שנעבור אליהם ללון בלילות — אבל אמי לא הסכימה, באמרה שאם נגור עלינו למות.

נמות כיהודים גאים בביתנו. עמידתה השלווה הישרתה, משום מה, ביטחון על כל שומעיה; היהודים בסביבה הקרובה התחילו להאמין שבביתנו יהיה הכל בסדר והיו מתאספים בלילות אצלנו. לילה, לילה, היו לנים אצלנו 20—30 נפש. לא מובן לי עד עתה, למה לא התרכזו כל יהודי-הכפר — במושבה. מעניין לציין שבזמן ההוא נפרצו ונשדדו כל החנויות, אך חנותו של אבא — לא נפגעה. לא אשכח לעולם את שבת הבריתה. שבת שקטה היתה. אחי בנימין ואני הלכנו לטייל למושבה. ברחוב היו הרבה אנשים. פתאום ראו שלשה רוכבים שניגשו אל יהודי שהלך לתומו מהכפר אל המושבה — הרגוהו והמשיכו דרכם למושבה. בהיכנסם לרחוב התנפלו עליהם הנמצאים ברחוב לתפסם. שניים הצליחו להתחמק, אחד נתפס, היכה מכות עד כדי התעלפות, אך גם הוא נעזב אחר-כך להמשיך דרכו. התברר שהיתה זאת קבוצת-סויר של כנופיה בגודל של גודד שבחזרה הועיקה את הגדוד שחנה בכפר סמוך להתקפת-נקם על המושבה. כשראו מהמושבה ממרחק את חשרת הרוכבים המתקדמים — נפל פחד על כולם ותוך כמה דקות רתם כל מי שהיו לו סוסים ועגלה. העמיס בחטף את המשפחה, ובהשאירים את הכל מאחוריהם יצאו בדהרה אל המושבה דובריה (במרחק של 30 ק"מ). עגלה של מכירים על פנינו נעצרה; הם קראו לנו לעלות במהירות ויצאנו איתם. בבית לא היה כל מושג לאן נעלמנו. אחר-כך נודע לנו שהכנופייה השיגה חלק מהשיירה והחזירם למושבה שנשארה כמעט ריקה, הרגו 12 יהודים, שדדו את מה שהיה בבתיים והטילו קנס כספי גדול — ששולם בעזרת יהודי הכפר. אלה שהגיעו לדובריה השוכנת ליד מסילת-הברזל כמעט והכפילו את יישובה. בעיר ניקולאיב שהיתה בעלת ישוב פרוליטארי גדול ומסורת מהפכנית, היה שלטון סובייטי. גדוד של ה"גווארדיה האדומה" מצויד בסוללת-תותחים שוטט ברכבת לאורך המסילה — בעיקר כדי לגייס תבואה בשביל העיר הרעבה. כעבור כמה ימים לשהותנו בדובריה חנתה הרכבת בתחנה המקומית. משלחת של פליטי נהר-טוב התייצבה בפני מפקד-הגדוד בכ" קשת עזרה להשלטת סדר במושבה ולהחזרת הפליטים. המפקד נאות לעשות זאת. עגלות גוייסו מפליטי נהר-טוב ומתושבי דובריה, הגדוד והתותחים פורקו מהרכבת — ויצאנו לדרך. היינו עם התותחנים. בין דובריה לנהר-טוב היה כפר רוסי גדול, יאוקינא, במרחק 12 ק"מ מדובריה. לא היתה שום פעילות עוינת מהכפר כלפי פליטי נהר-טוב בזמן שעברנו בו. הפעם בהתקרב השיירה אל הכפר נפתחה אש מקב"ים כבדה על השיירה. התותחנים התפרסו מיד לפעולה. אך הספיקו לירות רק כמה פגזים (צריח של כנסייה אחת בכפר, ניתז ראשו) והנה כל הגדוד — בבריתה, התחילו לברוח גם התותחנים עם התותחים. אנשי-הכפר רתמו את עגלותיהם והחלו לרדוף אחרי הנסים. בקושי הצליחו להעמיד את התותחים על הרכבת — כבר תחת אש של הרודפים. חלק מהרגלים לא הספיקו להגיע עד הרכבת וזרקו את רוביהם לתוך האגם המלאכותי שבמושבה

והתערבו בתוך הקהל. כדורים שרקו על פני המושבה. וכאן שוב תוך כמה דקות עלו על העגלות כל תושבי דוברויה ופליטי נהר-טוב ויצאו ליפה-נהר (15 ק"מ). דוברויה התרוקנה באופן מוחלט.

יפה-נהר היתה מושבה לא גדולה כלל וכלל אף כשהיו הימים שלווים כתיקונם, ותוספת בלתי צפויה של אוכלוסייה כה רבה הביאה לכך שכעבור כמה ימים נשארו כמעט כולם ללא מזון. רעבנו, היינו יוצאים עם הסוסים למרעה באפרים ליד הנהר, ומנסים גם אנו לאכול עשב. גיחות שנעשו לדוברויה ע"י כמה אנשים הראו שדוברויה שדודה אבל אויבים אין בה. הצליחו להביא אפילו לחם מיובש שנשאר בתנורים ברגע העזיבה. אנשי דוברויה התחילו לחזור, אך לנהר-טוב נשארה הדרך חסומה.

הרעב דחף אותנו למצא פיתרון. לבסוף, בדרך עקיפין סמוך לכפרים יותר שקטים חזרנו לנהר-טוב. בבית פגשונו כאלו קמנו לתחית המתים. אני מתאר לי שצורתנו היתה דומה באמת לבאים מ"עולם האמת". שלושה שבועות ארכה הגלות, ובמשך הזמן הזה רעבנו; לא היה לנו בגד להחליף או שמיכה להתכסות בה. ודאי היה ניכר בפנינו מה שעבר עלינו. לקח מההרפתקה לא למדנו. המשכנו בסקרנותינו להסתובב ברחובות לבדוק מה היא כל התקהלות ולהטות אוזן לכל חדשה. לא היה אז שילטון, לא היה גם שום מוסד משפטי. נוצר המושג — "סמוסוד" — (שיפוט עצמי של הקהל). עם ההחרמות של רכוש וסוסים ע"י כוחות מזוינים למיניהם — השלימו מחוסר אונים, אך עם גונבי-סוסים, שודדים, ורוצחים לשם שוד — אם רק תפסו אותם — לא נהגו ברחמים, למעשה, — אם בוצע "סמוסוד" — ע"י ההמון, הרי בוצעה הריגה, תוך התעללות אכזרית ולרוב בנשק קר, בעיקר, עבור גניבת סוסים. (הסוסים בשביל האיכרים היו מקור החיים שהרי איכר בלי סוס — נידון לכלייה. על כן כה חמור היה דינם של גונבי-סוסים שנתפשו. מבחינה זאת, לא היו איכרי המושבה היהודים יותר טובים מעמיתיהם הרוסים).

היתה משפחה בנהר-טוב שכל השנים היתה חשודה בגניבות. היו מספר רים שסבתא שלהם היתה נוהגת לאמר — "ילדים, בחוץ חושך כל כך נחמד, ואתם יושבים בבית!" איתרע מזלם ושני אחים מהמשפחה נתפסו בגניבת סוסים. המון האיכרים שהתאספו הלבישום ברתמות סוסים והובילום דרך כל רחובות המושבה תוך מכות ופציעות והתקלסות ולבסוף הרגום במוטות עץ וברזל. איך יכולנו לראות ולשמוע את כל הזוועות של התקופה הנוראה ההיא מבלי שתפגענה נשמותינו לנצח, לסגולות המין האנושי — פתרונים. האווירה בבית היתה ללא שינוי. המצב הכלכלי היה טוב (ואפילו לא אוכל להסביר איך ולמה). הבית המשיך להיות מרכז של התכנסויות של הציונים. ביקורים של אנשי המושבות הסמוכות נמשכו וכולם יחד ייחלו לזמנים יותר טובים. ההתמאן גריגורייב התיימר לבסס את שלטונו לזמן יותר ארוך והכריז על גיוס כללי.

הגיע גילו של זרובבל להתגייס. בדרך כלל נמנעו היהודים להתגייס לשרות צבאי בזמן הצאר ובתקופה זאת של אי-בטחון — לא כל שכן. אי השוויון, ההתעללות וסכנת חיים ממש — הביאו לכך שחייבי הגיוס או שהסתתרו אי-שם, או שאחזו בשיטה הישנה של הטלת מומים בגופם שלא להיות „כשרים” לשרות. אך אימנו לא הסכימה לאף אחת מהדרכים הללו. לפי דעתה חייב יהודי למען כבודו וכבוד העם לעמוד בכל הקשיים ולמלא את חובתו. זרובבל התייצב וגוייס, אך עד שהגיעה הרכבת עם המגויסים לעיר חרסון — התפורר משטרו של גריגורייב והמגויסים חזרו מי ברכב ומי ברגל, לביתם.

בינתיים — התגבר והלך הצבא האדום על כל אויביו. ניכבשה גם דרום רוסיה. עם התבססותו של השלטון הסובייטי, בא השקט, ובעיקר — בטחון חיים ליהודים. אך החורבן היה גדול מאד. המסחר גסס. מהאחוזות ובעליהן לא נשאר כל זכר. העיר לא יכלה להציע שום מוצרים תעשייתיים תמורת מזון ורעבה. האיכרים שלא יכלו להשיג שום דבר עבור כספם לא מכרו מזון — אלא תמורת-חפצים. נוהגים היו להתלבש מבדים של תוצרת עצמית ובגדי שקים שנשארו עוד לפליטה; לנעול כפכפים ואנפילאות מתוצרת עצמית; ואת הבתים האירו בפתילות-שמן מעשנות. אך את התבואה הטמינו. לאיכרים לא חסר מזון. היו גם כאלה שרכשו הרבה חפצים מהעירוניים שהיו באים לחפש מזון — תמורת כמות אפסית של תבואה. במאמצים רבים, ע"י החרמות והטלת מכסות תבואה (רזבירוסטקה) הצליחו השלטונות לחלק בערים מנה ועומה של לחם.

באותה תקופה התחילו חברי „החלוץ” לחפש דרכים לעלייה.

בקרים — במרחק לא גדול מאיתנו, עוד שרר שלטונו של הגנרל הלבן ווראנגל. בשדה-מנוחה חנו לא פעם, כבמקומות אחרים, צבאות האדומים, שהיו מחלקים אותם בין חצרות האיכרים ואנחנו, הילדים, היינו, לא פעם, רוחצים את סוסייהם בנהר. היחסים בינינו היו טובים, אף כי השפה הרוסית לא היתה שגורה על פי ילדי המושבה ואפשר להגיד שגם לא על פי מבוגריה. בתקופה מסוימת קיבלו כוחות מאכנו העקובים מדם-יהודים על עצמם את מרות הצבא-האדום — למלחמה נגד ווראנגל. הם צורפו ליחידות בודיוני שחנו אז באזור שדה-מנוחה. המאכנובצים לא הסתירו את מוצאם. שדה-מנוחה הקטנה היתה מלאה אותם. התארחתי אז אצל משפת גיסי מרדכי והימים הם ימי-הובלה ודייש. פתע עלו עננים כבדים בשמים. התחילה עבודה קדחתנית, צריך היה להספיק לסדר את ערמות-התבואה שטרם נדושה באופן שלא יחדור בהן הגשם. צריך היה לאסוף את הפרוס על הגרון לדייש; צריך היה לגמור לזרות את מה שכבר נדוש; גר

יסו כולם, מקטן עד גדול — מי שרק יכול להחזיק קלשון ביד ועבדנו כמטורפים. אותו רגע ניכנסו לחצר שני רוכבים מזוינים מכף רגל ועד ראש, בעלי־הבלוריות המיוזדות של אנשי־מאכנו — עומדים ומסתכלים ואני שומע איך אחד צועק לשני — „הי, הראית פעם זיידים כאלה?“ עונה השני בכל הרצינות — „אלה, אחא, אינם זיידים, אלא הם יהודים!“ שמעתי את נימת הכבוד שבדבריו והביי נותי הפעם למה היתה כוונתה של אמי כשהיתה מסבירה לנו שיש באפשרותנו לחיות ולנהוג כך, שלבזו לנו על כל פנים, איש לא יעז. לא פלא, שתוך רגשות כאלה הפך מרדכי, שגילם בתוכו את הציונות והעבודה והאמונה השלמה בשניהם ובערכם המשחרר, לאחת הדמויות שהשפיעו עלי ביותר במשך שנות חיי ברוסיה, וגם אחר־כך בארץ.

הגיעו אז שמועות על סיכויים לעבור את הגבול לרומניה ומשם להגיע ארצה. חיים בבלי נשלח לברר מה היא הדרך בה אפשר להגיע עד הגבול ואילו תעודות תאפשרנה ביטחון מינימלי בדרך. עם שובו התחלנו בהכנות מהירות. הוחלט שנוסעים כמה מאות הקילומטרים עד הגבול — בעגלות. כמה חברים לקחו, כל אחד סוס מהבית; אבי קנה שלשה סוסים ועגלה כחלקם של זרובבל ויהודית וכן סידר לכל החבורה ע"י ראש־הסובייט, מכר, את כל התעודות הדרושות. החבורה מתרכזת בשדה־מנוחה הקטנה. בשביל לא לעורר תשומת לב במושבה יוצאים בלילה. התחנה הראשונה — נהר־טוב, שם יש עוד לסיים סידורים אחר רונים. אותי, שגם אני הייתי בשדה־מנוחה, רוצים להשאיר, שאחזור בהזדמנות הביתה. אבל תוקפת אותי איוז הרגשת יתמות נוכח נסיעתם ואיני מסכים להישאר. העגלות בלי נוסעיהן יוצאות אל מחוץ למושבה למרחק הגון — עוד חוששים פן יתעורר איזה בעל־שררה ויהרוס את כל התוכנית. האנשים בקבוצות קטנות צועדים לאור ירח קלוש בדממת הלילה מבלי להוציא הגה, ואני איתם. כך נפרדו לנצח ממחוז ילדותם ונעוריהם לקראת עתיד מעורפל ובלתי בטוח. אך רב־סיכויים.

זמן רב לא היתה לנו כל ידיעה מהעולים. הדואר כמעט ולא פעל. פתאום חזר אחי בנימין, ובפיו סיפור עגום. אל עיירת־הגבול הגיעו בשלום וזה חודשיים לא הצליחו לעבור את הגבול וסובלים מחסור. אשתו של זרובבל חלתה והוא נאלץ לעבור אתה אל עיר קרובה. החליטו שם החברים לשלוח הביתה את הצעירים, את ישעיהו שמחוני ואותו גורל מר! התברר שזמן קצר אחרי עזיבת הצעירים הצליחו כל היתר לעבור את הגבול. זרובבל והם נשארו.

עם שובו של בנימין קנינו זוג סוסים ועגלה (אגב, פרה, ולפעמים שתיים, היו לנו כל הזמן בשביל חלב ותוצרת־חלב לעצמנו) והתחלנו לעבד אדמה בשותפות עם איכר במושבה שהיו לו כל יתר הכלים הדרושים וזוג סוסים. בשל המחסור בסוסים שנוצר אחרי המלחמה ומלחמת־האזרחים נאלצי רוב האיכרים לעשות שותפויות כאלה. אדמה לא חסרה. סמוך לקרקעות המושבה היו שתי אחוזות

שנהרסו ואדמותיהן עמדו בור; היתה גם קרקע-בתולה משטחי המרעה שמותר היה לעבדה. הספקנו עוד באותו אביב לעבר את חלקנו — 25 דונם אדמה בתולה וזרענו, לפי עצת האיכרים, שבולת-שועל. כמו כן, זרענו גם 20 דונם חמניות.

השנה היתה 1920. שמועות פשטו בפלך טאבריה ובקרים שנכבשו מידי וראנגל שטרם הוחרמה התבואה והאיכרים מחליפים אותה בזול תמורת כל סחורה שהיא. החלטנו לנסות גם אנו את מזלנו. משום מה, סוכם שבנימין יישאר עם אמא על הבית, ואני אצא יחד עם אבא — בתור עגלון. לקחנו עמנו קצת מצרכי סידקית, הצטרפנו אל שיירת-עגלות מהמושבה שיצאה לאותה המטרה, ויצאנו לדרך. עד לנסיעה זאת לא הגעתי אף פעם יותר רחוק מאשר המושבות דובריה ויפה-נהר מצד אחד — (45 ק"מ) ושדה-מנוחה (25 ק"מ) מצד שני. נסענו בשיירה על פני מישור-ערבה אין-סופי. לא היו שם כבישים או דרכי-מלך ברורים, רק דרכי-שדה פשוטים שצריך היה להתמצא היטב בכיוון הדרוש על מנת לא להסתובב סחור-סחור. בשיירה היו אנשים שהכירו את הדרכים ואנו נסענו אחריהם. היתה לי הרגשה כאילו אנו מפליגים בים גדול ורחב ומי יודע מתי נגיע לקיצו. ליד קאחובקה חצינו על פני גשר צף את הדניפר הענק, שרוחבו באותו מקום יותר מקילומטר. הדניפר הדהים אותי בגודלו ויופיו; זה היה מעל לכל דימוינותי אחרי מה שקראתי וידעתי עליו. אחר הדניפר צללנו למרכזה של טאבריה. היו שם כפרים ענקיים, בודדים; כל יתר היישובים היו חוות בודדות המפוזרות על פני המישור שאדמותיהן מסביבן. המישור של טאבריה צחיח מאד. בארות עמוקים מרכזיים שסוס המסתובב במעגל מוציא דליי-מים להרוות צמאונם של אדם ובהמה — מספקים מים למספר חוות מסביב, וכל אחד מוביל חבית לביתו. היינו חוגים ולנים ליד בארות כאלה, כשלא פעם צריך היה להתחנן שירשו לנו להשקות את סוסינו. הייתי ישן על נאדמה תחת העגלה, ואילו הדאגה להאכלת הסוסים בלילה היתה על אבי. עם שחר היינו ממשיכים, אך לכל יישוב שהיינו מגיעים היו אומרים שאין להם כבר שום דבר.

לא היה טעם להמשיך בשיירה, והתפזרנו לחפש, כל אחד, את מזלו לחרד. התחלנו לשוטט לבדנו במישור הענקי. כשראיתי באופק יישוב — באנו אליו — אך בכל מקום היתה התשובה שלילית. „רחם על הילד, שוב הביתה“ אמרו מספר פעמים גויים לאבי. כנראה עשיתי רושם עלוב מאד. יום אחד פראה סערת-רוח בערבה, שבסביבתנו לא זכרתי אף פעם כמותה. הרוח עקרה מהשורש צמחי-ערבה והצליפה בהם ובגושי עפר בפנינו ובפרצופי הסוסים; הרוח יללה באלפי קולות. מספר צעדים לפנינו לא ראו דבר. הסוסים לא יכלו לעזור

מול הרוח. הרגשנו עצמנו אבודים. "חוזרים הביתה" אומר אבא. המושג של בית, נראה לי כדבר שאינו קיים כלל. "ננסה למצוא מחסה" אני אומר לו. פניתי לדרך בכיוון עם הרוח והמשכתי לנסוע באפלה בצוהרי יום. לפתע צצו בנינים לפנינו. חווה, ועל הבית דגל אדום, כנראה איזה משכן של הרשות, אבל לא היתה לנו בריה. דפקנו על השער, והנה הכניסו אותנו בסבר פנים יפות. התברר, פשוט חווה גדולה ועשירה. הדגל כנראה, להסוואה, האיכר עזר לי להתיר את הסוסים, הכניסם לאורווה להאכילם. ואותנו קיבלו בבית כאורחים טובים, הא-כילונו בכל טוב ומייד התברר שמוכנים הם להחליף בחיטה כמה שאנו רוצים, כאילו רוצים להתפטר מהחיטה. באמת ראינו אסם מלא עשרות או אולי מאות טונות חיטה. בעד חוטי תפירה ועוד כמה דברים אפסיים העמים לנו האיכר קרוב לטונה חיטה ועוד הוסיף שק שעורה גרוסה למזון לסוסים לדרך. הלינו אותנו. בלילה שככה הסערה ועם בוקר יצאנו לדרכנו. איני יודע איך, אבל לא התקשיתי למצוא את הדרך הביתה. סימנים שונים שנחרתו בזכרוני העידו מדי פעם שאיני טועה. בשמחה עצומה ראיתי לפני שוב את הדניפר. משם, הביתה, היה פחות מיומיים נסיעה. עוד לינה אצל המחותנים שלנו בשדה-מנוחה והבאנו את האוצר הביתה. שמונה ימי נסיעה בלתי פוסקת ואני רק בן אחת-עשרה וחצי.

יבול מבורך קצרנו אותה שנה. קרקע-הבתולה הניבה כ-500 ק"ג לדונם. גם החמניות — המקור לשמן מאכל — נתנו יבולם ודירתנו הפכה לאסם, חדרים מלאי-תבואה. עיבדנו שטח של כרבינה לזריעת-סתיו וגם זרענוהו. עבדנו קשה והרבה, בעיקר בנימין ואני — כמובן. החזקנו מעמד אבל אחד הסוסים אפסו כוחותיו. פשוט הפקרנו אותו, ונאלצנו לקנות אחר. בחורף בא האסון שפקד את כל אוקראינה — ממגורת הלחם של כל רוסיה. בסתיו נבטו השדות והתפר-תחו יפה, אחר-כך התחילו לרדת גשמים בלי סוף ובעיקבותיהם, ללא מעבר, ללא נפילת שלג — בא הכפור העז.

האדמה הרוויה והמוצפת מיים הפכה משטח-קרח. בכל מקום אפשר היה להתחלק על מחליקים כמו על נהרות ואגמים. עם בוא האביב התברר שרק במדי-רונים ועל גבשושיות נשארו איים של תבואה. תבואת הקיץ — היו רק אחוז קטן מגידולי התבואה בכלל, אם להביא בחשבון ששטחי המיזרע קטנו מאד בכלל. בעקבות מלחמת האזרחים ומחסור בבהמות עבודה כשכל המלאי התרוקן ע"י התרמות להספקת הערים ועזרה לאזורי-הווילגה שפקדי רעב כבד ב-1920 — יובן מדוע מייד אחרי קציר 1921 הופיעו סימני-הרעב. המלאי שלנו יכול היה להספיק לנו לשנתיים, הבינונו את גודל הסכנה. אין להאשים אף אחד, והחיים תבעו את שלהם.

ורובכל עם אשתו הגיעו הביתה ובאמתחתם תוכנית לנסוע לקרים ומשם בסירות דייגים, לנסות להגיע עד לרומניה או לתורכיה בדרך לארץ-ישראל.

מתרכזות קבוצת חברים העומדים לנסות להגשים תוכנית זאת. ביניהם עוד חבר מנהר-טוב — יהושע דוכין (עכשיו באפיקים). צריך לרכז כסף. אבא עושה זאת והם יוצאים. ואם חקלאות — אז חקלאות. אי אפשר שלא יהיו ברשותנו הכלים המינימאליים הדרושים לעבודה, שנמשיך לגור בדירה-שכורה בכפר — ונעבוד במושבה. קונים בית במושבה, שאפשר אמנם לקבלו רק באביב 1922. קונים בוקר, מערמת מיזרה, ארגז מפורזל לעגלה וסולמות לעגלת-סולם להובלת התבואה מהשדה. נוסף לכל מת לנו סוס בנסיעה האומללה שנסעתי עם אבא לעיר חרסון (80 ק"ג) עם עגלה עמוסה תבואה למכירה. בקושי הגענו אחרי הרפתקאות עם הסוס האחד והעגלה, הביתה. צריך לקנות סוס נוסף. וכך הלך והתרוקן המלאי והחסכוניות שנשארו מהמסחר.

נוסף לרעב לקתה אז הארץ במכה נוספת והיא טיפוסי-הבהרות. מיליוני אנשים היו אז בדרכים בחפשים שבר למשפחותיהם; ברכבות המעטות היו נוסעים דחוסים ובסכנת נפשות על הגגות ועל הבלמים ובכל מקום, אנשי-רוסיה הדלים והמעונים אחרי רביצה בחזית המלחמה ומלחמת-האזרחים ללא בגד להחליף, ללא תנאים סאניטאריים מינימאליים, והכל שרץ כינים, ועם הכינים נדד הטיפוס. הרוכלים מהכפרים היוצאים עם קצת קמח לערים לרכוש סחורה או חפצים כל שהם למכירה — משוציניקי (שקאים) קראו להם — הפיצו את המחלה והביאוה אל משפחותיהם. תת-תזונה והתנאים הסאניטריים הרעים פגמו בעמידות האנשים בפני המחלה שקצרה קציר-אימים.

חלינו ארבעתנו — בנימין, אני, לאה ודוד. חודש וחצי חלינו. איך הצילד אותנו אמא — קשה להבין, כפי שקשה להבין איך הצליח אז אבא להשיג את המינימום הדרוש לקיומנו מבלי למכור את הסוסים, הפרה והכלים שנרכשו. — אגב, בתקופה ההיא לא היה כל מחיר לרכוש הזה. לא היה לנו כבר מזון לסוסים והפרה חדלה להניב. הסוסים הפכו עור ועצמות, אך בהם היה עתידנו. איני יודע אם ההורים אכלו — אך אותנו האכילו. לא היתה הסקה מספיקה לחמם את הדירה. — אמא חממה אותנו בגופה לסירוגין, איך לא נדבקה? — הבראנו כולנו. אני התאוששתי הראשון. האביב החל לתת את אותותיו, הפשיר השלג; זו הקרח מעל פני הנהרות; האדמה שהפשירה הפכה לבוץ, הציצו נבטי העשבים הראשונים.

*

בכדי להציל את הסוסים ואת הפרה הוחלט להוציאם לשדות. שם ימצאו מזונם בשלף מאשתקד ובעשב הנובט. הייתי היחידי שבא בחשבון לתפקיד זה. רתמתי את הסוסים, קשרתי את הפרה אל העגלה ומצויד בחבית מים, חבילונת קמח, מלח וגפרורים וכמה יריעות בד, דמויי מרבדים, להתכסות בהן, יצאתי לדרך כשאבי הולך מאחור ומזרז את הפרה. הסוסים עמדו מדי פעם מלכת, לא היה להם כוח לסחוב את העגלה בבוץ. הלכתי לידם כשיכור, מרוב חולשה. עוד

עכשיו אני זוכר איך רגלי לא קלעו בשום אופן לאותו מדרך רגל בו הייתי בוחר בתוך הבוץ. כמעט יום נגררנו אל אותו שדה־בור, 5 ק"מ מהבית בו בחרנו לחנות. לא היינו לבדנו, כמונו עשו עוד מספר איפרים מהמושבה, ובמקום התאסף מחנה עגלות סוסים ופרות. אבי חזר הביתה ואני נשארתי בשדה עם כולם.

נסיון רב היה לאיכרי המושבה בלינות בשדה. הנהוג היה לצאת לעבודת השדה עם בוקר ביום ראשון ולחזור הביתה ביום שישי לפנות־ערב. אמנם, באביב כל כך מוקדם לא היו עושים זאת — בכלל עוד לא הגיעה עת העיבודים. אך הפעם לא היתה ברירה, צריך היה לנהוג כאילו כבר חם ויבש. למחסה שימש ארגו העגלה המפורזל ואינו דולף — כשהופכים אותו עם העגלה מכיוון הרוח והדופן העליון משמש גם גגון צר. עזרו לי כמה בחורים להפוך את העגלה והסתדרתי ללילה. בדומה לאחרים קוששתי קש וקוצים להסקה ובישלתי לי ארוחה: תולים דלי בקצה היצול ומסיקים תחתיו, זאת כל התורה. הרתחתי מים, שמתי בהם חופן קמח, קצת מלח, והנה „ארוחה". ליותר מזה לא היינו רגילים אז.

דממת הלילה היתה מוררה. רק לעיתים היו קורעות אותה געיות פרה בודדת או קול פקיצות סוס כפות רגליו הקידמיות. אבל מזון לבהמות היה שם. המטרה הושגה. ועלי הוטל לנטור את הרכוש היקר שלנו. למחרת התחיל לרדת גשם דק. ישבנו תחת העגלות. סיפורים קלחו ללא סוף, שמחו שאין להשקות את הבהמות. בקושי הצלחתי במשך כל היום לבשל לי ארוחה אחת. כמה איכרים החליטו לרדת הביתה; בלי הבהמות, כמובן, „רק לבקר", אמרו, וכיקשו לשים עין על בהמותיהם. הגשם גבר וירד כל הלילה. אף הבהמות הרגישו לא בנוח והתאספו מסביב העגלות והאנשים. שמחתי לראות את אור הבוקר. אך השמחה לא ארכה; הגשם המשיך לרדת. אחד אחרי השני החליטו האנשים לשוב הביתה. את הבהמות לא יכלו לקחת הביתה, כי לא היה במה להאכילן שם. פשוט הפקירו אותן. הציעו גם לי להצטרף אך לא יכולתי, משהו לא נתן לי לעשות זאת, כאילו עיני בני כל המשפחה היו נעוצות בתוכה „הנה", לא עמדת בנסיון. הפקרת את הבהמות! סרבתי. איכר מבוגר אחד, שכן שלנו בעתיד — במושבה, ניסה בכוח לסחוב אותי איתו — השטמתי מידו — וגשארתי. לבדי — עם כל מחנה העגלות והבהמות. הגשם אינו חדל. הוספתי מרכושו של מישוהו כמה שקי תבן למשכבי, כמה כיסויים נוספים, הכל כבר היה ספוג לחות, ולא היתה שום פינה יבשה. והמישור עגום ואפור וחסר חיים וכאילו להוסיף על הכל עמדו במרחק לא רב חורבות בניני אחוזה הרוסה עטופי סיד ומיסתוריו. רבצתי על משכב מכורבל בשיכבה של כיסויים כשגופי מתחמם בכל הלחות הזאת עד לחוסר כל רצון לזוז מהמקום. השעות נמשכו ללא סוף. לבשל אי־אפשר היה. אזרתי מרץ, לשתי קצת בצק, בלעתי כפי שהוא, וחזרתי אל משכבי. עם ערב תקפתני אימה. באדמה רווית המים נשמע כל צעד ממרחקים, לא ידעתי מי הצועד: אדם

או בהמה, סוף־סוף לא עבר זמן רב מאז הבלהות שעברו עלינו. התכסיתי מעל לראשי, לא רציתי לחשוב, לא רציתי להקשיב.

רציתי להרדם — יהיה מה שיהיה. אמנם נרדמתי. התעוררתי בלילה מקול נשימה ונשיפה לידי, הדם קפא בעורקי. עד שחזר להכרתי שאלה הם הסוסים, גליתי את ראשי. הם עמדו סמוך למשכבי, הושיטו את ראשיהם אלי ובדוחפם אחד את השני הריחו אותי בנשפם בי הבל חם. ליטפתי את ראשיהם ופתאום סר כל פחדי, כאילו לא הייתי לבדי בלב השדות, רחוק מישוב, חסר אונים לעשות מה שהוא. אילו באמת היה מתנכל מי לרעה. שוחחתי אתם אפילו; אחר־כך חזרתי ונרדמתי תחת משמר הסוסים וישנתי שנת ישרים עד הבוקר. בלילות הבאים כבר לא פחדתי, כאילו התרגלתי לבדידות ולחברתם של הסוסים. הגשמים המשיכו לרדת, התרגלתי לבגדי הרטובים ולמשכבי הרטוב. בהפוגות שנודמנו שוטטתי בין הבהמות, התחממתי בשמש. פתאום עלה על דעתי לגסות לחלוב פרה. להפתעתי הרבה היו טיפות חלב בעטיניה. חלבתי ישר לתוך פי, עברתי מפרה לפרה והוצאתי כמה שהיה. רוב הפרות היו שקטות לגמרי כאילו רק לזאת חיכו. הייתי מובטח מפני רעב, שאגב משום מה חדל להציקני.

הגשמים והחום גרמו לצמיחה אדירה של העשביה. הבהמות פשוט התאוששו מיום ליום, אך ביני לבין הבית הפריד ים של בוץ. מכל אלה שהשאירו את בהמותיהם איתי לא הופיע איש לראות את המצב. יום אחד ראיתי שהולך מישוהו מכיוון הבית. היתה זאת אמא, שבאה! לא יכולתי אז להביט בפניה. לא יכולתי לראות את הדמעות הזולגות מעיניה למרות מאמציה להתגבר. לא ידעה אם עוד תמצאני חי. בנימין עוד חלש מאד. עומדים לעבור לביתנו החדש. היא אמנם הביאה קצת אוכל בשבילי, אבל אולי רוצה אני להצטרף אליה ונלך הביתה... נצבט ליבי בתוכי על שאין מי שיחליף אותי אך החלטתי להישאר. השתדלתי להרגיעה. תארתי לפניה את יופי החיים שלי. העמדתי פנים של בטחון־עצמי והוכחתי לה שמצבי טוב ממצבם. זמן רב עמדתי והבטתי אחריה. באלו מאמצים גררה את רגליה בבוץ העמוק עד שנעלמה מעיני.

המשכתי בחיי הרובינזוניים. את תבשילי כבר בישלתי על חלב במקום מים. סוסינו היו נענים לקריאתי, והגשמים הוסיפו לרדת. פעם אחרת הביא לי אוכל... זרובבל. שמעתי מפיו שהתוכנית הקרימאית ניכשלה. לא הצליחו לצאת. אכלו את כל מה שהיה להם ולא מצאו כל מקורות קיום נוספים. נפוח־רעב הגיעו בקושי כל אחד בדרך שלו הביתה. עכשיו כפי הנראה יצא לעבוד בתנועה. אגב, הוא כבר מצא את המשפחה בבית החדש, במושבה. זרובבל הלך ואני נשארתי. הימים נמשכו ולא ידעתי חשבונם. לפעמים נדמה היה לי שאני בשדה זה עידן ועידנים. יום אחד הופיע אותו איכר שכן, לקחת את סוסיו הביתה. „צריך להתכונן לזריעת־האביב” אמר. הציע לי להצטרף. רתמנו ארבע סוסים לעגלה ונסענו הביתה.

ולהביא קצת מזון עבורו ועבור חבריו, ושהה שם זמן־מה. כנראה שהפוליטיקה ביחס לציונים לא היתה ברורה אז; ואכן שוחררו העצורים כעבור חודש בערך. אשתו של זרובבל וילדתם, שנולדה בינתיים, היו איתנו; היא השתלבה בכל עבודות המשק והוא חזר לעבוד בתנועה באזורים שונים ברוסיה, ולפעמים מבלי שידענו אפילו היכן נמצא.

בנימין החליט לעזוב את הבית. נתארגנו משקי־הכשרה של „החלוץ“ במקור־מות שונים ברוסיה. היו סיכויים קלושים לסרטיפיקאטים לעלייה ארצה, והוא הלך להצטרף לאחד המשקים. אבא ניסה לשכנעו שלא יעזוב אותנו במצב כלי־כך קשה, אבל בנימין היה איתן בדעתו שהפיתרון הוא בעלייה, ולא כאן. תמכתי בדעתו בהבטיחי שאתגבר אני על עבודות־המשק. אותו קיין היה בשבילי אחד המבחנים החמורים שבחיי. כל בני־המשפחה עבדו בכל כוחותיהם. בעידודי תבואות־הקיץ (חמניות ותירס) עבדנו כולנו, אך עוזרי הראשי היה אחי דויד בן 8 בלבד. הילד הזה ידע לרתום סוסים כבר בגיל 6. היה מלביש את רתמותיהם בעומדו באיבוס או בעגלה כי מהאדמה לא היה מגיע לצוואריהם. מסופקני אם היה ילד בגיל זה במושבה שידע לעבוד כמוהו, ובעיקר, בכל מה שנוגע לרוסים. עונת הקציר של השנה ההיא היתה סיוט. מי שמכיר את המערכת הרוסית יודע שכשמה — כן היא. („לובו גריקה“ — מחממת את המצח). במקום שכנף המערכת תוריד את הקצור הנאסף על רצפת המערכת — יושב שם איש מאחור ובקילשון קצוץ־שיניים אוסף ערמה ומורידה מדי־פעם בשורה אחת עם ערמות מהסיבובים הקודמים. זאת היא עבודה קשה מאד, בפרט כשקוצרים את החציר הירוק והכבד ויש להשגיח לא להכניס את הקילשון לבין שיני־הסכין הנעים. הייתי תינוק בהשוואה לשותפי לקציר, הגברתן בעל־השירים. למרות זאת, הוא לא ויתר לי באף סיבוב אחד. שני סיבובים הוא ושני סיבובים אני. עשיתי זאת בשארית כוחותי. לפעמים בעמידה במקום בשיבה כי בשיבה לא הספיק לי הכוח להוריד את הערמה. נוסף לזאת הותקפתי בדיונזטריה וימים רבים לא יכולתי להתפטר ממנה. נאלצתי מדי־פעם לעצור ולרוץ כשקריאות זירו מלוות אותי. והיה דווקא מה לקצור אותה שנה. החוקתי מעמד להפתעתי אני עצמי. לא היו לנו ברירות רבות במציאת שותפים. השותף הזה עירער בי את האמונה באדם; הוא היה מפר כל הסכם, בסומכו על כוחו וחסר־הברירה שלנו. היה קוצר את שלו שלא בתורו. פעם כשראיתי שהחיטה שלנו שכבר עבר תורה להיקצר והיא עמדה להישפך, והוא מכוון את המכונה לשדהו — לא החזקתי מעמד והתנפלתי עליו באגרופים. כמובן, שהכוחות לא היו שווים והייתי אני שספגתי את המכות, אך החיטה שלנו ניקצרה.

השותפות נמשכה. שבוע היינו אנו מובילים ודשים ושבוע — השותף. לא היה בטחון אם יעמוד לנו מזג האויר הטוב לאסוף את הכל. מובן, שהשתדלנו להספיק את המאקסימום האפשרי. כמעט ולא הספקתי לשכב לישון וכבר הייתי

מוציא את אחי דוד ישן ומשכיבו בעגלת הסולם ויוצא להובלה, כשהוא ממשיך לישון בדרך לשדה. לאחר שהייתי מעמיס את העגלה — (היתה לנו עגלה גדולה — 6 מטר אורך וסולמות עליוניים גבוהים) — והוא היה מקבל ומדק את התבואה, היה הוא נוהג הביתה ואני הייתי ישן. לא פעם היינו כבר חוזרים עם עגלה מלאה כשהאחרים רק יוצאים עם עגלותיהם לשדה. מתפקידו של אבא היה להאכיל את הסוסים בכל רגע שהיינו פנויים מעבודה, ביום ובלילה, ואמא, נוסף לכל עבודות הבית וטיפול בפרות, היתה עוזרת בכל עבודה בזמן הדייש. בסיבוב המיזורה שניהם היו מתחלפים.

כמה קנאתי באלה שהיה להם זוג סוסים ויותר, ויכלו לבצע את עבודות השדה ללא דאגות ומאמצים מיוחדים. רבים מאלה היו עושים את המלאכה רע כאילו בחלו בגורלם להיות עובדי־אדמה, המשיכו ללא חידושים כאבות־אבותיהם משנים עברו, ולא טרחו ללמוד ולהכניס מחזורי גידולים, ברור זרעים או הכנסת גידולים חדשים. ואילו אנחנו למדנו לעבוד בהתלהבות, ולהטיב לבצעה. היתה זו בשבילי כאילו משימת־כבוד. שאפנו לעבד את כל אדמותינו שהוקצו לנו, אך קצרה ידנו. לחסל את משק החלב בשביל לקנות סוס לא היה טעם, כי רק הפיכת התבואה והחציר למוצרים המשתלמים יותר הצדיקו בכלל את עיבוד האדמה; לתבואה עצמה היה מחיר רשמי נמוך מאד. פרט להבטחת לחם לאדם ומזון לבהמה נחוצות היו כמויות גדולות מאד של עודפים בשביל לספק יתר צרכי הבית.

השאפתי להספיק בעבודות השדה עד כמה שאפשר יותר לא עמדה בהתאמה ליכולתו של סוסנו החדש, וגם הוא הגיע לאפיסת כוחות. הפעם האיר המזל את פנינו: החלפנו את סוסנו, בתוספת מחיר של חזיר מפוטם, בסוס אחר. היה זה סוס נהדר בין הבוודים שבידי היהודים במושבה, שאף צויין בכרטיס אדום (דרגה א') לשרות הצבא במקרה של גיוס). לא היה גבול ליכולתו בעבודה. הוא הקים אותנו על רגלינו וגם קצת החזיר את כבודנו. עכשיו כבר חיפשו אותנו לשותפות ויכולנו להרשות לעצמנו להיות בררנים. נקל לשער את שמחתי כשעלה בידינו לרכוש לאחר איסוף יכול 1924 את הסוס השני. סוף־סוף, אפשר היה להסתער על העבודה כרוחנו, בלי רגשות־נחיתות ואולת־יד. אפשר לאמר שמאז לא ידענו מחסור.

*

זה היה בזמן הפוליטיקה הכלכלית החדשה (נאפ). הקלות בבעלות על אמצעי־ייצור בתעשייה ובחקלאות הביאו להבראה מהירה של המשק, אחרי ההרס בימי מלחמת־האזרחים והקומוניזם הצבאי. הנהגת המס החקלאי האחיד, כשכל איכר ידע למפרע כמה יצטרך לשלם באותה שנה ושכל היתר הוא שלו ולהנאתו — הביאה להתפתחות מהירה של החקלאות. התחיל יבוא של טראקטורים ראשונים ומכוניות חקלאיות שונות. קבוצות של 10—12 איכרים התארגנו לארטלים —

היו מקבלים באישור הסובייט זכות קדימה לרכישת טרקטור (פורדזון) ומכונות אחרות. התארגנו ארטלים כאלה במושבה אולם אנחנו לא הצטרפנו. לא רצינו להתקשר. פנינו היו לעלייה ארצה.

לא אוכל להגיד בבירור למה התמהמנו להכריע, כל כך טרוד הייתי בעבודת המשק ובפעילות בתנועה במקביל, שלא נתתי את דעתי על כך. אחת הסיבות העיקריות ודאי היתה העובדה שאחי הגדולים עוד היו ברוסיה ועם חיסול הרכוש היה מספיק אולי להוצאות הדרך, הרי החשש להגיע ארצה בחוסר-כל, עם משפחה בהרכב כוחות-עבודה לא המאוזנים ביותר, הרתיע כנראה את הורי. זורובבל, אף כי היה חבר מרכז "החלוץ" בהתחלה, כמעט ליגאלי ואחר-כך ליגאלי (וגם הוציא עיתון, שזורובבל היה חתום עליו כעורכו) — שהה הרבה במרכזי-ישוב יהודי צפוף — שם התנועה היתה במחתרת. דרישות שלום מק-ריות ומכתבים לפעמים, נתנו לנו בקושי אפשרות לעקוב אחריו. אודיסה, חרקוב, הומל, מינסק — אלו היו תחנות בעבודתו. בראשית 1924 הוזמן ליומיים הביתה והיו אלו שני לילות שהפכו לחג לסניפנו המקומי, הצמא לאינפורמציה והדרכה. הורי ניסו לשכנעו שיעזוב את רוסיה כל עוד לא מאוחר, אך ללא הועיל. הוא ראה את עצמו כעומד בקו הראשון של החזית. שעזיבתה פירושה עריקה. דבריו היו בוטים וברורים: "יש מנהיגות ציונית פעילה מצימצמת ביותר, אמצעים אפסיים וסרטיפיקאטים מועטים. מאידך, נהרסו יסודות קיומה של העיירה היהודית, הפרודוקטיביזאציה היא צורה-שעה. יש סיכויים להתיישבות חקלאית יהודית רחבה באוקראינה ובקרית. יש לכוון את החוגים האוהדים לנו להתייש-בות, למען תישא אופי לאומי ברור, ליצור, עד עבור זמן, מרכזים שלנו כדי שבבוא הזמן יוכלו לספק מועמדים לעלייה, מוכשרים לעבודת-כפיים — במספרים גדולים מאשר משקי-ההכשרה של "החלוץ" שצריכים להיות כמעבר למועמדים ישרים לעלייה המועטת הקיימת. בשום פנים אין להפקיר את הרחוב היהודי בידי היבסקציה. צריך להתעודד — גם אם הכוחות והאפשרויות הם אינם שווים. צריך לנסות לארגן את המוני היהודים במקומותיהם ולתת להם תוכן ותקוה ציוניים-סוציאליסטיים. יש צורך בנושאי הדגל".

זורובבל נסע. זאת היתה הפעם האחרונה שזכיתי לראותו וגם הפעם האחרונה שראו אותו כל יתר בני המשפחה, פרט לאמא, שנסעה בחורף 1926 — 1927 לבקרו בסיביר, בוורכנה-אוראלסק, שם היה אסור בפוליט-איזולאטור. הידיעה האחרונה עליו בכלל היתה ב-1935, גם היא מסיביר מאז אבדו עקבותיו לנצח.

גם בנימין לא הגיע תורו לעלייה והמשיך לעבוד במשקי-הכשרה של "החלוץ". לפי הצורך, הועבר ממקום למקום אף כי היה כבר בעל משפחה. ככל שהתרחבה הפעולה והתרבו המאסרים — גוייס גם הוא לפעולה מרכזית — וסכויי עלייתו התרחקו יותר ויותר.

על רקע הפעולה המחתרתית התנועתית היו לנו בבית ויכוחים לא מעטים. היינו שני מחנות. מצד אחד — אבא ומצד שני — אמא ואני. אבא בחושו הריא ליסטי המובהק לא ראה אפשרות לפעילות ציונית אקטיבית במחתרת נוכח משטר-ברזל שאינו בורר באמצעים נגד אלה, שלפי דעתו, פועלים בניגוד להנחיותיו המקובלות ואפילו היא פעולה תמימה שאינה כופרת בעצם המשטר. נאמן ללא סייג להשקפותיו הציוניות שלא נמנע גם להכריז עליהן בפומבי בהזר דמנויות שונות, לא נתן את ידו להתארגנות ופעילות תנועתית מסודרת, אף כי לא הפריע לנו לעשות זאת, כפי שגם לא הפריע, למרות ריטון מה, לאכסן בביתנו כל שליח הבא מהמרכזים או חברים מהמושבות האחרות שהיו באים אלי. ברור היה שמר יהיה סופנו; נקריב את עצמנו מכלי שנצליח להקים חומה המסוגלת לעמוד בפני שלטון היבסקציה ברחוב היהודי הנעזרת בכל אביזרי הכוח של השלטון והמסיתה ומלשינה על הציונות בפני ראשי השלטון והמפג לגה הרוסית שאגב, בתקופה מסוימת אפשר היה אצל רבים מהם למצא אוון קשבת. אי אפשר להגיד שלא ראינו את הסכנות האורבות לנו. עובדה היא, שבין היתר היה עובר כל חבר גם הכנה מיוחדת לעמידה בתלאות של מאסר וחקירות. אך מצפוננו היה נקי — לא נמנינו על מתנגדי השלטון הסובייטי, להיפך; נדמה היה לנו שרק בשלטון כזה יכולה למצוא לה פתרון האנומאליה היהודית הגדולה. „הפלאטפורמה החלוצית“ של טרומפלדור וה„פלאטפורמה שלנו“ של בורוכוב היו התנ”ך שלנו. צריך היה אז להילחם על זכות ההגדרה העצמית של היהודים ועל זכותם להקים ריכוזים טריטוריאליים עם מוסדות השכלה ושלטון בשפתם הלאומית.

מצבי היה קצת מוזר באותו זמן. הייתי עדיין צעיר מאד; ב־1923 טרם מלאו לי 15 שנה. החלוצים המבוגרים, המוכרים כמעט לכולנו עזבו את המושבה, רובם למשקיהכשרה וחלקם ללימודים — העירה; לא היתה שום מסגרת לנוער — הקרוב לציונות. השתתפתי בפעולות תרבותיות מיסודו של הקומסומול. כולם ידעו את פור מחצבתי, (פעם אפילו התעקשתי לשיר בעברית בנשף חובבים בבית העם — ושרתי את „כשאון רעם בשמים“).

הפעולות האלו בכל זאת משכו אותי מדי פעם יותר ויותר והיתה סכנה שאגרר עם הזרם. לא הייתי היחידי במצב זה והסוף מי ישרנו, לולא המקרה הטוב.

השליח שבא, פנה אלי במישרין בדרישה שאתן יד לאירגון סניף הנוער הציוני-הסוציאליסטי „צ”ס יוגנד“ במושבה. לשאלתי מניין לו שהוא יכול לבטוח בי ושאתי בכלל קרוב לרעיון כזה — ענה לי שזרובבל ערב לי. איש מבוגר היה חבר-מרכז-מפלגת צ”ס. שוחחנו כל הלילה והכרעתי להירתם. למחרת לקחני

איתו להפגישני עם נציגי סניפים הקיימים כבר במושבות אחרות — למען אוכל
 ללמוד איך ומה אפשר להתחיל לעשות. אפרט כאן קצת את דרך התארגנותנו.
 הבסיס היה אותם חברים היותר מבוגרים המועטים, שנשארו עוד במושבה ולא
 יצאו להכשרה, ומהם לאחיהם ואחיותיהם היותר צעירים. אחר־כך, יצירת תאים
 נוספים, כשכל חדש צריך היה לפחות שני ממליצים. לפחות שתי פעולות בשבוע
 היו בכל חוג. החיינו את ה"חלוצ" שהיתה הסתדרות אפוליטית ארצי־ישראלית
 ויכולה היתה לקלוט חברים יותר מבוגרים בלי קשר להשקפותיהם החברתיות.
 כשהעיקר הוא השאיפה לעלות ארצה, ואני, למרות גילי, עבדתי גם בתוכם.
 בסופו של דבר כשהתארגן תא של מפלגת צ"ס במושבה צורפתי לפנים משורת־
 הדין גם למפלגה — שם הייתי חבר יחד עם אמא, שבניגוד לאבא לא גרסה
 פאסיביות ונתנה יד לכל פעולה. היה זה מאמץ אירגוני ואינטלקטואלי עצום
 בתנאים שלנו. ללא חומר מודפס מספיק, ללא קשרים אמיצים עם הארץ, חוסר
 כוחות משכילים מקומיים במידה מבהילה — הרי למספר חברים שצריכים היו
 להתכונן לפעולות לפי החומר המצוי — היה נטל נוסף לא קטן. הוצאנו גם
 עתון פנימי חודשי (בכתב־יד) שהייתי עורכו, וזה דרש לא מעט שעות־לילה
 נוספות. נסינו מספר פעמים להביא מדריכים קבועים מהחוץ, מהמרכזים העירור־
 ניים, אבל בתנאי מקום ישוב קטן היה כל איש זר מתבלט מייד, ובפרט שקרבתו
 לאנשים שזהותם האידיאולוגית היתה ידועה למדי, היתה מצביעה על עיסוקו,
 ואף אחד לא החזיק מעמד יותר מחודש ימים. טוב שהצלחנו לסלקם בעוד מועד,
 פרט לאחד שאמנם נאסר אצלנו. אם הגענו לכך שהיו לנו 50—60 איש מוגד־
 רים ומאורגנים בשלושת הגופים במושבה שלנו הרי היה זה הישג לא קטן.
 זכיתי להיות ציר במועצה אחת של ה"צ"ס־יוגנד" של כל דרום־רוסיה וכן ציר
 במועצה של חברי צ"ס של דרום רוסיה, שהתפזרה לפני סיומה עקב גל מאסרים
 המוניים של חברי המפלגה וה"יוגנד" שפרץ בסביבה ושבישר למעשה את חיסולה
 הפיזי של התנועה. אני עצמי הייתי בר־מזל. הרי הכירו אותי והשקפותי כל אנשי
 השלטון המקומי והתואר "בלתי נאמן מבחינה ציבורית" היה דבוק אלי כל הזמן.
 בכל זאת היו לנו יחסים טובים מאד. לדוגמא — היתה שמירה אזרחית במושבה ואיש
 מהסובייט היה ממונה על מחסן הנשק ותור השמירה. ביודעו את יחסי ומסירותי לע־
 נייני בטחון יהודי, היה לא פעם מעביר לידי את סמכויותיו לפיקוח על התור
 וביצועו ורוב הזמן היה בביתי רובה עם כדורים ממחסן הסובייט. לא היה טעם
 להעמיד פני שה־תמים. ואמנם אף פעם לא התכחשתי להשקפתי. הבעיה היתה
 לא להתפס בפעילות "חתרנית" מעשית, וזאת השתדלנו לעשות.
 ב־1924 הגיע אלינו יהודה קופלביץ (יהודה אלמוג) שבא יחד עם בן־גוריון
 לרוסיה בנצלם הזדמנות של תערוכה חקלאית כל־רוסית — במטרה לתווך בין
 שני פלגי ה"חלוצ" — השמאלי והימיני.
 יהודה האריך את ביקורו בקבלו רשיון לבקר בקומונות שהיו עוד קיימות.

פה ושם, ברחבי־רוסיה. כמובן, שביקר גם בהרבה מסניפי־ה"חלוץ" והגיע גם אלינו. קשה לתאר את התרגשותנו בהודמן לנו לקבל במישרין ד"ש מהארץ, מהנעשה בה, מהסיכויים לעתיד, וכן פשוט דרישת שלום מקרובים ומכרים. מפאת קוצר הזמן נאלצנו לעשות דבר שלא ייעשה ולרכו לאספה כללית את כל אנשי התאים למיניהם, כי אי־אפשר היה לקפח את מישהו ולא לאפשר לו לשמוע, ממקור ראשון, על דברים שלמענם היה מוכן אף לסכן את חייו. הצטופפו עשרות אנשים בבית אחד, ישבו בחשכה והאזינו כמעט כל הלילה. לעצמי לא הרשיתי את התענוג הזה. הסתובבתי סביב הבית וברחובות הסמוכים על מנת למנוע הפתעה מוחלטת. כנראה שאנשי הקומסומול הרגישו בהתכנסות, ויצאו לרחרח ברחובות. עם אחדים מהם אשר התקרבו יותר מדי למקום נאלצתי לבלות שעה ארוכה בבילוי שמת, בשירה, סיפורי הלצות מפוקפקות וכו'. העיקר שה־אספה עברה בסדר. בינתיים התברר שרשינו של יהודה עומד לפוג תוך־יומיים. עלתה במוחנו מחשבה נועזת לנצל את חוסר הנסיון של השלטונות הגליליים שלנו במגע עם מבקרי־חוץ־לארץ. הלכתי עם יהודה אל הסובייט ששכן בכפר הסמוך, הצגתי בפני ראש־המדור האדמיניסטרטיבי כחבר קומונה חקלאית מארץ־ישראל המבקר קומונות וכפרים ברוסיה. הצגנו את תעודותיו של יהודה וביקשנו הארכה. הפקיד הנדהם היה מתוק מדבש; בידיים רועדות מהתרגשות הטביע את התותמות הדרושות ובצאתנו עוד ליווה אותנו עד הדלת. לאחר ליגאליזציה כזאת, היה יהודה חופשי להסתובב במושבה. הולכתי אותו גם למעדון הקומסומול להכיר את נוער־המושבה הקומוניסטי. שם הקיפוהו בשר אלות שונות ואפילו רצו שיקיים שיחה איתם, אך מזכיר הקומסומול הפסיק במהירות את המגע ובודד אותנו. בערב, כבר לא במחתרת כי אם ליד שולחנות ערוכים ובאור מלא, המשיך יהודה בסיפורי בפני ציבור המבוגרים, בעיקר המשפחות שידועות היו כציוניות ולא היה סיכון בגילוי. בתנאינו אז, היה ביקורו כאור גדול במחשכים. צריך לציין שפער גדול היה בין מספר האוהדים לציון הקרובים לרעיון שיבת־ציון או הקשורים קשרי משפחה עם אנשים שעלו לארץ ישראל ובין מספר החברים המוגדרים בתנועה הפעילה במחתרת, משלמי מיסי חברים והנוטלים על עצמם את מלוא הסיכון והבנת הסבל הצפויים מידי השלטון שיחסו ואמצעיו לא היו דו־משמעותיים. החברים המאורגנים בענפיה השונים של התנועה כמעט ולא זכו להתראות באספה כללית. הפעולות נעשו בתאים קטנים כשאנשיהם אינם יודעים כמה תאים במושבה. ואם גם כונסו פעם או פעמיים לאספה לשמיעת דו"ח חשוב או ציון מאורע חגיגי כלשהו — הרי גם כן לא ידעו האם זאת אספה כללית או חלקית בלבד. כתוצאה מכך לא היו חיים חברתיים מפותחים בתנועה. שירים היו מלמדים מפה לאוזן; קשרי ידידות היו מתרקמים לפי הקבוצות ואם גם היינו מרשים לעצמנו קצת להתפרק הרי היה זה רק בפגישות ידידותיות סתם בשבת או לפנות ערב, אך

בשום אופן לא בזמן פעולות — כשהיה הכרח לשמור על שקט וצינעה. יש להניח שמצב דומה שרר גם ביתר המושבות בהן היתה תנועה מאורגנת. לא השלכנו את יישובנו על כושר המצאה עצמית בלבד. היתה יד מרכזת-מכוונת. היתה הנהלה מרכזית של דרום-רוסיה. היה חומר-לימוד ואינפורמציה משוכפת לים במכוונת כתיבה, או לרוב מהקטוגרף, שהועברו על ידי שליחים אל המקומות או נלקחו על ידי חברים נאמנים המזדמנים בערים הקרובות כשהיתה נמסרת להם כתובת מפגש. שם גם היו נמסרים הדו"חים על הפעולה במקומות, שאלוני חברים חדשים ומיסדי-החברים ותרומותיהם.

מהמרכז היינו מקבלים כתובות ושמות של חברים מיישובים אחרים שאליהם מותר לפנות בעת הצורך ולהם אפשר להאמין. בלי אישור כזה היתה חובה להתירחס בזהירות לכל אחד. (לדוגמה — הזדמן למושבה שלנו יונה קוסוי (כסה). היו לו קרובים במושבה, גם הם בתנועה, וביודעים שהוא ציוני כיוונו אותו אלי, אך לפי הנדרש — יכולתי לקבלו בסבר-פנים, לשוחח על עצים ואבנים, אך בשום אופן לא להפגישו עם אנשי התנועה או לספר לו על הנעשה).

עקב תנאי-המחתרת הקשים והמגבילים נאלצנו להורות לחברינו, למרות הסכנה שבדבר, שישתתפו בכל הפעולות התרבותיות וההשכלתיות-כלליות של הקומוסומול שהיו נערכות באופן פומבי, ואפילו התאמנו את פעולותינו באופן כזה שערכים מסוימים יהיו פנויים לכך. לנו לא היתה אפשרות לספק את הצרכים ההכרחיים לצמאי-דעת וחסרי אפשרויות של לימוד והשכלה.

עם ראשיתו של השלטון הסובייטי הובלטה הסיסמה: „הילדים והנוער — הם עתידנו“ ונעשתה פעולה לאירגון הנוער — בהתחלה תמימה מאד. נוצר ה„קרוסומול“ (קרוסטיאנסקי סויוז מולודיוזי“ — „ברית הנוער החקלאי“). באירגון זה לא היו שום סייגים של קבלה לחברות, לא של השקפה ולא של מעמד. לראשונה התפתחו פעולות שיטתיות מאורגנות היטב להעלאת רמתו התרבותית של הנוער מבני האיכרים. המדריכים הראשיים נשלחו מבין האי-נטלגנציה הלומדת בערים שהצטרפו בהתלהבות ממשיה למפלגה הקומוניסטית — או שהיו בה גם מימי שלטון הלבנים, במחתרת. אך נוצלו לפעולות אלו גם כוחות מתקדמים ובעלי-השכלה מקומיים מבלי להתחשב בהשקפותיהם הפוליטיות. ודאי שלא כל הנוער השתתף באופן פעיל בפעולות אלו — שהיו, אגב, תמיד פומביות ופתוחות לכל דיכפין. באוכלוסייה הכפרית תמיד היו, וודאי ישנם, חוגים שלא עניין אותם שום דבר פרט לסיפוק צרכיהם הישירים — שהיו די מצומצמים.

הפעולות היו רב-גוניות מאד. צריך לזכור שראדיו עדיין לא היה אז. עתונים היו מגיעים במספר מצומצם ביותר. כל שבוע נמסרה סקירה על הנעשה בזירה הבין-לאומית, הוקרא מהעיתון על הנעשה בפנים-הארץ. לפחות פעם

בשבוע היו ערבי־שאלות ותשובות — והם היו עיקר הדרך להרחבת הידיעות של הנוער. אפשרות לשאול היתה גם בעל־פה וגם בכתב בעילום שם — עבור אלה שמסיבות שונות נמנעו מלשאול בפרהסיא. המשיבים היו: מי שהיה מתנדב להשיב לאחר שהוקראה השאלה, וגם קרה לפעמים שהיה מתפתח ויכוח בעניין. אם היו שאלות שבין הנוכחים, כולל המדריך, לא נמצא משיב, היו מכינים תשובה לפעם אחרת. מובן שכל הנוער הנוטה לציונות, השתתף בפעולות הברית בערנות ובהתמדה רבה. בערבים של שאלות ותשובות — ניתן היה להכירם באופן ברור גם לפי גישתם לשאלות שונות ובעיקר בכל השאלות הקשורות בעם היהודי. נוסף לפעולות שהוזכרו לעיל, אורגנה מקהלה, חוג דרמטי, וחוג לספרות־יפה. מדי פעם, היו מוסרים לחברים שונים להכין הרצאות וסקירות על נושאים מוגדרים, היתה זו פעילות ברוכה.

עשרות מבני־הנוער המתבגר התחילו לעזוב את המושבה ללימודים במסודות שונים בערים, בפאקולטות לפועלים וטכניקומים ברמה מתאימה, כשהם מציידים בתעודות המזכות אותם בסטיפנדיות, פנימיות וכו'. בין אלה היו לא מעטים מהנוטים לציונות. אך הרבה זמן לא נמשך החופש הזה. בטרם חלפה שנה, הוכרז על ביטול ה"קרטומול" ויצירת ה"קומסומול" ("ברית הנוער הקומוניסטי"), וכאן היו סייגים ברורים לחברות. ראשית־כל הוגפו הדלתות בפני בנים ממוצא מעמדי "חשוד" (איכרים אמידים, סוחרים וכו') בנים של משוללי זכות בחירה; כמו כן, החשודים בהשקפות שאינן תואמות את קו השלטון. את כל אלה הספיקו להכיר היטב במשך פעולות ה"קרטומול". אי אפשר להגיד שרבים התדפקו על דלתות האירגון החדש, אך אנשי ה"קומבד" היו לוחצים על בניהם להצטרף. "קומנדרובקה" — תעודת שליחות ללימודים) אפשר היה כבר לקבל רק דרך ה"קומסומול" וזה היה פתיון לא קטן. אגב, ה"קומסומול" היה מקבל חברים מגיל 14 עד 24. איש החשוד על השקפותיו ומוצאו המעמדי כשר, אם רצה להתקבל לקומסומול היה עליו להכריז על ניתוק קשריו עם עברו ולהוכיח בפועל ממש את נאמנותו במשך תקופת מועמדות ארוכה, ובערבות של שני חברי קומסומול לפחות. היה זה בתקופה שהתנועה הציונית טרם התארגנה במחתרת, טרם חישלה וגיבשה את כוח העמידות האידילוגית והפזית בפני הפיתויים והסכנות שעמדו בפניה. בתקופה זאת נגרפו רבים שהצטרפו בעבר לציונות עם הזרם והשתלבו בפעילות המשטר הסובייטי, מי בכדי לנצלו לטובתו האישית ומי בנאמנות של משומדים — שגרמו לאחר־מכן לצרות רבות לתנועה הציונית. במקומות יישוביהם ובברית המועצות כולה. סניף הקומסומול שמזכירו היה מתמנה מגבוה, ולרוב לא מבני המקום, היו לו פעולות סגורות, בחלקן, נוסף על תפקידים שונים, שודאי כללו גם תפקידי בילוש מפורשים, אך היו ונמשכו גם, כפי שהזכרתי כבר, פעולות תרבותיות השכלתיות שונות שנאלצנו להשתמש בהם גם עבור חברינו. עם התבססותו של השלטון והנהגת שיטות אירגון החיים הכלכליים שלו — הלאמת

אמצעי-היחזור, ביטול מפעלים פרטיים (אף של בעלי מלאכה), ביטול המסחר הפרטי והדגש מיוחד על המוצא הסוציאלי בכל מה שנוגע לאפשרויות לימוד וקיום, הוחמר מאד מצבם של היהודים בריכוזיהם הגדולים ב"תחום-המושב" המותר מימי שלטון הצאריזם, בעיירות הרבות וערים שעתיד קיומם נהרס ממש. מפלגת צ. ס. שבמקביל לפעולתה הציונית חרתה על דגלה גם את הסיסמה של דאגה להמוני-ישראל, לקיומם ועתידם באשר הם שם — יצאה במלחמת תנופה לפרודוקטיביזאציה של המוני-היהודים: לאירגון ארטלים של בעלי-מלאכה, לארגון גופים להתיישבות חקלאית, לביטול ההגבלות של מוצא סוציאלי לגבי היהודים שעקב התפתחות היסטורית היה מוצאם הסוציאלי פגום. עקב פעולה כזאת, כשבועידות וכינוסים שונים נאלצו להטיל על חברים להופיע בגלוי בשם המפלגה — בידיעה ברורה שמיד אחרי ההופעה יאסרו, הלכו והתדלדלו הכוחות המרכזיים של התנועה. הממשלה, אף כי הגשימה חלק לא קטן מדרישות צ. ס. תחת לחץ המצב ברחוב היהודי, הגבירה את הרדיפות נגד התנועה הציונית ומספר הנאסרים הלך ורב. (בכל הנושא הזה ראה "ספר צ. ס." הוצאת "עם עובד").

אלינו הצרה עוד לא הגיעה. היינו ישוב יהודי חקלאי ובעיותינו היו אחרות. היינו טרודים גם בקליטת מתיישבים חדשים שהגיעו מאזור-פרודוליה שרבים מהם היו חברינו כפי שהיו גם בכל היישובים החדשים בקרים וחבל חרסון. (אגב, רוב ההתיישבות החדשה של שנות ה-23/24 שקראו לה התיישבות-קרים — היתה בחבל-חרסון) בכל זאת ידענו על דרכי הפעולה החדשים של המפלגה והצ. ס. יוגנד. ידענו על הקורבנות הרבים המוקרבים למען יגיע דברנו אל המוני-ישראל. ידענו על הרכבים שלמים של מרכוזים והנהלת סניפים שנעל-מים ובמקומם קמים אחרים לפי הכנות מראש. אחזנו גם אנו בהכנות חירום וקבענו מי יבוא במקום מי — אם יאסר. יצרנו לשכה-אזורית מצומצמת. חבר אחד משדה-מנוחה הקטנה, חברה משדה-מנוחה הגדולה וחבר מנהר-טוב — לריכוז ותאום הפעולות במקרה ונאבד את הקשר עם המרכז. החלטנו שגם אנו נשמיע את קולנו בהודמנויות מתאימות אך נשתדל לא לתת לאסור במקום את הדובר על-ידי זה שהדובר יהיה מיישוב אחר, ותאורגן קבוצת-הגנה, גם היא מאנשי ישוב אחר, — שמיד אחרי הנאום, בנצלם את יסוד ההפתעה, יבריחו את הנאום מהמקום.

בטרם אורגנה הופעה כזאת בנהר-טוב בהיותי בעצרת חגיגית של 7 בנובמבר 1924 לכבוד המהפכה האוקטוברית כשהנאום היחידי היה מזכיר המפלגה הקומוניסטית לא התאפקתי וביקשתי את רשות הדיבור, דבר שמאד לא היה מקובל בהודמנויות כאלה. דברתי רוסית, כי אידיש לא ידעתי במידה מספקת, בשמי ולא בשם התנועה הציונית-סוציאליסטית. עמדתי על כל הנקודות החשובות שעליהם נאבקה התנועה. הדגשתי את הישגי המהפכה

האקוטברית בברית-המועצות אך במקביל את חוסר-ההבנה לאנומאליה היהודית, חוסר הפעולה לתיקון המצב והחטא באי-הכרה בשאיפות הציוניות-סוציאליסטיות לבנין העם במולדת הישנה בדרכים חדשות. קצרתי תשואות. מזכיר המפלגה נאלץ לקום ובשצף קצף להתנפל על הבוגדים, השמים מקלות בגלגלי ההתפתחות הכבירה של המדינה. כמובן, שלו הריעו יותר. לא נאסרתי, אולי מכיוון שהייתי רק בן 16 שנים או מפני שדיברתי בשמי בלבד.

בלשכה-האיוורית הוחלט שאין להסתפק בהופעה זאת ובפרט שדברתי רוסי ולא בשם המפורש. הכינונו את ההופעה לעצרת ה-9 ביאנואר 1925 לזכר מהפכת 1905. כנואם נקבע שליח נודד שעבד במושבות וידע אידיש טובה. כקבוצת הגנה — עשרה בחורים מה-„יוגנד“ מהמושבה דוברויה, 30 ק"מ מנהר-טוב והיא ע"י תחנת-רכבת. הבחורים הגיעו לפנות ערב בשתי עגלות הכול פעל לפי התוכנית. אמנם ניסו לא לתת את רשות-הדיבור אך גם מהקהל נשמעו צעקות „תנו לו לדבר!“ אז נדרש הנואם לעלות על הבמה — אך הנואם המשיך ממקומו. דממה השתררה בקהל בהישמע המילים „בשם המפלגה הציונית-סוציאליסטית“. עוד במשך דברי הנואם הורגשה תנועה של אנשי ה„קומסומול“ לכיוון הנואם. אך האולם היה מלא וגדוש ואי-אפשר היה לעשות זאת יותר מדי בגלוי. עם תום דברי הנואם השתררה דממה באולם.

אנשי התנועה במקום, שגם הם היו מרוכזים סביב הנואם, מחוץ לקבוצת ההגנה, קמו על רגליהם ופתחו בשירה. כל הקהל קם ולא ידע מה נעשה כאן. צעקות יושב-הראש לא נשמעו, המעברים נסתמו, ובינתיים יצאו אנשי קבוצת ההגנה עם הנואם מהדלת הקרובה ואחריהם רבים מאנשי התנועה המקומיים ועוד מצטרפים ופנו לעבר חצר ששם עמדו העגלות כשהסוסים רתומים ומוכנים לנסיעה. מזכיר-הקומסומול, עם עוד קומסומולאים אחדים, התרוצצו סביב לכל החבורה הצועדת עם פנקסים ביד ברשמים את שמות אלה שעזבו את האולם ושהכירום. הבחורים מדוברויה יצאו בשלום והגיעו בשלום, ואיש לא נאסר. ההופעה הזאת היתה בפייכול, עוד הרבה זמן, וכתוצאה ממנה רכשנו מספר חברים נוספים לסניפנו.

*

באפריל 1925 היה לנו הפשלון הראשון. כחודש ימים הצלחנו להסוות ולהחזיק אצלנו שליח-מדריך. באחד הערבים התאספה הנהלת הסניף עם המדריך בבית שניים מחברינו לעיבוד תוכנית לכל החוגים לקיץ הבא. עשינו עבודה יסודית. שתי פעולות לשבוע, לכל פעולה לוח שעות הנושאים, ראשי-פרקים וכו'. גליונות הנייר הלכו ונעזמו על השולחן והתקרבו כבר השעות הקטנות של הלילה. פתאם הוחרדנו על ידי דפיקות עזות בדלת ופקודה לפתוח. נסינו לא למהר לפתוח ולהבעיר אש כדי לשרוף את המיסמכים, אך נשמעו צעקות

גם ליד החלונות — „הם שורפים ניירות“ ונסיונות לשבור את הדלת. אספתי את כל הניירות לכיסי ופתחתי את הדלת. התברר שהיו אלה אנשי הקומסומול שהקיפו את הבית. מכיוון שלא היו להם סמכויות רשמיות לא נתנו להם להיכנס. התברר שהם ידעו את הצפוי להם וכבר שלחו לכפר הסמוך להביא את הרשות המוסמכת — את החקירות הפליליות (פי ג. פ. או. לא היה במקום). בינתיים שמרו את הבית מסביב פן נתחמק. ב־4 לפנות־בוקר כבר היה קצין ומספר אנשי מיליציה במקום והתחיל חיפוש מדוקדק. הקצין התיישב ליד שולחן והיו מביאים לו כל ספר וכל חפץ חשוד לבדיקה. את הגברים הכניסו אחד אחד לחדר סמוך וערכו חיפוש בבגדיהם ועל גופם. החברות היו צריכות להעביר את ידיהן על גופן ועל בגדיהן בשביל להוכיח שאין עליהן שום דבר. תורי הלך והתקרב ובכיסי חבילת הניירות המרשיעים. כשנקראתי לחיפוש מבלי שחשבתי זאת קודם הוצאתי מכיסי את חבילת הניירות ושמתים בזריזות על קצה השולחן של הקצין. מובן שבחיפוש לא נמצא דבר וכשיצאתי מהחדר ראיתי שהניירות מונחים באותו מקום שהנחתים, באותו אופן החזרתים לכיסי ויותר לא נפרדתי מהם. נאסרנו כולנו, 8 אנשים, עם בני־הבית המארחים. לאחר יומיים של שהיה במשטרה הגלילית הוחלט להעבירנו לג. פ. או. של העיר חרסון בדרך המקובלת („אטפום“ ז. א. ברגל). כששלטונות כפר אחד מעבירים אותנו עד לכפר שני וכך הלאה — דרך כזאת של 80 ק"מ יכולה להמשך שבועיים. ביקשנו רשות לקחת עגלה על חשבוננו וקיבלנו. מסרנו על זאת לקרובים ולשעה היעודה בא אבי עם העגלה שלנו לקחתנו עם המשמר המזוין לחרסון. יציאתנו היתה רבת רושם. אנשי מיליציה שמרו מצידי המדרגות ומאחוריהם קהל סקרנים רב. העגלה הרתומה לסוסנו עמדה במרחק מה. כשיצאתי ראיתי מראש המדרגות את העגלה. קראתי בשמו של הסוס האהוב עלי שלא ראיתי יומיים. הסוס ענני בצהלה ופתאום בגוררו איתו את השני והעגלה פרץ דרך הקהל והשוטרים אל המדרגות אלי — הקהל שרובו היו גויים שלא העריכו ביותר את כושרם של יהודים להתיידד עם בעלי חיים, התמוגג, ורבים טפחו על כתפי. החלטנו להפוך את יציאתנו למין הפגנה. הלכנו ברגל דרך רחובות הכפר והמושבה, מצידנו שומרים עם רובים מכוונים, העגלה מאחורנו ואנו שרים כל הזמן. חזרנו על צורה זו של הפגנה גם ברחובות חרסון, עיר שאוכלוסייתה היהודית היתה גדולה. ב־ג. פ. או. פוזרנו בתאים שונים, אך במשך הדרך, בין כך כבר הספקנו לקבוע את אופן התנהגותנו בחקירות. החוקר לענייני־ציונות היה אז בחופשה ומחליפו הזמני לא ידע מה לעשות איתנו. הכחשנו השתייכות כלשהי וטענו שבילינו במסיבת יום הולדת וכו'. לאחר שורה של חקירות שלא הביאו לשום דבר ושארכו כחודש ימים חזר החוקר הראשי — אוסצ'ק, שהביע ממש תרעומת על מאסרנו, ושוחררנו. (כנראה מאסרנו המקרי, לא היה לפי תוכניתם). חזרנו הביתה והמשכנו לפעול כל הקיץ לפי

אותה התוכנית שעבדנו לפני המאסר ושהיתה איתי חודש ימים ברג. פ. או. במשך החודש הזה הספקנו לעשות הכרה עם מספר אנשים שהוצאו כעבור זמן קצר להורג, שרידים של ראשי פנופיות שונות, קצינים לבנים רוצחי יהודים, וכן נפגשנו עם ראשוני הטרוצקיסטים הנאסרים מדרום-רוסיה. אחד מהם, רוסי, חבר המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית מ-1903 שהיה בתאי, תוך הבטחה שאין הוא עומד למסור את זאת לחוקרים, תאר בפני בדיוק מפליא את תפקידי כל אחד ואחד מאתנו בסניפנו רק על יסוד ההפירות על עיגול הטיול היומי, כה רב היה נסיונו משנות המחתרת.

במשקנו, כמובן, הורגש חסרוני מאוד. למזלנו, גמרנו את זריעת האביב לפני מאסרי וחזרתי בדיוק לקציר החציר והעיבודים הקיימים. לא הופרענו גם במשך הקציר והדייש וגם זריעת הסתיו ביצעתי בשלום. אבי היה מתמרמר: „איך אפשר לא לישון בלילות ולעבוד בלי סוף — הלא תהרוג את עצמך“. ובאמת לא פעם הרגשתי שאני נופל מהרגליים ואין אפשרות להמשיך — אך מוכרחים היו להמשיך. בשורות-איוב על מאסרים נוספים של פעילים הגיעונו מדי פעם מרחבי התנועה, אך במושבות היה שקט. היה זה קיץ של פעילות טובה — קיץ 1925. העלייה לארץ-ישראל היתה למעשה חופשית עדיין לכל מי שהיה בשבילו סרטיפיקאט והיה לו כסף. כל שבועיים הפליגה אוניה מאודיסה ליפו ודרכונים ניתנו כמעט לכל אחד. אמנם, הידיעות מהארץ לא היו מעודדות, היו סימני משבר והופיעו גם החוזרים. שלחנו מספר חברינו למשקיהכשרה של „החלוץ“ בקרים כמזעמדים לעלייה וכמדריכים בעבודה חקלאית. כמה משפחות שהיו להם קרובים בארץ קיבלו סרטיפיקאטים, חיסלו את משקיהם ועלו. היתר המשיכו וקיוו גם הם להגיע ליום מאושר זה.

באותו קיץ הופיעה במושבות היהודיות להקה דראמאטית יהודית נודדת, שהציגה מחזות יהודיים ברמה גבוהה ואפילו בנימה לאומית.

היה זה במקביל ליצירת המחזו האוטונומי היהודי בקאלינינגרד (לאחר שהסבו את שמה של שדה-מנוחה הגדולה — על שמו של נשיא ברית-המועצות קאלינין — אדם שללא ספק השתדל לעשות למען היהודים). אז גם נוספו בתי-ספר יהודיים במושבות ודיברו על בתי-משפט יהודיים, ונדמה היה שהולכים ומעמיים קים החיים היהודיים, דבר שלמענו לחמנו. מסביב לאנשי הלהקה הדראמאטית, אנשים אינטליגנטים ותביבים שסימלו, כאילו, את תחיית התרבות היהודית, היו מתרכזים אנשים שעניין להם בכך מבין אנשינו, ולא חשדו בשום דבר מיוחד.

*

באחד הלילות של ספטמבר 1925 ישבנו בביתנו, חברה-מזכירה ואני, ועבדנו על הוצאת העתון הפנימי המקומי שהיינו מוציאים אותו מדי חודש בחודשו. עבדנו עד 3 לפנות-בוקר עד שהגענו לאפיסת-כוחות, ממש. אף כי היה לי מחבוא

לחומר, לא הטמנתיו אלא השארתי על הארון והלכתי ללוות את החברה לביתה שהיה בכפר הסמוך. בדרכי חזרה מהכפר ראיתי חבורה של כ־50 איש צועדים למושב — ובכל זאת לא העליתי בליבי כל רע. שכבתי לישון קצת מבלי להתפושט, כי עוד מעט צריך היה לצאת לעבודה.

אמי היתה נוהגת לקום מוקדם לעבודתה. היא קמה ויצאה להכניס חומרי הסקה מהחצר והדלת היתה פתוחה. כך מצאתי את עצמי כשמשלטלים אותי ופוקדים עלי לקום, וכל המשפחה כבר על רגליהם ואין נותנים להם להתקרב אלי. כמובן, שבחיפוש התגלה העתון על כל כתביהיד השונים ולא היה לי כבר מה להכחיש. עשרות חברים נעצרו באותו לילה במושבתנו. במשך יממה עסקו במיון האסירים במקום. חלק שוחררו; היתר הועברו במכונית לתחנת-הרכבת שם חיכתה רכבת מיוחדת בה נפגשנו עם המוני-הנאסרים מיתר המושבות. הסתבר שהנאסרים בוצעו באותו זמן ובבת-אחת בכל דרום-רוסיה. אף כי העמדנו פנים כאילו איננו מכירים אחד את השני, הודיעו לנו אנשי הג. פ. או. עוד לפני הכניסה לקרונות שנפגוש הרבה מכירים, ואמנם, לדאבונו, כך היה. הונחתה מהלומה אדירה על התנועה, הפעם לא רק על פעילים מרפזיים כי אם על המוני-חברים בתנועה.

הועברנו לחרסון. בהתחלה לג. פ. או. ואחר כך לבית-הסוהר העתיק של הנידונים לעבודת-פרך; הכניסו אותנו לתאים בודדים, כל אחד לחור, והתחילה פרשת החקירות. נדהמנו לפגוש את אחד השחקנים הראשיים של הלהקה הדרמתית, פיווניאק, והוא חוקר ה־ג. פ. או. שהכיר את רובנו ופונה אלינו בשמותינו הפרטיים ומעיר דרך אגב „נו, מה, שחקתי לא רע, נכון?“. פיווניאק זה היה מומחה לעניינים יהודיים פנימיים ולתנועות ציוניות בדרום-רוסיה. היה עוד חוקר, אולי בכיר מפיווניאק, גוסאק שמו (שלא הצלחנו להיוודע אם היה יהודי או לא) אדם בעל-השכלה רחבה וידיעת שפות זרות רבות. השטח שלו היה שונה. היהדות והציונות העולמית, התמודדות אידיאולוגית, ופיתויים שירגתיים לבגידה. תבילות גדולות של עתונות יהודית מכל אירופה היו תמיד על שולחנו. פעם ראשונה בחיי ראיתי כותרות שכה הרבה שמענו עליהן: „ידישע רונדשאוו“, „גואיש כרוניקל“ וכו'.

למזלנו, היתה זו עוד תקופה של יחס חוקי לאסירים והבדלה מוחלטת בין אסירים פוליטיים ופליליים, ללא שימוש בעונשים פיזיים או עינויים בחקירות, חששות מפני ביקורת הפרוקורור — מין פרקליט המדינה — אך גם מוסד מבקר את החוקיות של פעילות מוסדות החקירה והעונשין. ניצלנו את המצב כמיטב יכולתנו.

מצבי היה טוב. לפי הנהוג בתנועה, חבר שניתפס עם הוכחות מרשיעות — ואינו יכול להכחיש חברותו בתנועה — עליו לשתוק בחקירה; וזאת עשיתי. החקירות התנהלו כולן בלילות. חדרי החוקרים היו בבניין המנהלה. כדי להגיע אליו

צריך היה לעבור שישה חצרות של בית-הסוהר הענקי ושערים כבדים מבדילים בין חצר לחצר, והד צעדיהמובילים והמובל וקריאת השומרים מהחומות, "מי הולך", מפירים דממת-הלילה. לפעמים שמחתי על אפשרות זאת לנשום אוויר צה, כי קיבלנו כל יום רק 15 דקות סיבוב בעיגול בחוץ וגעגועי לאויר צה היו חזקים.

עמדתי ב-28 חקירות. מהן 20 במשך החודשיים הראשונים. שעות ארכות של נאומי-החוקרים, על הפלוטוקראטיה היהודית ברחבי-העולם, על משרתי האימפריאליזם, על גוזלי-הקרקע מהערבים, על התומכים באינטרס-נציות, על ההסכם עם פטליורה — ואני יושב ושותק. הוקראו באוזני מילה במילה דברי בעצרת ה-7 בנובמבר; כל מיני קטעים מדברי בפעולות תרבותיות שונות של הקומסומול, או בשיחות סתם. התברר לי שהיתה כל הזמן רשת קורי עכביש מסביבי, דבר לא נעלם מהם. שתקתי. תואר בפני אובדני, "אישם" אם לא אשתף פעולה ולעומת זה העתיד המזהיר של ברית-המועצות והמהפכה העולמית, — הכרח לרכו את כל הכוחות לבניין המשק והאדם בהם ימצא גם הפתרון לשאלות העם היהודי. הובאו לפני הצעות של סיכויים ללימודים במוסדות-החינוך הטובים ביותר. ערמות של שטרות-כסף הונחו על השולחן, בצרוף דברי פיתוי: "הרי אתה אדם נבון ועתיד מזהיר לפניך אצלנו". שתקתי. פעם לא החזיק החוקר גוסאק מעמד וקיללני בקללה רוסית עסיסית. תוך שניות עניתי לו באותו נוסח (הייתי מומחה בשטח זה). "אף, אמר החוקר, התכוונתי בגוף שלישי". גם אני התכוונתי בגוף שלישי" — עניתי לו.

היה זה האינצידנט היחידי במשך זמן מאסרי. נהגו בנו כבאסירים פוליטיים. אסירים פלייליים שירתו אותנו בכול, ניקו את חדרינו, הוציאו את כל-השפכים וקשרנו איתם קשרים מצויינים. הפלייליים היו חופשיים בבנינם והצערם במשך היום והיו ננעלים רק ללילה, אחר המיפקד. היו ביניהם המוני-אנאלפבתיים והפכתי אצלם מומחה לכתיבת מכתבים עבורם. הסוהר התורן לא היה מתנגד שאחד אחד יגשו לדלת תאי וימסרו פרטיהם; לא אחת ראיתי לפני רוצחים, שודדים וגנבים קשוחים שופכים דמעות לשמע המכתבים הסנטימנטאליים ש-כתבתי בשמם לנשותיהם, ידידותיהם והוריהם. לאחר שפעם הצפנתי עבורם חפסות קלפים ועוד מישחקים אסורים — לפני חיפוש שעמד להערך לפי ידיעותיהם — קניתי את עולמם לגמרי. הם הפכו להיות מקשרינו לאורך כל הפרוודור של התאים המבודדים.

לאחר חודשיים, טרם נמסר לנו אפילו כתב-האשמה. באמצעות הפלייליים נידברנו והיכרנו על שביית-רעב ותבענו את כתב-האשמה. לאחר שתי יממות של רעב, שכל בית-הסוהר ידע על כך (והפלייליים העבירו את הידיעה גם העירה ביציאתם לעבודות שונות), אחרי ביקור הפרוקורור — הוגש כתב-האשמה שכלל מספר שורות. נאשמנו בהשתייכות להתאגדות בלתי-חוקית

המסכנת את שלום-הציבור. אילו הוכחה ההאשמה, היינו צפויים ל-3 עד 4 שנות מאסר או לגירוש לחבלים המרוחקים של הברית. זה הכל. המשכנו לשבת. ניצלתי את זמן המאסר לטובתי, באופן יוצא מהכלל. היתה בבית-הסוהר ספרייה ענקית שהוחרמה מעשיר ידוע והועברה לשם. מכיוון שלא הורשה לנו ללכת לספרייה עצמה, הועמד לרשותנו ספרן מיוחד שהיה מספק את הזמנותינו לתאינו. הספרן, צייר בעל השכלה אקדמאית שנידון ל-15 שנים עבור ציור גלופה לזיוף שטרייכסף, עשה כמיטב יכולתו בהספקת ספרים ולא פעם, גם בהסברת עניינים שונים בספרות, אומנות ומדעים. חסרה לי השכלה עד לכאב והתנפלותי על האפשרות הזאת, בנצלי גם את העובדה שהחשמל דלק במשך כל שעות הלילה, בלא-רהכי. מזון לא חסר לנו; קיבלנו חבילות מקרובים ומקרן-העזרה. לעשן מותר היה, על חשבוננו כמה שרצינו — ויכולתי להתמסר כולי לקריאה וללימוד. בכל שנות חיי, לפני המאסר ואחריו לא הצלחתי לעשות למען עצמי — כפי שעשיתי בששת החודשים שישבתי אז. תקופת-מאסר זו היא שנתנה לי, לנער כפרי חסרה-השכלה, את האפשרות למצוא את ידיו ואת רגליו, אולי כדילטאנט אך לא פבור, בכל עניין המופיע בחיי-החברה מפותחת. פרט לקצת התעמלות וריקוד לשמירת הכושר הגופני והטיול היומי היה כל הזמן הבלתי-מופרע קודש לקריאה וללימוד.

*

הימים התמשכו והיו לשבועות. החקירות נסתיימו מכבר, והתחלנו לדרוש את פסק-הדין. אך, לא במהרה נענינו. שוב החלטנו להכריז על שביתת-רעב. במשך 4 ימים סירבנו לקבל אוכל ומים, למרות כל השידולים, כשידידינו מבין הפליליים משמשים אותנו כקשרים בהיותנו מפורזים בתאים בודדים. רק לאחר שביקר אצלנו הפרוקורור והבטיח למלא את מבוקשנו, הפסקנו את השביתה. אחר כמה ימים התחילו מובילים אותנו, אחד אחד, למשרד-החוקר, להקריא לנו את פסק-הדין האדמיניסטרטיבי.

ביועצי ששמו עבורי סרטיפיקאט, פניתי מייד לאחר הקראת פסק-דיני וביקשתי להחליף את גזר הגירוש (לשלוש שנים לאסיה המרכזית), ברשות לעזוב את גבולות בריה"מ לצמיתות. משום מה, עשיתי זאת בלי אישור מפורש ממוסדות התנועה, שעדיין לא עודדה אז הסתלקות כזאת מהמערכה. אך היתה לי הרגשה של הכרעה גורלית. בבקשתי ציינתי את חודש ספטמבר 1926 כמועד יציאתי, אולם ביקשתי שיחרור מידי כדי שאוכל לאסוף את היבול ולבצע את זריעת הסתיו במשק משפחתי, בה הייתי העובד המבוגר היחיד. כעבור מספר שבועות הפתיעוני בהודעה לצאת עם החפצים.

היה זה בשלהי מרץ 1926. צללתי מייד לתוך ים העבודה שחיכתה לי בבית. אחרי עיבודי-האביב באו ברציפות עבודות-הקיץ והסתיו. היה לי רצון עז להבטיח את קיומה של המשפחה עד שנצלח להעלות גם אותה ארצה.

בינתיים, ניסיתי גם לעשות את מה שאפשר בכדי לאחות את הקרעים בתנועה במושבה למען המשך הפעולה, וגם טיפלתי בסידור הניירות לנסיעה. בקבלת דרכון-חוץ לא ניתקלתי בשום קושי, אך הוזמנתי במשך אותו קיץ להתייצב כשלוש פעמים ב"ג. פ. א. בחרסון ובכל פעם הוזהרתי מחדש שאם אמשך בפעולתי הציונית יבוטל רשיון היציאה ויופעל פסק-הדין של גירוש. האיום לא הוצא אל הפועל וב-20 באוקטובר הפלגתי מאודיסה באונייה שעל סיפונה היו 18 נוסעים בלבד, כולם, כמוני, עולים שגורגירושם הוחלף ביציאה מהארץ. הייתי אחד הבודדים מכל חברינו היקרים במושבה נהר-טוב, וכן מבין בני המושבות האחרות שזכה לעלות ולא יכולתי שלא לחשוב אז, מה רבה היתה הברכה לארצנו אילו היו גם הם זוכים לעלות.

הגעתי ליפו ב-2 בנובמבר 1926. היה זה ביום הולדתי ה-18, אולם נראיתי אז בעיני עצמי מבוגר מאד, שבע-חיים ועשיר בנסיון-חיים, שהרי הרגשתי מאחורי את המגע המוחשי עם תלאות בשנות המלחמה, שנות המהפכה ומלחמת האזרחים העקובה מדם, שנות הרעב הכבד בימי הקומוניזם הצבאי ואחר כך — בימי המדיניות הכלכלית החדשה ה"נא"פ", ובמקביל לכל זאת את החיים היהודיים של המושבה — פחדיהם ותקוותיהם, ומלחמת הקיום האכזרית התמרי דית, ושלחבת הציונות העולה ויורדת חליפות עד לחיסולה הגמור — של המחתרת הציונית בשנות 26 — 27.

התחלתי בחיים החדשים במולדת, ובלכי זכר אותם ימי הילדות והנעורים רבי האורה והמאבק שם בנהר-טוב ובסביבותיה.

יהודה יבזורי (משמר העמק)

יפה-נהר ודובריה

נולדתי במושבה יפה-נהר. בשנת 1908 עברו חורי למושבה דובריה וגרו בה עד מהפכת-אוקטובר.

המושבה דובריה מחולקת לשני חלקים ששלושה אגמיימים מפרידים ביניהם. לחלק הקטן קראו "הצד הפולני" (כנראה מפני שהמתיישבים היו יוצאי-פולין); ואלו לחלק הגדול קראו "הצד הליטאי" ומתיישביו היו יוצאי-ליטא. שני החלקים התקשרו על ידי סוללות עפר. הצד הליטאי היה מפותח יותר, אולי בגלל קירבתו לתחנת-הרכבת יבקינ (שם התחנה נקרא על-שם כפר גדול של גויים, שהיה רחוק למדי מהתחנה).

בין התחנה והמושבה היה נטוע חורש, ודרכו אפשר היה להגיע ברגל אל התחנה הקרובה. ליד החורש היה בית-העלמין של המושבה. המושבה דובריה